

2

FÓRUM

ODBORNÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

sociální politiky

dvouměsíčník/ročník 1

2007

Editorial

Stati a studie

Odpovídají sociální služby v ČR současným evropským trendům?
Ladislav Průša

Podpora ekonomické aktivity stárnoucí populace v Rakousku 4
Daniela Bruthansová, Anna Červenková, Alena Šteflová

Mainstreaming sociálního začleňování v České republice: výzva české veřejné politiky
Miroslava Rákoczyová

Mění se rodičovství v kontextu podmínek na trhu práce 13
Olga Nešporová

Z Evropské unie

Výměna dobrých zkušeností a další nástroje
Evropské strategie zaměstnanosti

Projekty podporované EU

Evropské fondy - příležitost nebo hrozba? 20

Statistiky a analýzy

Intragenerační a mezigenerační sdružování seniorů 24

Poznatky z praxe

Jak se žije seniorům v Českých Budějovicích 26

Zajímavosti ze zahraničního tisku

Genetické testování před získáním nové práce? 28

Informační servis čtenářům

Konference o plánování sociálních služeb 28

Recenze

Systém sociálních služeb potřebuje zásadní změny 30

Novinky v knižním fondu ČICSO

Ze zahraničního tisku 32

Z domácího tisku

Příloha 32

Příloha

Z výsledků výzkumu I-VIII

For summaries of selected articles see the 3rd page of the cover.

Obsahové zaměření časopisu

Sociální problematika v nejširším vymezení,
zejména tyto tematické okruhy:

- sociální teorie, sociální politika,
- sociální služby, státní sociální podpora, hmotná nouze,
- posudková služba, zdravotní postižení,
- rodina, sociálně-právní ochrana dětí, rovné příležitosti,
- pojištění systémů, důchodové, nemocenské a úrazové pojištění,
- příjmová politika,
- zaměstnanost, politika zaměstnanosti,

- služby zaměstnanosti, trh práce, zahraniční zaměstnanost,
- mzdová politika, mzdové a platové systémy,
- bezpečnost práce a pracovní prostředí,
- pracovní podmínky, organizace práce,
- sociální dialog a kolektivní vyjednávání,
- migrace, integrace cizinců,
- mezinárodní spolupráce v oblasti sociálního zabezpečení,
- legislativa upravující všechny tyto oblasti,
- další příbuzná tematika.

Informace pro autory

Časopis se skládá ze dvou částí, v první jsou uveřejňovány pouze recenzované příspěvky. O zařazení do recenzované části časopisu rozhoduje redakční rada na základě výsledků recenzního řízení, které je oboustranně anonymní. Redakce v tomto směru provádí potřebné kroky.

Autoři mohou nabízet příspěvky do obou částí, tj. do recenzované i nerecenzované části, s tím, že uvedou, do které.

Redakce přijímá pouze dosud nepublikované příspěvky v elektronické podobě.

Autor by měl připojit úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy.

Příspěvky zasílejte v elektronické podobě na e-mailovou adresu: helena.lisa@vupsv.cz.

Uveřejněné příspěvky jsou honorovány.

Formální požadavky

Rukopis v editoru Word musí vedle vlastního textu obsahovat cca 20řádkové resumé a klíčová slova v češtině.

Citace a bibliografické odkazy musí být úplné a v souladu s příslušnou normou, příklady viz www.vupsv.cz.

Grafy a obrázky musí být přizpůsobeny černobílému provedení (ve formátu excel skupinový sloupcový, ne prostorový).

Připojeny musí být i jejich zdrojové soubory.

Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

FÓRUM sociální politiky

odborný recenzovaný časopis

2/2007

Vydává Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Palackého nám. 4
128 01 Praha 2
IČO 45773009

Šéfredaktorka: Mgr. Helena Lisá
kontakt: helena.lisa@vupsv.cz
tel. 224 972 645

Redakce: Dagmar Maličká
kontakt: dagmar.malicka@vupsv.cz
tel. 224 972 645

Tisk: Vydavatelství KUFR, s. r. o.
Naskové 3, 150 00 Praha 5

Distribuce a předplatné: Postservis
Poděbradská 39, 190 00 Praha 9
Kontakt: e-mail postabo.prstc@cpost.cz
fax 284 001 847
tel.: 800 10 44 10 (bezplatná infolinka ČR)
www.periodik.cz

Cena jednotlivého čísla: 50 Kč

Vychází: 6krát ročně

Dáno do tisku: 10. 10. 2007

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854
© VÚPSV

Redakční rada:

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (předseda - VÚPSV)
Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)
Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠE)
Mgr. Aleš Kroupa (VÚPSV)
PhDr. Věra Kuchařová (VÚPSV)
Prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc. (MU)

Vážení čtenáři,

velice nás potěšila kladná odezva na informaci o vzniku našeho časopisu i důvěra a rychlost, s níž jste si ho začali objednávat. Doufáme, že první číslo alespoň zčásti splnilo Vaše očekávání. Při práci na dalším jsme si byli vědomi, k čemu nás Vaše očekávání zavazuje, a věříme, že se to projevilo na jeho obsahové náplni.

Recenzovaná část je tvořena čtyřmi příspěvky. V prvním s názvem „Odpovídají sociální služby v ČR současným trendům?“ autor vyjmenovává základní principy rozvoje sociálních služeb, charakterizuje současné evropské trendy a definuje principy, které uplatnění těchto trendů determinují. Při hodnocení situace v ČR autor vychází z analýzy vybavenosti jednotlivých regionů sociálními službami. Výsledkem zkoumání je závěr, že se současné evropské trendy v poskytování sociálních služeb v ČR projevují jen v omezené míře.

Článek trojice autorek „Podpora ekonomické aktivity stárnoucí populace v Rakousku“ se zabývá způsoby podpory stárnoucí populace, jež se odrážejí při tvorbě národních strategií, legislativy a v činnosti ústředních orgánů, stejně jako v činnosti zájmových sdružení, nestátních institucí a organizací výrobní i nevýrobní sféry.

Předmětem příspěvku „Mainstreaming sociálního začleňování v České republice: výzva české veřejné politiky“ je seznámení se základními principy tohoto přístupu a analýza jeho využívání v ČR. Ukázalo se, že Mainstreaming sociálního začleňování není považován na žádné úrovni veřejné politiky za klíčovou prioritu.

Autorka „Měnicího se rodičovství v kontextu podmínek na trhu práce“ sleduje změnu obsahu mateřství a otcovství a zkoumá, jak je rodičovství vnímáno v dnešní době. Rodičovství a nukleární rodina nabývají stále více na významu, čímž vytváří mimo jiné i potřebu sladit pracovní a rodinné role.

V nerecenzované části se tentokrát věnujeme některým aspektům politiky zaměstnanosti v Evropské unii, zejména způsobům a metodám šíření dobré praxe v této oblasti.

Autor příspěvku v rubrice Projekty podporované EU přistoupil k úkolu seznámit čtenáře se svými zkušenostmi získanými jak v roli žadatele o finanční podporu, tak v úloze posuzovatele projektů předložených jinými. Výsledkem je abecedně řazený soupis jeho poznatků, zkušeností a rad, jehož záměrem bylo čtenáře přesvědčit, že při správné přípravě není těžké vypracovat projekt tak, aby byl z prostředků EU opravdu podpořen.

Další dva příspěvky spolu tematicky souvisejí a přinášejí pohled na život seniorů a jejich zvyky ze dvou různých pohledů. Jeden je zobecněním výsledků analýzy dat získaných při různých šetřeních a výzkumech, druhý představuje konkrétní výsledky šetření provedeného mezi členy městské organizace Svazu důchodců v Českých Budějovicích.

V příspěvcích čerpajících se zahraničních zdrojů si tentokrát všimáme hrozby zneužívání nejmodernějších metod testování zdravotního stavu při přijímání uchazečů o práci do zaměstnání. V informačním servisu přinášíme informaci o konferenci s tématem plánování sociálních služeb, v níž se autoři podrobněji věnují plánům Ministerstva práce a sociálních věcí v této oblasti. Recenze je také zaměřena na publikaci věnující se problematice sociálních služeb. V rubrice najdete i informace o jiných zajímavých akcích a tradičně výběr z přírůstků knihovny ČICSO a nejzajímavějších článků ze zahraničních i domácích zdrojů.

Příloha seznamuje s výsledky výzkumů prováděných VÚPSV v roce 2006.

Aleš Kroupa
zástupce ředitele
Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí

Odpovídají sociální služby v ČR současným evropským trendům?

Ladislav Průša

Prodlužování lidského věku, přenášení požadavku na životní standard v produktivním věku i do období, kdy je člověk postupně stále závislejší na pomoci jiné osoby, a z toho vyplývající nákladnost kompenzace narůstající závislosti na vnější pomoci vedly a nadále vedou k hledání nových cest a možností transformace systému sociálních služeb.

V rámci jejich transformace byly v souladu s hlavními vývojovými trendy v evropských zemích¹ definovány základní principy jejich rozvoje. K nim patří:

- nezávislost a autonomie pro uživatele služeb - nikoli jejich závislost,
- začlenění a integrace - nikoli sociální vyloučení,
- respektování potřeb - služba je určována individuálními potřebami a potřebami společnosti, neexistuje model, který by vyhovoval všem,
- partnerství - pracovat společně, nikoli odděleně,
- kvalita - záruka kvality poskytuje ochranu zranitelným lidem,
- rovnost bez diskriminace,
- standardy národní, rozhodování na místě².

Důvodem výše zmíněného hledání nejsou jen ekonomické aspekty, ale jde o přiblížení života ve stáří, popř. života se zdravotním postižením nebo jiným sociálním problémem, podporovaného sociálními službami, normálnímu životu. Zvýšený důraz je přitom kladen na občanská práva obecně a s nimi související práva klientů a na potřebu jejich větší autonomie. Na tomto základě lze charakterizovat následující trendy, které se ve vyspělých evropských zemích v současném období prosazují:

1. potřeby rozvoje činností v sociální oblasti jsou zajišťovány s využitím dynamizujících schopností trhu (tam, kde působí trh, není třeba organizovat, plánovat ani řídit, ale pouze účelně korigovat),
2. financování sociálních služeb je založeno na participaci více subjektů (přispívají občan, rodina, stát, obec, provozovatel, zdravotní pojišťovna apod.), neboť k tomu, aby zákonitosti trhu mohly fungovat, je nutno vytvořit koupěschopnou poptávku, proto je potřebné určit, kdo rostoucí náklady na služby zaplatí,
3. k ekonomické i sociální stránce se přistupuje racionálněji, dochází tedy ke hledání optimální varianty zabezpečení sociálních potřeb jak z humánního, tak technického, technologického, a tedy i ekonomického pohledu,
4. v návaznosti na to probíhá proces deinstitutionalizace v oblasti sociálních a zdravotních služeb především pro staré občany, který je doprovázen stíráním resortních rozdílů mezi službami sociálního a zdravotního charakteru, služby obojího typu jsou přitom posky-

továny zpravidla jednou agenturou, 5. roste význam sociálního poradenství a aktivit směřujících ke koordinaci péče o osoby v sociální nouzi.

Jaké principy determinují možnosti uplatnění těchto trendů v praxi?

V první řadě jde o princip subsidiarity, který je v sociální politice definován jako rozvrstvení solidarity. Každou konkrétní sociální aktivitu by měl tedy provozovat ten subjekt, který má nejbližší k řešení daného sociálního problému a který je schopen tento problém řešit (tzn. že má pro jeho řešení dostatečné kompetence). V těch případech, kdy k jeho vyřešení stačí síly obce nebo kraje, tam není třeba mobilizovat solidaritu všech občanů státu, tedy stát.

Druhým principem je princip uniformity, který vychází z toho, že určité aktivity je třeba na celém území státu zabezpečovat stejně, protože se tím realizuje zájem státu (např. ochrana práv občanů, sociální ochrana, garance životního minima). Jedná se tedy pravidlo, že v této oblasti se musí angažovat stát a pouze ve výjimečných případech může tyto aktivity zabezpečit smluvně prostřednictvím jiného subjektu.

Třetím principem je princip variability. Vedle aktivit, které musí zabezpečovat stát na celém území stejně, existují i takové aktivity, které musí naopak odrážet místní podmínky a potřeby. Aktivity tohoto typu, k nimž beze sporu patří i sociální služby, patří do kompetence samosprávních obcí a krajů.

Tyto principy působí ve vzájemné jednotě a navzájem se doplňují, vyjadřují roli, jakou mají jednotlivé subjekty při realizaci sociální politiky. Např. stát určité činnosti garantuje (tzn. že určité aktivity vycházejí „shora“), zatímco konkrétní zabezpečení těchto aktivit je důsledkem působení např. nestátních neziskových organizací (tzn. že tyto aktivity vycházejí „zdola“).

Projevují se nové trendy i v ČR?

Jednu z možných odpovědí získáme z výsledků analýzy vybavenosti jednotlivých regionů sociálními službami.

Významnou pomůckou při hodnocení vývoje sociálních služeb jsou návrhy úrovně normativů vybavenosti jednotlivých

regionů službami sociální péče. Tyto normativy byly zpracovány bývalým FMPSV v polovině 80. let³, do praxe však nikdy nebyly zavedeny, neboť existovaly obavy z jejich zneužití v plánovací praxi jako nástroje neúměrného dlouhodobého zatížení státního rozpočtu. Jako orientační nástroj hodnocení dlouhodobých trendů v sociální oblasti je však třeba tyto normativy⁴ ocenit, neboť až do dnešních dnů představují jediné srovnatelné měřítko kvantitativní úrovně sociálních služeb v jednotlivých územních celcích.

Poprvé byla analýza vývoje vybavenosti územních celků službami sociální péče pro staré a zdravotně postižené občany zpracována v polovině 90. let⁵ (analýzovány byly údaje za r. 1995), důraz byl přitom kladen na analýzu vybavenosti jednotlivých okresů místy v domovech důchodců, v domovech penzionech pro důchodce, v domech s pečovatelskou službou a dále pečovatelskou službou. V následujícím období byla analýza vybavenosti regionů službami sociální péče realizována v r. 2002⁷ (analýzovány byly údaje za r. 2000).

Při hodnocení rozsahu poskytovaných sociálních služeb v jednotlivých regionech je nutno brát v úvahu, že při hodnocení jejich vybavenosti nelze uplatňovat stejná hlediska na celém území. Je třeba mít na zřeteli řadu objektivních charakteristik determinujících určité rozdíly, např.:

- míru urbanizace,
- věkovou, kvalifikační, profesní a sociální strukturu obyvatelstva na daném území,
- strukturu osídlení jednotlivých územních celků, velikost obcí, charakter krajiny,
- míru plnění tradičních funkcí rodiny v péči o staré občany,
- nejruznější sociologické změny probíhající ve společnosti, zejména rozpad vícegeneračního soužití rodin⁸.

Opomenout rovněž nelze dlouhodobou absenci jakékoliv koncepce rozvoje sociálních služeb. Jako první konceptní materiál můžeme označit Bílou knihu v sociálních službách. Stávající struktura zařízení sociální péče a poskytovaných služeb v jednotlivých krajích a okresech není proto výsledkem promítnutí deklarovaných koncepcí do praktického života, ale výsledkem téměř živelného vývoje. Jednotliví aktéři v rámci svých možností a podle svého zájmu reagovali na nutnost zabezpečit potřeby starých a zdravotně postižených občanů (viz např. historie vzniku domů s pečovatelskou

službou nebo rozvoj nových forem sociálních služeb - především služeb sociální prevence - v 90. letech⁹.

Dosavadní způsob financování navíc zpravidla konzervoval existující rozdíly ve vybavenosti jednotlivých územních celků sociálními službami a tím se nevytvářelo dynamizující konkurenční prostředí. Změněné politické, ekonomické a společenské podmínky významným způsobem ovlivňují přístup zainteresovaných subjektů k této oblasti sociální ochrany obyvatelstva. Odlišný způsob financování jednotlivých typů zařízení se promítl do zájmu jednotlivých zřizovatelů o budování nových kapacit i do forem zabezpečení potřeb občanů (např. od okamžiku, kdy v polovině 90. let MF přestalo poskytovat dotace na výstavbu domovů-penzionů pro důchodce, se kapacita těchto zařízení prakticky nezvyšovala). Na základě zahraničních poznatků¹⁰ lze předpokládat, že zavedení příspěvku na péči může přispět k odstranění těchto problémů.

Hodnocení vybavenosti sociálními službami

Je tedy zřejmé, že jinak je třeba hodnotit vybavenost zemědělských oblastí a městských aglomerací, jinak vybavenost Prahy a ostatních velkých měst a jejich přilehlých aglomerací, jinak je nutno přistoupit k hodnocení vybavenosti např. horských a podhorských oblastí. Protože se však ve vybavenosti jednotlivých okresů výrazně odrážela také celková pozornost a zájem, s nimiž příslušné okresní úřady dříve přistupovaly k zabezpečení potřeb občanů v této oblasti, má pouhé porovnání číselných hodnot bez znalosti těchto širších souvislostí pouze informativní význam a je nutno ho chápat jen jako jedno z východisek analýzy optimální struktury forem sociální péče v jednotlivých regionech.

Při hodnocení vybavenosti regionů je navíc nezbytné mít na zřeteli skutečnost, že stávající statistické podklady jsou neúplné:

- oficiální statistické podklady MPSV v oblasti poskytování sociálních služeb nezahrnují všechny aktivity, které jsou realizovány nestátními neziskovými organizacemi¹¹, popř. neumožňují charakterizovat intenzitu poskytování pečovatelské služby¹²,
- řada subjektů v oblasti zdravotní péče - především zřejmě podnikatelského charakteru - nedává dlouhodobě souhlas s publikováním jakýchkoli údajů o rozsahu poskytovaných služeb.

Přes tyto skutečnosti však lze na základě podrobného rozboru oficiálních dat MPSV a ÚZIS o rozsahu poskytovaných sociálních a navazujících zdravotních služeb za r. 2005 vyslovit tyto stěžejní závěry¹³:

1. Vyšších hodnot vybavenosti místy v domovech důchodců dosahují zpravidla okresy, kde je „narušena“ původní struktura osídlení a v důsledku toho zde neexistují úzké rodinné a příbuzenské svazky (viz např. okresy Příbram nebo Chomutov), a horské, popř. podhorské

regiony (viz např. okresy Jeseník, Píseck, Bruntál), zatímco nižší hodnoty vybavenosti jsou dosahovány zpravidla v okresech s vysokou mírou vzájemné rodinné solidarity a sounáležitosti (např. Břeclav, Hodonín, Jihlava) nebo v magistrátních městech (zejména hl. m. Praha a Brno); v těchto městech, stejně jako v některých dalších okresech (např. Plzeň-sever a Rokycany) je nízká úroveň ukazatelů vybavenosti, popř. absence těchto zařízení zřejmě způsobena především nízkým zájmem potenciálních zřizovatelů o tyto formy péče o staré občany, vyloučit však nelze ani skutečnost, že toto tvrzení by bylo možno korigovat, pokud by statistické podklady byly úplné a věrohodné.

2. Chybějící kapacity v domovech důchodců nejsou saturovány ani péčí poskytovanou v léčebnách pro dlouhodobě nemocné, ani v jiných formách pobytových zařízení pro staré občany (domovy-penziony pro důchodce, domy s pečovatelskou službou), ale ani v domácnostech jednotlivých občanů - hodnoty Pearsonova korelačního koeficientu, který charakterizuje míru závislosti mezi hodnocenými veličinami ukazují, že
 - mezi vybaveností jednotlivých okresů místy v domovech důchodců a počtem osob, jimž je poskytována pečovatelská služba v jejich domácnostech, v relaci na 1000 osob starších 65 let existuje nepřímá úměra, hodnota Pearsonova korelačního koeficientu $r = -0,1835$ však ukazuje, že rovněž tato vazba je velmi slabá (toto tvrzení podporuje rovněž klesající objem výdajů na pečovatelskou službu).
 - mezi vybaveností jednotlivých okresů místy v domovech důchodců a v domovech-penzionech pro důchodce a domech s pečovatelskou službou v relaci na 1000 osob starších 65 let existuje nepřímá úměra, hodnota Pearsonova korelačního koeficientu $r = -0,2113$ však ukazuje, že i tato vazba je velmi slabá,
3. Počet neuspokojených žadatelů o umístění do domovů důchodců není pomocným kritériem pro určení skutečné potřeby kapacit v těchto zařízeních - hodnota Pearsonova korelačního koeficientu $r = -0,0274$ ukazuje, že mezi těmito údaji neexistuje prakticky žádná vazba.
4. Rozsah pečovatelské služby poskytované v domácnostech jednotlivých klientů je významným způsobem závislý na regionálním profilu - zatímco nejvyšších hodnot dosahují zpravidla regiony s převládajícím rovinatým profilem (Středočeský a Jihomoravský kraj, okresy Kutná Hora, Nymburk, Chrudim, Brno-město¹⁴), nejnižší hodnoty dosahují zpravidla regiony s převládajícím hornatým povrchem

(kraje Liberecký, Ústecký a Královéhradecký, okres Jeseník), popř. okresy s relativně vyšší úrovní infrastruktury (okresy Kladno, Mladá Boleslav, Hradec Králové).

5. Ve vybavenosti jednotlivých krajů místy v léčebnách pro dlouhodobě nemocné existují značné rozdíly, mezi krajem s nejvyšší (kraj Karlovarský) a nejnižší vybaveností (kraj Liberecký) jsou cca desetinásobné (v relaci na 1000 osob starších 65 let). Tyto rozdíly jsou způsobeny mj. i tím, že se na rozdíl od domovů důchodců léčebny pro dlouhodobě nemocné nenacházejí ve 30 okresech republiky.
6. Chybějící kapacity v léčebnách pro dlouhodobě nemocné v jednotlivých regionech nejsou saturovány větším rozsahem poskytované domácí zdravotní péče, mezi hodnotami obou ukazatelů existuje přímá úměra, z hlediska těsnosti závislosti podle Pearsonova korelačního koeficientu ($r = 0,4254$) se jedná o mírně podprůměrnou úroveň. Tato skutečnost svědčí o tom, že dostupnost některých segmentů zdravotní péče není stejnoměrná na celém území republiky, což je velmi závažný poznatek především z hlediska prevence sociálního vyloučení.
7. Na regionální úrovni nedochází k propojování sociální a zdravotní péče. Mezi vybaveností jednotlivých krajů domácí zdravotní péčí a pečovatelskou službou poskytovanou v domácnostech jednotlivých klientů je nepřímá úměrnost, z hlediska míry závislosti podle Pearsonova korelačního koeficientu ($r = -0,4677$) lze hovořit její průměrné úrovni.
8. Ve vybavenosti jednotlivých krajů místy v ústavech sociální péče pro dospělé občany i mládež existují značné rozdíly, které jsou pravděpodobně důsledkem živelného vývoje sociálních služeb v minulosti. Nejnižších hodnot dosahují ukazatele vybavenosti v obou případech v hlavním městě Praze, nejvyšších hodnot v Plzeňském kraji. Při hodnocení vybavenosti jednotlivých okresů těmito místy je velmi zajímavou skutečností jednoznačně nejvyšší vybavenost okresu Rokycany místy v ústavech sociální péče pro dospělé občany v relaci na 1000 osob celkem (je více než 3x vyšší než vybavenost na okrese Litoměřice, který je v tomto porovnání druhý v pořadí), a to zejména proto, že se v tomto okrese nenachází žádné lůžko v domově důchodců. Vzhledem k dlouhodobě vyšší úrovni státní dotace na lůžko v ústavech sociální péče v porovnání s domovy důchodců nelze vyloučit, že péče o staré občany byla v tomto okrese zabezpečována v ústavech sociální péče.
9. Ve vybavenosti jednotlivých krajů sociálními službami pro staré občany nedošlo v posledních 5 letech k výrazným změnám z hlediska rozsahu péče v rezidenčních zařízeních, negativně je však nutno ohodnotit snižující se rozsah

pečovatelské služby poskytované v domácnostech jednotlivých občanů ve většině krajů.

10. Změny, k nimž došlo ve vybavenosti jednotlivých okresů v letech 1995–2005, jsou objektivně vyšší, neboť zprůměrování hodnot na úrovni krajů neumožňuje podchytit konkrétní změny v nižších regionálních celcích, a to jak z hlediska demografického, tak i z hlediska investičního. Z tohoto porovnání je rovněž patrné, v kterých oblastech je možno vyslovit pochybnost nad věrohodností statistických ukazatelů.

Graficky je vybavenost jednotlivých regionů sociálními službami znázorněna v grafu č. 1.

Na základě těchto hodnocení lze konsta-

- 6 viz kol. *Obce, města, regiony a sociální služby*. Praha: SOCIOKLUB, 1997. 272 s. ISBN 80-902260-1-9
- 7 blíže viz Průša, Ladislav. *Ekonomie sociálních služeb*. Praha: ASPI Publishing, 2003. 152 s. ISBN 80-86395-69-3
- 8 blíže viz Průša, Ladislav. Optimalizace struktury forem sociální péče s přihlédnutím ke specifickým jednotlivých oblastí. In *Sborník referátů z konference Metody regionální demoeconomické analýzy a prognózy*. České Budějovice: Dům techniky ČSVTS, 1987.
- 9 viz Kotíková, Jaromíra - Průša, Ladislav - Vlach, Jan. *Regionální analýza zaměstnanosti, trhu práce a sociální péče*. Praha: VÚPSV, 2001.
- 10 Hauschild, R. Die Erfahrungen mit dem deutschen Pflegeversicherungssystem. In *Soziale Sicherheit in Europa*. Bad Boll: 1998.
- 11 viz Průša, Ladislav. *Rozbor ekonomických aspektů ovlivňujících stávající a nově navrhovaný systém sociálních služeb*. Praha: VÚPSV, 2001.

Demografická struktura obyvatelstva je ve většině zemí EU charakterizována rostoucím podílem stárnoucí populace. Tato skutečnost s sebou přináší ekonomické problémy. Postupné zvyšování hranice penzijního věku znamená aktivizaci pracovního potenciálu stále starších populačních ročníků. Vzhledem k tomu, že Rakousko i ČR vykazují mnoho podobných rysů ve struktuře i mentalitě obyvatelstva, lze v obou zemích problémy související se stárnutím populace řešit obdobně. Rakouská podpora stárnoucí populace se neomezuje jen na oblast legislativy, ústředních orgánů, národních strategií, ale je uplatňována i v činnosti zájmových sdružení (odborů a sdružení zaměstnavatelů) a v neposlední řadě je náplní činnosti i podniků poskytujících komerční služby, výzkumných institucí a podnikové sféry. Pro řešení ekonomické aktivity starších pracovníků v ČR a pro posílení jejich uplatnění a setrvání na trhu práce je třeba maximálně využívat zejména zkušeností rakouských podniků.

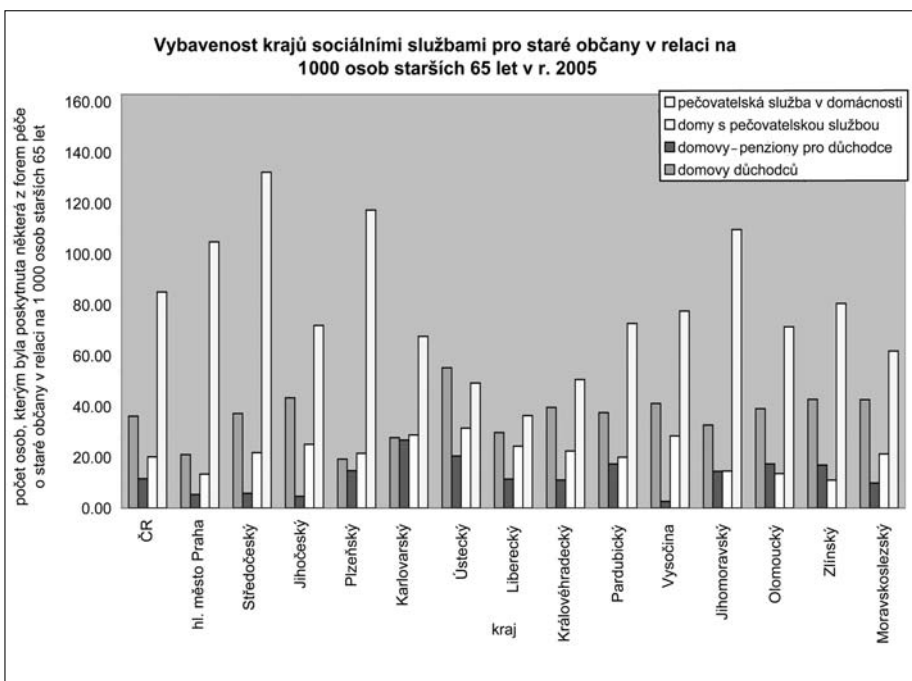
Vymezení problematiky

Evropa stárne. Podíl seniorů (osob nad 65 let) v populaci v posledních letech téměř ve všech evropských zemích roste. Statisticky lze tento jev souhrnně doložit tzv. indexem stárání, což je počet obyvatel ve věku nad 65 let k počtu dětí 0–14 let (v %). Jak vidíme z tabulky č. 1 a na grafu č. 1, index stárání v průměru 25 zemí EU již překročil 100 %; nejvyšší je v Itálii, nejnižší v Irsku.

Tabulka č. 1: Struktura obyvatelstva vybraných států EU podle věku 2005

	věkové rozhraní			index stárání
	0 - 14	15 - 64	65 +	
Itálie	14,1%	66,7%	19,2%	136,2
Německo	14,5%	66,9%	18,6%	128,3
Švédsko	17,6%	65,2%	17,3%	98,3
Francie	18,5%	65,1%	16,4%	88,6
Rakousko	16,1%	67,9%	16,0%	99,4
Maďarsko	15,6%	68,8%	15,6%	100,0
EU 25	16,4%	67,2%	16,5%	100,6
ČR	14,9%	71,1%	14,0%	94,0
Polsko	16,7%	70,2%	13,1%	78,4
Slovensko	17,1%	71,3%	11,7%	68,4
Irsko	20,7%	68,1%	11,2%	54,1

Zdroj: EUROSTAT

tovat, že současné evropské trendy, projevující se v odklonu od péče poskytované v rezidenčních zařízeních k péči poskytované v přirozeném domácím prostředí jednotlivých klientů, se v naší zemi zatím patrně uplatňují pouze ve velmi omezeném měřítku. Tato skutečnost je velmi alarmujícím poznatkem především pro samosprávné orgány krajů a měst při přípravě vlastních plánů rozvoje sociálních služeb na následující období.

- 12 statistika neumožňuje identifikovat, zda z celkového počtu 91 306 tis. osob, jimž byla tato forma pomoci v r. 2005 poskytována v jejich vlastních domácnostech, byla tato pomoc poskytována každý den (1x či vícekrát), několikrát v průběhu týdne či měsíce či dokonce pouze 1x ročně.
- 13 viz Průša, Ladislav. *Model optimálního uspořádání sociálních a zdravotních služeb na regionální úrovni*. Praha: VÚPSV, 2006.
- 14 nejvyšších hodnot vybavenosti dosahuje okres Praha-východ, vzhledem k tomu, že vykázaná hodnota více než 2x převyšuje další okresy, lze předpokládat, že hodnota tohoto ukazatele není vypovídající, a proto tento okres není explicitně zmiňován ve výčtu, otázkou zůstává, do jaké míry tento ukazatel ovlivní úroveň ukazatele za celý Středočeský kraj.

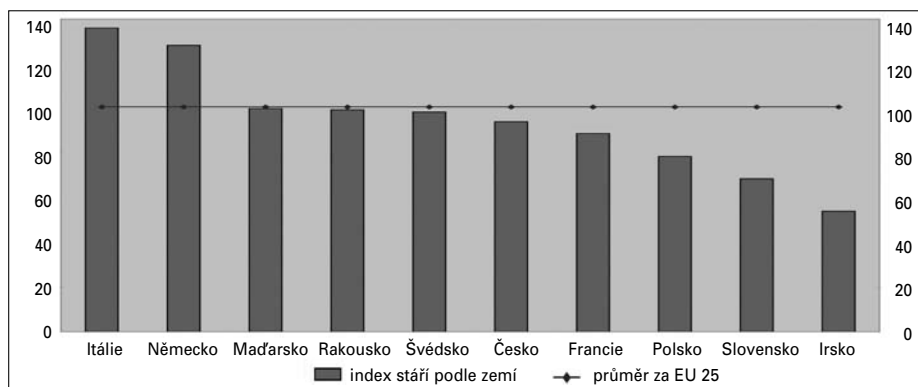
*Autor je ředitelem Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, věnuje se především otázkám regionální sociální politiky a sociálních služeb, je autorem řady statí a výzkumných studií, pravidelně publikuje v odborné literatuře. V letošním roce vyšla ve druhém přepracovaném a rozšířeném vydání jeho významnější publikace *Ekonomie sociálních služeb*.*

- 1 viz *The role of local and regional authorities in the provision of local social services*. Council of Europe. Strasbourg: 2000. 158 s.
- 2 viz *Bílá kniha v sociálních službách*. Praha: MPSV 2003. 52 s.
- 3 blíže viz kol. *Obce, města, regiony a sociální služby*. Praha: SOCIOKLUB, 1997. 272 s. ISBN 80-902260-1-9
- 4 viz *Návrh normativů vybavenosti územních celků službami sociální péče*. Praha: FMPSV, 1987.
- 5 výraz „normativy“, který má silný nádech centrálně direktivního systému řízení, je nutno chápat jako určitý „kvantitativní standard“ vybavenosti regionu.

Podpora ekonomické aktivity stárnoucí populace v Rakousku

Daniela Bruthansová, Anna Červenková, Alena Šteflová

Graf č. 1: Index stáří v některých evropských zemích

Zdroj: EUROSTAT

Především díky pokrokům v medicíně a změně životního stylu se zvyšuje střední délka života - takže např. v Česku v roce 2006 je u dnešních šedesátníků-mužů statistická naděje na dalších 18,7 let a u žen dokonce na 22,3 let života¹. To vše může znamenat vážnou hrozbu pro stávající penzijní systémy, čemuž se mnohé evropské země snaží čelit zvýšením statutární hranice pro odchod do důchodu na minimálně 65 let a někde (např. v Německu) i nad ní.

Zvýšením hranice pro odchod do důchodu však vyvstává další otázka: jak tuto dobu prodloužené ekonomické aktivity využít co nejlépe jak z hlediska jednotlivce, tak celé společnosti. Znamená to nejen najít pro osoby před důchodem vhodné zaměstnání, ale i zajistit, aby mohly pracovat bez újmy na svém zdraví.

Tabulka č. 2: Statutární věk odchodu do důchodu a skutečný věk odchodu z trhu práce v Česku a v Rakousku 2005

	muži		ženy	
	věk odchodu do důchodu	věk odchodu z trhu práce	věk odchodu do důchodu	věk odchodu z trhu práce
Česko	61,5	62,3	59,7	59,1
Rakousko	65	60,3	60	59,4

Prameny: Eurostat, Missoc 2005
(<http://www.einclusion-eu.org/>)

Česko má podobnou věkovou strukturu jako Rakousko a index stáří je v obou zemích zhruba na úrovni průměru EU. Jiný je však rozdíl mezi statutárním a faktickým věkem odchodu do důchodu. Z tabulky a grafu č. 2 vidíme, že v Česku se věkové hranice u obou pohlaví příliš neliší: muži nepatrně „přesluhují“ a ženy odcházejí do důchodu cca o půl roku dříve, než by měly. U žen je v Rakousku situace podobná jako v Česku, kdežto rakouští muži odcházejí z trhu práce o celých pět let dříve, než činí

statutární věk odchodu do důchodu. Příčiny tohoto jevu (který je patrný např. i v Německu) by zasluhovaly podrobnější rozbor, na který zde není prostor. Nicméně i tak můžeme na základě podobné demografické situace konstatovat, že rakouské zkušenosti, týkající se podpory zaměstnávání starších pracovníků, mohou s největší pravděpodobností nalézt uplatnění i u nás.

Vlastní rakouský přístup k podpoře stárnoucí populace

Důležitým poznatkem je skutečnost, že rakouská podpora se neomezuje jen na oblast legislativy, ale je uplatňována v činnosti dalších sociálních partnerů. Naše údaje se proto netýkají jen legislativních opatření, ale i činnosti ústředních orgánů, národních strategií, zájmových sdružení (odbory a sdružení zaměstnavatelů), podniků poskytujících komerční služby a výzkumných institucí a v neposlední řadě i podnikové sféry.

Legislativa

Na pracovníky v předdůchodovém věku se samozřejmě vztahují všechna ustanove-

ní, týkající se bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, o všeobecném sociálním pojištění, o pojištění pro případ nezaměstnanosti. Zde si všimneme pouze těch, které zvýhodňují předdůchodové věkové skupiny.

Zákon o ústavě práce (Arbeitsverfassungsgesetz - ArbVG) z roku 1973 umožňuje uzavírání dohod v rámci podniku. U opatření pro prevenci úrazů a nemocí z povolání, na ochranu zdraví pracovníků a pro strukturu práce přívětivou k pracovníkům se jedná o závaznou povinnost.

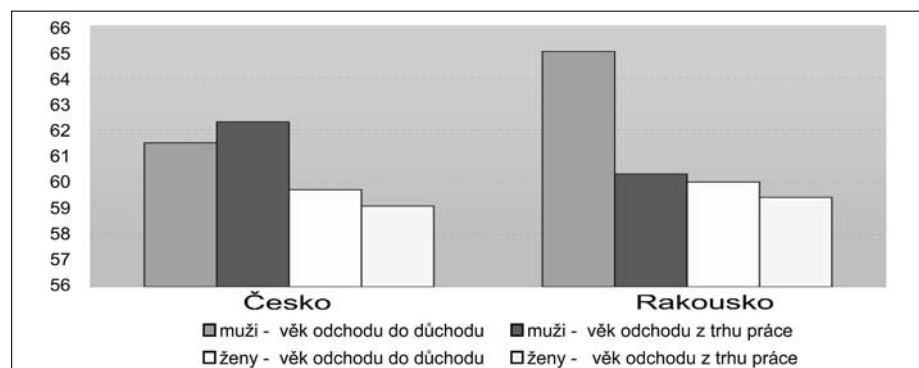
Zákon o zdravotním a úrazovém pojištění ve státní službě - B-KUVG

Úkoly v oblasti podpory zdraví plní především instituce zákonného zdravotního pojištění. Podle „**zákona o všeobecném sociálním zabezpečení**“ (ASVG) mají tyto instituce odpovědnost za podporu zdraví zaměstnanců. Opatření pro upevňování a ochranu zdraví mohou být financována z prostředků zdravotního pojištění. Podpora zdraví, vysvětlování zdravotních rizik a ochrana před těmito riziky, jakož i spolupráce s dalšími organizacemi, jsou v uvedené zákoně výslovně upraveny.²

Zákon o pojištění pro případ nezaměstnanosti - AIVG, který je nástrojem pro řízení trhu práce, zaměstnancům umožňuje odcházet do důchodu postupně, prostřednictvím práce na částečný úvazek v závěrečných letech jejich zaměstnání. Zákon upravuje způsob, jakým tento proces probíhá, požadavky na tento tzv. „částečný úvazek související s věkem“ a jeho trvání, jakož i úroveň náhrad, které zaměstnanec a zaměstnavatel získávají z prostředků na podporu v nezaměstnanosti.

Ustanovení **zákona o financování politiky trhu práce - AMPFG** lze považovat za další nástroj pro řešení problematiky starších zaměstnanců na trhu práce. Tato ustanovení obsahují sankce za propuštění zaměstnanců starších 50 let a také opatření usnadňující přijímání těchto osob. Kromě toho zaměstnavatelé přestávají platit příspěvky na pojištění pro případ nezaměstna-

Graf č. 2: Statutární věk odchodu do důchodu a skutečný věk odchodu z trhu práce 2005

Prameny: Eurostat, Missoc 2005 (<http://www.einclusion-eu.org/>)

nosti za zaměstnankyně, které dosáhnou věku 58 let, a zaměstnance, kteří dovrší 60 let věku. Tyto příspěvky se pak hradí z prostředků určených na politiku trhu práce.

Spolkový zákon o rovných příležitostech mužů a žen v zaměstnání - GIBG - je určen také k zajištění rovnosti příležitostí osob různého věku.

Spolkový zákon o opatřeních a iniciativách pro podporu zdraví a informování o zdraví (zákon o podpoře zdraví - GfG) se zabývá opatřeními a iniciativami na podporu zdraví a pro zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva. Tento zákon se vztahuje na informace o preventabilních nemocích a sociálních, psychologických a duchovních faktorech ovlivňujících zdraví, které nespádají do působnosti zákonného sociálního zabezpečení. Jedná se o právní základ podpory zdraví jak na pracovišti, tak v osobním životě.

Tento zákon (GfG) počítá s vytvořením struktur pro podporu zdraví a prevenci nemocí s využitím již existujících zařízení. V obcích, městech, školách, podnicích a organizacích veřejného zdravotnictví by měly probíhat programy, které jsou srozumitelné, zasazené do příslušného kontextu a zaměřené na konkrétní cílové skupiny. Účelem je poskytovat poradenství o zdravém životním stylu, prevenci nemocí a způsobech, jak se vyrovnávat s chronickými onemocněními a krizovými situacemi. Podporuje se též odborná příprava osob, které se těmito otázkami zabývají. Financovány jsou vědecké programy zaměřené na rozvoj podpory zdraví, prevenci nemocí a epidemiologie, jakož i na hodnocení a zajišťování kvality v těchto oblastech. Za plnění těchto úkolů a za koordinaci opatření a iniciativ s již probíhajícími činnostmi odpovídá nezisková organizace „Gesundes Österreich“ (Zdravé Rakousko). Tato organizace dostává každoročně část peněz, které spolková vláda vybere na dani z přidané hodnoty.

Činnost ústředních orgánů

Spolkové ministerstvo práce a hospodářství (BMWA)

BMWA přijímá především opatření v rozsahu zákonných požadavků na bezpečnost a ochranu zdraví. Při provádění politických a finančních opatření na podporu zaměstnanosti BMWA vychází ze zákona o rozpočtu z roku 2003.

● **Akce 56/58 Plus:** náklady na zaměstnance ve věku 56/58 let se snižují o 6 % a náklady na zaměstnance starší 60 let o více než 12 %, protože za ně zaměstnavatel nemusí přispívat do fondů nezaměstnanosti, úrazového pojištění, na podporu rodiny a platební neschopnosti.

● **Kvalifikace pro starší zaměstnance:** v některých situacích - například je-li ohroženo určité pracovní místo - mohou být prostředky určené pro trh práce použity ke zvýšení kvalifikace starších pracovníků. Uchazeči o práci, kteří jsou nezaměstnaní déle než tři měsíce, mají na tato opatření zákonný nárok.

● **Systém bonusů a malusů:** zaměstnavatelé, kteří přijmou osobu starší 50 let, nemusejí platit příspěvky na pojištění pro případ nezaměstnanosti. Pokud naopak propustí zaměstnance staršího 50 let, jsou povinni odvést 0,2 % základu pro výpočet tohoto příspěvku.

Spolkové ministerstvo pro sociální zabezpečení, generace a ochranu spotřebitelů (BMSG) spolu s hospodářskou komorou vypisuje státní cenu „Nestor“ s podtitulem „Test zralosti“. Cenu uděluje v kategoriích podle velikosti podniku porota složená ze zástupců světa politiky, podnikání a výzkumu, a to za úspěšnou realizaci opatření pro „zralé“ (sic!) zaměstnance. Tato opatření je třeba doložit ukazateli v následujících oblastech: podniková kultura, řízení, personální politika, pracovní motivace, modely pracovní doby či pracovních nároků přihlížející k věku a podpora zdraví na pracovišti. Kromě toho iniciátoři projektu zájemcům z řad podniků nabízejí provedení auditu, který jim umožňuje otestovat a dále rozvíjet opatření na podporu starších pracovníků.

Národní strategie

Na základě iniciativy EU pod názvem „EQUAL“, která usiluje o vyrovnávání nevýhod na trhu práce, zřídila vídeňská Všeobecná úrazová pojišťovna (AUVA) poradenské centrum „Humánní svět práce“ v rámci projektu „Zachování zaměstnatelnosti pro jednotlivce, organizace a podniky“ (AEIOU). Na jeho žádost provedl „Výzkumný ústav odborného vzdělávání a vzdělávání dospělých“ univerzity v Linci studii na téma „zachování a podpora zaměstnatelnosti“.

Tato „Analýza strategií v oblasti preventivní, trvalé, akutní a následné péče pro posílení zaměstnatelnosti“ klade důraz na primární prevenci s cílem zajistit, aby se skutečný věk, kdy lidé ukončují pracovní činnost, shodoval se zákonným věkem odchodu do důchodu. Osoby, kterým byl přiznán invalidní důchod nebo které o něj požádaly, a odborníci na tuto oblast při rozhovorech často kritizovali nedostatek opatření sekundární prevence. Zhruba dvě třetiny dotazovaných by bývaly mohly pokračovat v práci, kdyby bylo jejich pracoviště vhodné uspořádáno.

Ke strategiím a intervencím, které v osobní, podnikové, sociální nebo právní rovině podporují zaměstnatelnost starších pracovníků, podle názoru odborníků patří systémy bonusů a malusů v sociálním zabezpečení, snížení nákladů na zaměstnávání starších pracovníků, podpora a prosazování opatření sekundární prevence, ocenění pro příkladné podniky a zvyšování informovanosti o tomto problému.

Zájmová sdružení

● **Honorakouská komora práce (AKOÖ)**

Sociální partneři Horních Rakous - Honorakouská komora práce, Honorakouská hospodářská komora, Honorakouská federace

odborových svazů a Honorakouské sdružení průmyslníků - společně s Univerzitou Johannese Keplera v Linci nabízejí poradenskou službu nazvanou „Věk tvoří budoucnost“. Projekty podpory zdraví na pracovišti monitorují dva důvěrní poradci, přičemž jeden pochází z řad zaměstnanců a druhý z managementu, aby byla zajištěna rovnováha zájmů. Cílem je prohloubit vzájemné porozumění mezi věkovými skupinami a vytvořit atraktivní pracovní podmínky tak, aby si zaměstnanci uchovali motivaci a praceschopnost až do odchodu do důchodu.

● **Hospodářská komora Rakouska (WKÖ)**

WKÖ předkládá tyto návrhy pro lepší zaměstnávání starších pracovníků: komplexní a včasné zvyšování kvalifikace starších osob; snížení nákladů práce u starších zaměstnanců; rovnoměrnější rozložení příjmů v průběhu pracovního života zaměstnance, protože vysoké příjmy starších zaměstnanců nejsou zcela vyváženy jejich většími zkušenostmi; pružnější pracovní doba odpovídající pracovním schopnostem a životním plánům starších zaměstnanců, spojená se snížením platu; informování o zvláštním významu podpory zdraví na pracovišti v rámci projektu „Věk tvoří budoucnost“.

WKÖ je jedním z účastníků projektu sociálních partnerů „Věk tvoří budoucnost“ a nabízí také informační brožurku „Starší zaměstnanci v podniku - potenciál budoucího trhu práce“. Podílí se rovněž na udílení cen „Nestor“.

● **Federace rakouských odborových svazů (ÖGB)**

Zavést organizaci práce přihlížející k věku podle ÖGB znamená zorganizovat práci v podniku tak, aby zohledňovala proces stárnutí. Stárnoucím zaměstnancům jsou například doporučeny krátké přestávky (mikropauzy). Změna organizace práce může pomoci omezit nerovnovážné zatížení těla. V případech, kdy lze práci obohatit novými činnostmi, jako je školení nebo zácvik spolupracovníků, může být dokonce dosaženo zvýšení fyzické výkonnosti.

Zda je organizace práce v podniku vhodná pro stárnoucí zaměstnance, je možné ověřit pomocí „kontrolního seznamu podmínek přívětivých ke stárnutí v podnicích“ na domovské internetové stránce odborové federace.

Požadavky ÖGB na pracovní proces přívětivý ke stárnutí lze shrnout takto:

- změna organizace práce: snížení fyzických nároků a zařazení organizačních úkolů;
- mikropauzy pro starší zaměstnance, kteří potřebují více času na regeneraci;
- podmínky a prostředí vhodné k učení s přihlédnutím k věku.

● **Sdružení průmyslníků (IV)**

Rakouské sdružení průmyslníků doporučuje ukončení platby příspěvků na pojištění pro případ nezaměstnanosti za ženy starší 58 let a muže starší 60 let. Ve spolupráci s Vídeňskou komorou práce sdružení prostřednictvím Institutu pro podporu zdraví

na pracovišti (IBG) provozuje také webovou stránku „Práce a věk“ (www.arbeitundalter.at). Jedná se o databanku s úspěšnými příklady a mezinárodními zkušenostmi, která by měla fungovat jako jisté virtuální poradenské centrum. Návštěvníci stránek si mohou situaci ve svém podniku zkontrolovat zodpovězením 26 otázek. Na otázky se odpovídá jednotlivě.

Podniky poskytující komerční služby, výzkumné instituce

● Institut pro podporu zdraví na pracovišti (IBG)

Prostřednictvím konceptu „řízení kvality zdraví“ (Health Quality Management) IBG podnikům umožňuje efektivně využívat program „Productive Ageing®“ (produktivní stárnutí). Systém řízení kvality zdraví představuje proces trvalého zlepšování, co se týče zájmu zaměstnanců o práci v podniku a jejich pracovních výsledků. Zahrnuje rovněž dobrou týmovou práci v dané organizaci. „Productive Ageing®“ je program sloužící k optimalizaci kvality a kvalifikace pracovníků různých věkových skupin a k využití jejich specifických schopností.

Přitom se pracuje s nástrojem nazvaným „Human Work Index®“ (index lidské práce). Ten využívá standardizovaných otázek o řízení práce a zájmu o práci, které umožňují porozumět dvoustrannému charakteru práce (kladné a záporné účinky na zdraví) a korelaci mezi řízením práce (vztah mezi pracovními schopnostmi a nároky práce) na jedné straně a zájmem o práci (pocit smysluplnosti práce), zdravím a výkonností na straně druhé.

● Výzkumná a poradenská organizace @berbeitsleben,

sídlící v hornorakouském Gmündenu, se zabývá výzkumem a vývojem na poli zdravé struktury práce a podpory zdraví na pracovišti. V současnosti je relevantní její účast na dvou projektech („Podniková kultura podporující zdraví“ a „Pracovní kariéry přívětivé ke stárnutí“) realizovaných pro poradenské centrum Humánní svět práce, které podporuje pojišťovna AUYA a projekt EQUAL.

● Společnost s ručením omezením diepart-ner.at,

zaměřená na řízení v sociální a zdravotní oblasti, se zabývá otázkami podpory zdraví ve všech sférách života. V současnosti má význam její projekt vyhodnocení činnosti poradenského centra „Humánní svět práce“ pojišťovny AUYA a projektu EQUAL. Účelem vyhodnocení je zajistit kontrolu kvality a popsat služby a účinky působení poradenského centra.

● ppm Forschung und Beratung (ppm výzkum a poradenství)

Jedná se o interdisciplinární výzkumnou a poradenskou organizaci, jejíž hlavní oblastí činnosti je ochrana zdraví při práci a pracovní prostředí. K jejím cílovým skupinám patří podniky, odborníci, zájmové

organizace a veřejné instituce. Projekt, zahajovaný na jaře roku 2004, se věnuje skupině „starších zaměstnanců“. K opatřením, která ppm Forschung und Beratung doporučuje, patří posílení pocitu uspokojení z práce, zvýšení motivace prostřednictvím větší míry spolurozhodování zaměstnanců a zlepšení vnitřní komunikace a spolupráce. Vypracována byla dále opatření na snížení nákladů spojených s nemocností a na zvýšení výkonnosti a konkurenceschopnosti podniků zajištěním dobrého zdravotního stavu zaměstnanců. Díky opatřením k omezení fluktuace zaměstnanců by měly v podnicích zůstat cenné znalosti a zkušenosti.

● Forschungs- und Beratungsstelle Arbeitswelt (FORBA)

Výzkumné a poradenské centrum Svět práce je interdisciplinární mezinárodní výzkumný ústav. Cílem jeho vědeckých studií na téma provozu, práce, techniky a rovnosti pohlaví je uplatnit v praxi vědecké poznatky o práci a zaměstnanosti a zlepšit pracovní podmínky. Zvláštní význam má studie „Zkušenost jako prostředek pro využívání zaměstnanců s přihlédnutím k věku - nové cesty k jistotě zaměstnání pro stárnoucí pracovníky“, dokončená v dubnu roku 2001, která byla provedena pro Vídeňskou komoru práce. Tato studie navrhuje posílit jistotu zaměstnání starších zaměstnanců prostřednictvím většího oceňování jejich zkušeností a odkazuje také na projekty programu Productive Ageing®, týkající se podpory zdraví na pracovišti.

Příklady podpory zaměstnávání starších osob na podnikové úrovni

● Voestalpine AG Linz

Tento mezinárodní koncern zabývající se výrobou a zpracováním oceli zaměstnává více než 22 000 pracovníků, z toho 14 000 v Rakousku. Cílem projektu „LIFE“ je reorganizovat celý svět práce v rámci koncernu. Zaměstnanci by se již neměli přizpůsobovat pracovní situaci. Pracovní situace by se naopak měly měnit tak, aby vyhovovaly zaměstnancům.

Projekt „Vzorec 33 - další vzdělávání pro všechny zaměstnance“ nabízí možnost strávit 2 % roční pracovní doby (33 hodin) na vzdělávacích kurzech.

„Kariérní příležitosti i pro starší“ je projekt, který má přispět k odstranění bariér, které starší zaměstnanci vylučují z vnitropodnikového plánování pracovního postupu.

Projekt „Zdraví a ergonomie“ se týká profylaktické péče a ergonomického uspořádání pracovišť. Probíhá rovněž práce na omezení nočních směn a změně struktury směn u starších pracovníků. Zásluhou těchto opatření se podařilo podstatně snížit míru nemocnosti a související pracovní neschopnosti, a to navzdory rostoucímu podílu starších zaměstnanců.

● Agrolinz Melamin

Chemický koncern Agrolinz Melamin, který je dceřinnou společností rakouské

ropné společnosti ÖMV (Österreichischen Mineralölverwaltung), má přibližně 1000 zaměstnanců. Reorganizace společnosti spojená s propouštěním a zastavením nábory pracovníků vedla ke zvýšení průměrného věku jejich stávajících zaměstnanců. Nový model směnného provozu s rozdělením pracovníků do pěti směn přinesl zkrácení pracovní doby z 38 hodin na 34,4 hodiny. Počet nočních směn se snížil z 8 na 6 a volná směna nyní trvá 3-4 dny. Každých pět týdnů je jedna směna věnována výhradně strategickým informacím a zdravotnímu vzdělávání.

● Polyfelt Linz

Polyfelt, rovněž dceřinná společnost ÖMV, je podnik vyrábějící textilie pro podloží silnic. Stejně jako v případě společnosti Agrolinz Melamin i zde došlo ke zkrácení týdenní pracovní doby a intervalu směn. Zaměstnanci souhlasili s mírným snížením platů. Tato opatření vedla k většímu uspokojení z práce, ke zvýšení subjektivní kvality života a zlepšení zdravotních ukazatelů (snížení krevního tlaku a úrovně stresu).

● SCA (Schwedische Zellulose AG) Laakirchen

Papírna v Laakirchenu zaměstnává 500 lidí, z nichž dvě třetiny pracují na směny v prostředí s vysokou mírou automatizace. Ve spolupráci s podnikovou radou bylo dosaženo zrušení tzv. vyrovnávací směny pro pracovníky starší 50 let. Jedná se o směnu mimo běžné pořadí směn, která slouží pouze k dorovnání týdenní pracovní doby na 39 hodin. Odstranění této směny znamená zkrácení týdenní pracovní doby na 34 hodiny při zachování stejného odměňování. Přínos pro podnik spočívá v lepším řízení práce, vyšší produktivitě a delším pracovním životě zaměstnanců, kteří změny přirozeně velmi uvítali.

● Schmid Schrauben Fabrik Hainfeld (Šroubárna Schmid)

Jde o tradiční rodinný podnik se 200 zaměstnanci, který poté, co prošel konkurzem kvůli platební neschopnosti, převzala společnost Voestalpine. Konkurence zahraničních firem podnik přiměla k orientaci na speciální zakázky a inovační řešení, což se neobejde bez zkušeností a spolupráce starších pracovníků. Vysoký průměrný věk a očekávaný odchod starších pracovníků do důchodu si vyžádal zřízení databanky znalostí, patentů a nástrojů. Nové ocenění přínosu starších pracovníků pro podnik vedlo u starších zaměstnanců k přehodnocení práce na částečný úvazek. Zkrácení denní pracovní doby mělo příznivý vliv jak na produktivitu, tak na zdraví. Díky novým poznatkům o produktivitě různých věkových skupin vzrostla úcta ke starším zaměstnancům a to přispělo k posílení jejich zdravotního potenciálu.

● Magna Steyr

V červenci roku 2003 se vedení a zástupci zaměstnanců společnosti Magna Steyr, která je dodavatelem v automobilovém průmyslu, rozhodli reagovat na stávající a očekávané problémy starších zaměstnan-

ců podniku. Byla ustavena pracovní skupina „Starší zaměstnanci“ s cílem „dosáhnout kulturní změny v pohledu na starší zaměstnance, která jim dodá motivaci pracovat déle, a pomáhat jim s přechodem do důchodu, pokud je takový krok nutný z fyzických či psychických důvodů“. Vzdělávací kurzy, jichž se mohou účastnit všichni zaměstnanci, by měly podpořit porozumění mezi generacemi a různými věkovými skupinami.

● Potravinářský maloobchodní a velkoobchodní řetězec ADEG

Skupina ADEG, kterou většinou vlastní německá společnost EDEKA, má v Rakousku 1000 prodejen a 7500 zaměstnanců. Dne 22. 5. 2002 byl v Bergheimu nedaleko Salcburku otevřen supermarket, který má uspokojovat potřeby starších obyvatel, a proto zaměstnává pouze osoby starší 50 let. Koncept „50+“ vzešel z průzkumu provedeného mezi zákazníky. Od té doby byla další prodejna typu „50+“ otevřena ve Vídni a třetí se plánuje ve Štýrsku. Zaměstnanci jsou vybíráni výlučně z řad dlouhodobě nezaměstnaných. V současné době se zvláštní opatření pro starší zaměstnance zaměřují na školení o správném zvedání a nošení břemen.

● Wiener Krankenanstaltverbund (Videňská asociace nemocnic)

Videňská asociace nemocnic je jednou z největších zdravotnických organizací v Evropě. Z jejích 13 000 zaměstnanců v ošetrovatelských profesích jen zhruba 1 % pracuje až do řádného věku odchodu do důchodu. Důvodem jsou nadprůměrné nároky, které jsou na ně kladeny. V roce 1999 byl iniciován pilotní projekt „Mistrovská péče - ošetrovatelská kariéra přivítává k věku a zdraví“ ve snaze zabránit předčasným odchodům z profese.

Projekt přichází s myšlenkou vytvoření nového kariérního stupně mezi vlastní ošetrovatelskou prací a řízením nemocničních oddělení (prací staničních sester). A tato změna se projevuje jak v popisu práce, tak v odměňování. V budoucnosti převezmou odborné sestry větší díl odpovědnosti za personální rozvoj a interní vzdělávací kurzy v nemocničních odděleních.

Jedním z nich byl Kaiserin Elisabeth Spital des Wiener Krankenanstaltenverbundes (Nemocnice císařovny Alžběty). Cílem projektu, který probíhal mezi lety 1996 a 2001, bylo zkrátit skutečnou denní pracovní dobu (včetně přesčasů) z 12,5 hodiny na 8 až 10 hodin. Dotyčná nemocnice má 280 lůžek a 700 zaměstnanců, z toho 300 sester. Zkrácená pracovní doba ve všední dny byla ve všech odděleních (s výjimkou jednotky intenzivní péče) zavedena v r. 1996.

V prvním roce projektu se ve srovnání s rokem předchozím snížil rozsah přesčasů o 44 % a v následujícím roce o dalších 17 %. Za stejné období poklesla pracovní neschopnost o 30,4 %. Výrazná nespokojenost části zaměstnanců, kteří si přáli zachovat původní 12hodinový model, však vedla

k ukončení projektu v roce 2001. V současnosti zhruba 20 % sester dobrovolně pracuje na kratší směny. Nezdavé dlouhé směny již nejsou neporušitelným pravidlem.

● Bankhaus Girocredit

Tato banka zaměstnává 2000 pracovníků ve svých kancelářích, pobočkách a externích službách. V roce 1997 byla „Girocredit Bank AG“ prodána a spojena s bankou „Erste österreichische Sparkasse“, čímž vznikl bankovní dům „Erste Bank der österreichischen Sparkassen AG“. Na začátku projektu byla polovina zaměstnanců ve věku nad 40 let a byla chráněna před propuštěním. U zaměstnanců starších 50 let všeobecně převládá nedostatek motivace a přání odejít do předčasného důchodu. Studie o nákladech na vzdělávání a rozvoj zaměstnanců ukázala, že 95 % těchto prostředků bylo vynakládáno na pracovníky mladší 40 let, kteří tvořili jen 55 % všech zaměstnanců banky. IBG (Institut pro podporu zdraví na pracovišti) vypracoval program pro zaměstnance starší 40 let, který byl zaměřen na podnikovou kulturu (změnit povědomí o řízení, smysluplnosti práce a úpravách pracoviště odpovídajících věku). Zahrnoval rovněž osobní vedení (coaching) manažerů a zaměstnanců (pro vedoucí pracovníky trpící problémy v souvislosti s věkem, pro zaměstnance v individuálních krizových situacích) a ergonomická opatření (modely pro snadný odchod do důchodu, zdravotní skupiny, podpora zdraví s pracovním lékařem, poradenství v oblasti fitness a výživy).

Závěr

Přes odlišný politický a ekonomický vývoj od roku 1948 vykazují jak Rakousko, tak ČR mnoho podobných rysů v demografické struktuře a do jisté míry i v mentalitě obyvatelstva. Proto pro řešení problémů souvisejících se stárnutím populace lze hledat obdobu v opatřeních, která se již v Rakousku osvědčila. Na rozdíl od stávající situace v ČR je nutno zdůraznit, že rakouská podpora stárnoucí populace se neomezuje jen na oblast legislativy, ústředních orgánů a jimi vytvářených národních strategií, ale je uplatňována i v činnosti zájmových sdružení (odborů a sdružení zaměstnavatelů) a v neposlední řadě je náplní činnosti dalších nestátních institucí, mezi nimiž nechybí ani organizace výrobní a nevýrobní sféry (průmyslové podniky, nemocnice).

Pro řešení ekonomické aktivity starších osob v ČR a pro posílení jejich uplatnění a setrvání na trhu práce by kromě obecně závazných právních předpisů bylo třeba věnovat větší pozornost i vnitropodnikovým předpisům či kolektivním smlouvám, ve kterých lze zakotvit zvýšenou ochranu starších osob v pracovněprávních vztazích. V tomto směru by bylo vhodné ve větší míře využívat i zkušeností rakouských podniků. Opatření ke zvýšení pracovního

potenciálu zaměstnanců v předdůchodovém věku se vzhledem ke zhoršování demografické struktury stává i v ČR stále naléhavějším.

¹ Aktuální informace ÚZIS č.7/2007

² Stejná ustanovení jsou obsažena také v „zákoně o sociálním zabezpečení v průmyslu a obchodu“ (GSVG), „zákoně o sociálním zabezpečení v zemědělství“ (BSVG) a „zákoně o zdravotním a úrazovém pojištění ve státní službě“ (B-KUVG).

Literatura:

- Aktuální informace ÚZIS. Č. 7. Praha: ÚZIS, 2007.
Baranski, B. - Dam, H. B.: *Review of occupational health in the last decade in the European Region. Overview of the environment and health in Europe in the 1990s*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 1999 (EUR/ICP/EHCO020205).
Boukal, CH. - MEGGENEDER, O. *Healthy Work in an Ageing Europe. A European Collection of Measures for Promoting the Health of Ageing Employees at the Workplace*. Mabuse-Verlag Frankfurt am Main, 2005.
Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich.
Cooper, E. Pieces of the Shortage Puzzle: Aging and Shift Work. *Nursing Economics*. 2003, vol. 21, no. 2, March-April.
EUROSTAT, MISSOC 2005 (<http://www.einclusion-eu.org/>)
Good practice in Occupational Health Services. A contribution to Workplace Health. Ženeva: WHO/EURO, 2002.
Kolacia, L. et al. Stárnoucí pracovní populace. *České pracovní lékařství*, 2006, roč. 7, č. 4, s. 212 - 216.
Morschhauser, M. - Sochert, R. Healthy Work in an Ageing Europe. Strategie and Instruments for Prolonging Working Life. *European Network for Workplace Health Promotion*. Essen, 2006.
Rabušic, L.: Why are they all so eager to retire (on transition to retirement in the Czech republic). *Czech Sociological Review*, 2004, vol. 40, č. 3, str. 319-342.
Šteflová, A. et al. Health promotion of the ageing employees at workplaces in the Czech Republic. In *Proceedings of the 5th European Conference on Promoting Workplace Health*. Linz, 2006.

Daniela Bruthansová je výzkumnou pracovnící VÚPSV, v. v. i., a zabývá se sociálně zdravotní problematikou, přednáší na 1. Lékařské fakultě UK Praha medicínské, sociální a pracovní právo, vede katedru pracovního práva a práva sociálního zabezpečení na Vysoké škole aplikovaného práva. Je autorkou četných výzkumných studií a článků odborné literatury - viz www.vupsv.cz.

Anna Červenková, ekonomka - statistička, je výzkumnou pracovnící VÚPSV, v. v. i., a zabývá se sociálně zdravotní problematikou, zejména statistikou invalidity. Je autorkou četných výzkumných studií a článků odborné literatury - viz www.vupsv.cz.

Alena Šteflová, liaison officer kanceláře WHO pro ČR. Zabývá se otázkami pracovního lékařství a zdravotní politiky se zvláštním zaměřením na rozvoj lidských zdrojů, zejména stárnoucí populace v zemích EU. Je autorkou četných odborných publikací a článků - viz publikace WHO.

Mainstreaming sociálního začleňování v České republice: výzva české veřejné politiky¹

Miroslava Rákoczyová

Proces sociálního začleňování se v průběhu posledních let stal pevnou součástí evropské sociální agendy, která doplňuje iniciativy Lisabonské strategie v oblasti hospodářství a zaměstnanosti. Jeho cílem je přispět výrazným způsobem k redukci chudoby a sociálního vyloučení, posílit sociální kohezi a tím zajistit, aby se zvyšování zaměstnanosti a hospodářský růst promítaly také do sociálního rozvoje členských zemí. Úsilí o prosazení mainstreamingu je součástí evropské strategie sociálního začleňování od samého počátku jejího vývoje.

Mainstreaming sociálního začleňování (MSI)

Již závěry Lisabonského summitu z jara 2000 zahrnují výzvu k mainstreamingu podpory sociálního začleňování v politikách zaměstnanosti, vzdělávání a výcviku, zdravotních a bytových politikách v jednotlivých členských zemích². V témže roce pak byl princip mainstreamingu dále rozvinut v rámci prvních společných cílů strategie sociálního začleňování. Také aktuální cíle definované Radou Evropské unie v březnu 2006 zahrnují mainstreaming sociální inkluze do všech relevantních veřejných politik včetně hospodářské, rozpočtové a vzdělávací politiky a do programů strukturálních fondů³.

Evropská unie MSI přesně nedefinovala - jeho pojetí, stejně jako forma uplatnění závisí do určité míry na přístupu jednotlivých členských zemí. V zásadě je však MSI založen na myšlence zohlednění otázek rizika sociálního vyloučení a sociálního začlenění v celém spektru a na všech úrovních veřejné politiky a na myšlence participace všech relevantních subjektů v procesu sociálního začleňování. Toto pojetí bylo využito také v projektu Hodnocení mainstreamingu sociálního začleňování (Projekt MSI), ze kterého budeme v následujícím textu vycházet. V jeho rámci byl MSI definován jako „integrace problematiky chudoby a sociálního začleňování, včetně perspektivy rovnosti, do všech oblastí a úrovní tvorby politik; prosazuje se pomocí participace veřejných orgánů, sociálních partnerů, nevládních organizací a dalších relevantních aktérů.“

Mainstreaming sociálního začleňování v tomto pojetí současně představuje předpoklad naplnění jednoho ze základních principů otevřené metody koordinace (OMC), a to principu integrovaného přístupu, který zdůrazňuje nutnost uplatňovat konzistentní a sladěné postupy zahrnující širokou škálu různých politik a opatření a také zapojení širokého spektra aktérů. Základním nástrojem uplatnění OMC v oblasti sociálního začleňování je formulace Národních akčních plánů sociálního začleňování, které vyjadřují postupy a principy naplňování společných (evropských) cílů při zohlednění specifických národních podmínek. Jejich součástí je v některých zemích (včetně ČR) rovněž prosazení mainstreamingu sociálního začleňování a při-

padně také naplnění principu integrovaného přístupu.

Formule strategie na centrální úrovni však nemusí nutně vést k jejímu naplňování, a to zejména při decentralizované organizaci veřejné správy. To se projevilo i v nízkém dopadu prvního NAPSÍ, který byl mnohými pracovníky na nižších úrovních státní správy a samosprávy vnímán přinejlepším jako nezávazný informační dokument, na realizaci veřejné politiky v krajích a municipalitách v České republice (Rákoczyová, 2006). Sirovátka (2006) tuto situaci považuje za důsledek „mezery legitimacy“, jejíž příčinu spatřuje mimo jiné v charakteru akčního plánu (nízký stupeň konkretizace) a v nevyjasněnosti odpovědnosti krajských a obecních úřadů v procesu sociálního začleňování. Přitom inkluze reálně probíhá právě na lokální úrovni, kde specifická opatření municipalit a organizací občanského sektoru mohou pomoci i nejvíce vyloučeným jednotlivcům či rodinám, které jinak „propadají“ sociální síti vytvořenou na centrální úrovni⁴, a to při zohlednění konkrétních podmínek v dané lokalitě. V ČR však činnost municipalit často supluje (spíše než doplňuje) neziskové organizace, jejichž fungování se však stále potýká s řadou potíží (srovnej Sirovátka et al, 2006).

Prosazení mainstreamingu sociálního začleňování je podmíněno překonáním „mezery legitimacy“ a výše zmíněného dualismu mezi externí agendou ČR vůči EU a interními agendami formulovanými na úrovni reálně prováděných aktivit (Sirovátka et al, 2006). Vyžaduje změny v oblasti organizační kultury a administrativních struktur, v rovině individuální pak změny v přístupu a v jednání (CPA, 2004). K prosazení mainstreamingu je tedy třeba více než deklarace strategie formou NAPSÍ - vyžaduje cílené úsilí vycházející z centrální úrovně řízení (op cit.). Rada Evropské unie v roce 2000 specifikovala tři nutné kroky k prosazení mainstreamingu sociálního začleňování:

- mobilizaci veřejných orgánů na národní, regionální a lokální úrovni v rámci jejich kompetencí,
- rozvoj vhodných koordinačních procedur a struktur,
- adaptaci správy a sociálních služeb na potřeby lidí trpících sociálním vyloučením a zajištění citlivosti úředníků na tyto potřeby.

Podle Donnellyho (in CPA, 2004) pak efektivní mainstreaming vyžaduje podporu mainstreamingu vedoucími činiteli a vytvoření centrální jednotky zaměřené výhradně na podporu procesu sociálního začleňování. Vedle toho je klíčový také rozvoj personálních kapacit a dovedností, participace komunity a celková angažovanost aktérů. Součástí procesu je rovněž výzkum a hodnocení.

V následujícím textu se budeme zabývat otázkami mainstreamingu sociálního začleňování v ČR. Ve kterých oblastech je uplatňován a kde zatím k jeho uplatnění nedochází? Jaké jsou bariéry implementace mainstreamingu a jaké jsou možnosti jejich překonávání?

Opíráme se zejména o výsledky dotazníkového šetření uskutečněného v rámci Projektu MSI v roce 2006, které probíhalo současně v 9 evropských zemích⁵. Projekt byl financován Komisí Evropské unie v rámci výzvy „Hodnocení účinku inkluzivních politik v rámci otevřené metody koordinace“. Funkci nositele a koordinátora projektu plnila irská státní poradní organizace, Agentura pro boj s chudobou (Combat Poverty Agency). V jednotlivých zúčastněných zemích byly jejími partnery ministerstva sociálních věcí a výzkumné instituce⁶. V ČR se dotazování zúčastnilo 126 respondentů - pracovníci ministerstev a vládních úřadů (40), krajských úřadů (41), městských a obecních úřadů (23), zástupců neziskových organizací zaměřených přímo na oblast sociálního začleňování (8) a dalších neziskových organizací (14). Výzkum byl doplněn také sérií kvalitativních rozhovorů⁷, které prohloubily poznatky z dotazníkového šetření. V textu jsou dále zohledněna také zjištění ze série 76 polostrukturovaných rozhovorů, které byly provedeny v roce 2005 s tvůrci NAPSÍ ČR 2004-6 a s realizátory strategie sociálního začleňování na regionální a lokální úrovni⁸.

Zapojení všech relevantních aktérů do procesu sociálního začleňování a jeho formy

Centrální úroveň veřejné správy

Vláda sehrála významnou roli při zavádění agendy sociálního začleňování na národ-

ní úrovni. Evropská strategie sociálního začleňování se přenáší do politik jednotlivých členských zemí především prostřednictvím národních akčních plánů sociálního začleňování formulovaných v rámci otevřené metody koordinace. Tvorbou NAPSÍ byla pověřena Komise pro sociální začleňování, která má i koordinační funkci a jejímž deklarovaným úkolem je mimo jiné zapojení všech relevantních institucí a převzetí odpovědnosti nejen za zformulování, ale také provádění politiky boje proti chudobě (NAPSÍ 2006-8). Komise je složena ze zástupců většiny ministerstev⁹, vybraných poradních a pracovních orgánů vlády, neziskových organizací, zájmových sdružení (včetně sdružení krajů a obcí) a zástupců akademické obce. Zapojení zástupců z různých oblastí sociální politiky a vytvoření koordinačních mechanismů¹⁰ v procesu tvorby NAPSÍ můžeme považovat za projev snahy o uplatnění principu mainstreamingu sociálního začleňování na centrální úrovni.

Respondenti se shodli, že politika sociálního začleňování patří k prioritám vládního programu; více než třetina ji dokonce považuje za velmi významnou prioritu. Tím se centrální úroveň značně odlišuje od lokální regionální i lokální, na nichž naopak všeobecně sociální začleňování jako významná priorita vnímána není. Tento rozdíl může potvrzovat hypotézu o „dualismu“ v oblasti sociálního začleňování: na centrální úrovni je agenda do určité míry zvnějšku vynucenou prioritou, která se však jen pomalu přenáší na nižší úroveň.

Strategie sociálního začleňování je pak do značné míry spojována právě s vládními politikami. Mezi respondenty například panuje všeobecné přesvědčení, že na ministerstvech jsou zaměstnání odborníci na otázky rovnosti, chudoby a sociálního vyloučení (zatímco na regionální a lokální úrovni jsou o tom přesvědčeni pouze ti respondenti, kteří zastupují příslušnou úroveň) a že pracovníci ministerstev mají obecně poměrně dobrý přístup k relevantnímu vzdělávání v této oblasti. Tomuto přesvědčení však odporují výpovědi samotných respondentů z centrální úrovně, kteří si hojně stěžují na omezenou dostupnost podobných vzdělávacích aktivit¹¹.

Nízkého stupně prosazení agendy na nižší úrovni veřejné správy jsou si zřejmě vědomi také tvůrci strategie sociálního začleňování, kteří v NAPSÍ ČR na roky 2006–2008 upozorňují na nedostatečné využití principu mainstreamingu sociálního začleňování v České republice.

Krajská úroveň veřejné správy

Role krajů v procesu sociálního začleňování v ČR dosud není dobře zavedena. Res-

pondenti z centrální a lokální úrovně si často nejsou vědomi zapojení krajských úřadů do tohoto procesu. Sociální začleňování nicméně patří do krajské agendy a sami pracovníci krajských úřadů nejčastěji deklarují, že vedoucí pracovníci se v politikách zaměřených proti chudobě a sociální exkluzi poměrně značně angažují a že sociální začleňování je alespoň do určité míry politickou prioritou kraje. Celkově se však jedná spíše o prioritu okrajovou a velká část respondentů ji dokonce za prioritní nepovažuje vůbec nebo jen ve velmi malé míře (viz výše). Do popředí se agenda sociálního začleňování dostává především v souvislosti s úlohou krajských úřadů při čerpání prostředků ze strukturálních fondů EU, zejména ESF a také SROP¹². Právě přístup k dodatečným finančním zdrojům, nikoliv národní strategie formulovaná Národním akčním plánem sociálního začleňování, se jeví jako klíčový pro prosazování principu sociálního začleňování na nižších úrovních veřejné správy. Evropská unie tak ovlivňuje přijetí strategie sociálního začleňování prostřednictvím rozvoje možností naplnění pragmatických zájmů regionů.

V současné době můžeme považovat MSI na krajské úrovni za celkově nerozvinutý. Nasvědčují tomu odpovědi pracovníků krajských úřadů: velká část z nich totiž nemá informace o procesu sociálního začleňování v regionech - neví například, zda existují regionální cíle, indikátory nebo evaluace v oblasti sociálního začleňování ani zda je tento proces nějakým způsobem koordinován. To může znamenat jednak skutečnost, že se někteří respondenti chtějí zdržet negativního hodnocení, a jednak to, že s danou agendou nepřicházejí do kontaktu. Značný podíl krajských respondentů pak navíc upozorňoval na absenci či nedostatky ve výše uvedených aspektech MSI a také na absenci koncepčních a programových dokumentů komplexního charakteru. To respondenti v rozhovorech interpretovali jako selhání koncepčního působení krajů, které mnozí považují pro danou úroveň veřejné správy v oblasti sociálního začleňování za klíčovou. Implementace programů zaměřených proti chudobě a sociálnímu vyloučení pak probíhá spíše nesystémově, parciálně, chybí zejména jejich koordinace. Rozvoj mainstreamingu sociálního začleňování je navíc blokován nedostatečným přístupem k výcviku a vzdělávání v dané oblasti¹³.

Lokální úroveň veřejné správy

Ačkoliv se přístupy jednotlivých městských a obecních úřadů mohou vzájemně značně lišit, obecně lze říci, že na lokální (stejně jako na regionální) úrovni proces

sociálního začleňování dosud nepředstavuje skutečně klíčovou politickou prioritu¹⁴ a je stále spojován prakticky výhradně s kompetencemi sociálních odborů. To je typické zejména pro řešení problémů skupin, které jsou chudobou a sociálním vyloučením postiženy nejvíce. V důsledku jejich komplexního vyloučení z majoritní populace se totiž snaha o sociální začlenění těchto skupin stává nejen velmi obtížným, ale také politicky citlivým krokem. Některé „nepopulární“ problémy jsou proto politiky opomíjeny ve snaze o zachování přízně voličů¹⁵. Jen výjimečně jsou pak na lokální úrovni deklarovány cíle, které by se vztahovaly k redukci chudoby a sociálního vyloučení. Respondenti z městských a obecních úřadů navíc poukazovali ještě výrazněji než jejich kolegové z regionální a centrální úrovně na omezený přístup ke vzdělávání v oblasti sociálního začleňování a rovnosti. Podle přibližně čtvrtiny z nich¹⁶ není na lokální úrovni takové vzdělávání vůbec zajišťováno. Rozvoj povědomí o sociálním začleňování je přitom nutným předpokladem jeho mainstreamingu.

V rozhovorech se ovšem vyjevily také faktory, které působí ve prospěch integrace sociálního začleňování do politické agendy na lokální úrovni. Jedná se zejména o možnost získání finanční podpory ze strukturálních fondů Evropské unie, především pak Evropského sociálního fondu (ESF) a dále například o rozvoj komunitního plánování. Výsledky šetření také nasvědčují tomu, že na lokální úrovni postupně dochází k utváření koordinačních mechanismů v oblasti boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení, ačkoliv se zatím jedná pouze o počáteční fázi.

Neziskové organizace

Nestátní neziskové organizace (NNO) plní v procesu sociálního začleňování důležitou výkonnou roli. Jejich význam v této oblasti potvrzují rozhovory s odbornými pracovníky veřejné správy, kteří oceňují zejména jejich inovativní přístup, flexibilitu a schopnost doručit službu těm klientům, kteří propadají síti sociálních služeb poskytovaných úřady a kteří jsou sociálním vyloučením mimořádně ohroženi či skutečně postiženi. Zatímco role NNO při výkonu aktivit směřujících k sociálnímu začleňování není vážněji zpochybňována, jejich možnost aktivně ovlivňovat rozvoj a směřování politiky sociálního začleňování není zatím plně rozvinutá. Pozitivně je v této oblasti hodnocen zejména vývoj na centrální úrovni, především pak přizvání NNO k procesu tvorby národních akčních plánů sociálního začleňování. Možnost NNO přímo participovat na centrální úrovni mají zejména dobře zavedené, mediálně známé organizace. Jako pozitivní se však ukazuje skutečnost, že koordinátor tvorby těchto dokumentů (MPSV) umožňuje zapojení také těm organizacím, které nebyly přímo osloveny, avšak projevily o participaci aktivní zájem¹⁷. Ostatní, zejména menší organizace pak mohou na tvorbě politiky participovat nepřímo, a to prostřednictvím zastřešují-

Tabulka č. 1: Sociální začleňování jako priorita na různých úrovních veřejné správy (%)

	Centrální	Regionální	Lokální
Vůbec nebo velmi málo	13,7	40,7	39,1
Do určité míry	47,6	48,0	47,2
Ve vysoké či velmi vysoké míře	34,6	8,9	11,4

Poznámka: Dopačet do 100 % tvoří odpovědi „nevím“. Odpovědi všech respondentů na otázku, zda je sociální začleňování prioritou na jednotlivých úrovních.

cích organizací neziskového sektoru. Na lokální úrovni je zapojení NNO značně variabilní - ukazuje se, že zástupci NNO jsou často vnímáni především jako příjemci dotací, nikoliv jako rovnocenní partneři¹⁸. Míra a způsob zapojení NNO pak souvisí s vůlí politické reprezentace na jednotlivých obecních a městských úřadech a také na jejich zkušenostech s fungováním jednotlivých NNO. Pozitivní úlohu zde sehrává komunitní plánování, které se v současné době v ČR začíná výrazněji rozvíjet.

Samotné NNO hodnotí svoji možnost ovlivňovat tvorbu strategie sociálního začleňování velmi různě - od velmi kritických hodnocení poukazujících na své nena- plněné úsilí v této oblasti až po velmi pozitivní. Celkově mezi dotázanými převládá názor, že NNO jsou v procesu rozvoje politik v oblasti sociálního začleňování konzul-

tylouti víceméně nezapojují. To se pak projevuje v omezeném a spíše nepřímém vlivu sociálně vyloučených na rozvoj politiky sociálního začleňování²⁰ (viz tabulka č. 2).

Uplatnění mainstreamingu sociálního začleňování napříč spektrem veřejných politik

Sociální začleňování je tradičně spojováno s těmi oblastmi veřejné politiky, které jsou považovány za „sociální“ - jedná se zejména o oblast sociálního zabezpečení a sociálních služeb, bydlení, zaměstnanosti a také vzdělávání. Úsilí o prosazení principu mainstreamingu pak spočívá v zohlednění sociálního začleňování také v dalších oblas-

tích mimo sociální oblast zatím otázky sociálního začleňování pronikly pouze velmi okrajově - zvláště zřejmé je to v oblasti informačních a komunikačních technologií a dopravy, jejichž inkluzivní potenciál je přitom značný.

Mainstreaming sociálního začleňování napříč spektrem veřejných politik může být podpořen různými způsoby. Mezi nejvýznamnější patří jeho zakotvení v příslušné legislativě a alokace dostatečných zdrojů. Zohlednění sociálního začleňování v legislativě je považováno za jednoznačný projev skutečného zohlednění tohoto principu v jednotlivých oblastech veřejné politiky a také za významný faktor hodnocení mainstreamingu sociálního začleňování napříč spektrem veřejných politik²¹. Podle výsledků šetření však není legislativa k prosazení mainstreamingu sociálního začleňování dostatečně využívána - to se zejména týká politik zaměřených primárně mimo sociální oblast a také oblastí bydlení, kde se jedná zejména o absenci legislativního vymezení sociálního bydlení. Naopak nejvíce je oblast sociálního začleňování včleněna do legislativy sociálního zabezpečení a zaměstnanosti, do určité míry pak také v oblasti vzdělávání. Jako pozitivní je hodnoceno zejména přijetí nových zákonů o sociálních službách a o pomoci v hmotné nouzi, které jsou vnímány jako významný krok v prosazování principu sociálního začleňování do české legislativy a současně také do výkonu sociální politiky.

Mezi respondenty převládá rovněž názor, že k podpoře prosazení mainstreamingu sociálního začleňování dosud není dostatečným způsobem využíváno dostupných finančních zdrojů. Také vzdělávání v oblasti sociálního začleňování, které je neméně významné, je poměrně málo rozvinuté. Nasvědčuje tomu vysoký podíl osob, které upozorňují na žádný nebo velmi omezený přístup ke vzdělávání v této oblasti. Ten se nejvíce projevuje na nižších úrovních veřejné správy (viz výše) a může tak působit jako jedna z bariér rozvoje mainstreamingu sociálního začleňování. Právě na regionální a lokální úrovni je totiž tendence spojoval sociální začleňování pouze s činností sociálních odborů stále velmi výrazná. Významnou úlohu při prosazování sociálního začleňování do ostatních oblastí veřejných politik může sehrát také nastavení dotačních podmínek EU, které sehrávají pozitivní úlohu

Tabulka č. 2: Participace na rozvoji politiky sociálního začleňování (%)

	NNO		Ostatní organizace		Lidé s přímou zkušeností	
	Konzultace	Vliv	Konzultace	Vliv	Konzultace	Vliv
Vůbec nebo v malé míře	9,6	20,0	17,2	26,8	30,7	39,7
Do určité míry	39,2	47,2	47,7	41,7	33,9	36,5
Do značné míry	32,8	17,6	10,1	8,7	25,2	8,7
Neví	18,4	15,2	23,4	22,8	10,2	15,1

továny do značné míry a že tento proces poměrně významně, i když v menší míře, také skutečně ovlivňuje.

Další aktéři

Pro úspěch strategie sociálního začleňování je významná participace také dalších subjektů - zásadní je například spolupráce zaměstnavatelů nebo osob, které mají osobní zkušenost s problémy chudoby a sociálního vyloučení. Snaha o zapojení dalších aktérů z řad ostatních organizací občanského sektoru¹⁹, se projevila na centrální úrovni přizváním zástupců zájmových a dalších organizací (odborů, zaměstnavatelů, zdravotně postižených atd.) do činnosti Komise pro sociální začleňování. Jejich reálné zapojení se nicméně odvíjí od míry zainteresovanosti jednotlivých zástupců těchto organizací a může se vzájemně značně lišit. Někteří z těchto respondentů v rozhovorech označili sociální začleňování za profesně okrajové téma a svou účast v Komisi pojímali spíše formálně. Obecně však lze říct, že další organizace jsou zapojeny méně než NNO přímo pracující s lidmi ohroženými sociálním vyloučením; do určité míry však do procesu zapojeny jsou. Nejméně jsou ovšem do procesu rozvoje strategie sociálního začleňování zapojeni lidé přímo zakoušející chudobu a sociální vyloučení - mechanismy jejich přímého zapojení dosud nejsou v ČR příliš rozvinuté. Obecně můžeme za jejich zástupce v procesu formování strategie sociálního začleňování považovat jednotlivé NNO, které mají s těmito lidmi kontakt a mnohé mají také vytvořený systém komunikace se svými klienty a zpětné vazby od nich. Naopak krajské a obecní úřady chudé a sociálně vyloučené osoby při rozvoji strategie sociálního

tech veřejné politiky, které ačkoliv nejsou primárně zaměřeny na sociální oblast, mohou v procesu sociálního vyloučení/zachleňování sehrát významnou úlohu. Nutnost zapojení všech oblastí veřejné politiky vyplývá zejména z multidimenzionálního charakteru sociálního vyloučení - složitý problém, který je výslednicí řady faktorů v různých oblastech lze jen těžko ovlivnit jedním typem nástrojů, opatření či politik.

Podle dotázaných, kteří pracují v různých oblastech veřejné politiky na všech úrovních veřejné správy a v neziskovém sektoru, otázky sociálního začleňování nejsou v ČR vládní politikou příliš zohledňovány (viz tabulka č. 3); spojovány jsou především se sociální politikou v jejím úzkém pojetí (dávky, služby) a do určité míry také s politikou zaměstnanosti. Překvapující je nízký stupeň zohlednění sociální inkluze v oblasti bydlení, které patří k výrazným faktorům sociálního vyloučení/zachleňování, a také v přistěhovalectví, jejíž významnou součástí by měla být snaha o integraci (resp. zachleňování) cizinců do života české společnosti. Do vládních politik zaměřených

Tabulka č. 3: Zohlednění sociálního začleňování ve vybraných oblastech vládní politiky (%) *

	Vůbec nebo velmi málo	Do určité míry	Do značné míry
Sociální zabezpečení a sociální péče	6,3	30,7	61,4
Zaměstnanost	17,7	43,5	37,1
Vzdělávání a výcvik	30,0	41,7	24,2
Přistěhovalectví	30,9	43,1	13,0
Zdravotní služby	30,9	40,7	23,6
Bydlení	37,9	36,1	13,5
Hospodářský rozvoj	40,2	36,9	13,1
Soudnictví a prevence kriminality	40,5	36,4	12,4
Doprava	54,5	24,0	5,8
Informační a telekomunikační technologie	60,3	19,0	5,0

* Poznámka: Dopočet do 100 % představují odpovědi „nevím“.

v zavádění agendy sociálního začleňování na těchto úrovních veřejné správy. Předpokladem je zohlednění kritéria sociálního začleňování napříč všemi typy podporovaných aktivit (programů). To může také napomoci rozšíření procesu „institucionálního učení“, které Sirovátka (2006) identifikoval u profesionálů v sociální oblasti, na pracovníky v ostatních oblastech veřejné politiky.

Závěr

V procesu sociálního začleňování v ČR se do značné míry promítá vliv evropské strategie v této oblasti. Je uplatňován především prostřednictvím otevřené metody koordinace a nastavením podmínek čerpání finančních prostředků ze strukturálních fondů. Projevu se tedy nejen směrem „shora dolů“, ale do určité míry i směrem opačným a celkově tak pozitivně formuje rozvoj mainstreamingu sociálního začleňování. V této rovině má však zohledňování sociálního začleňování spíše instrumentální charakter - jednak ve smyslu formálního plnění závazků vyplývajících z členství v Evropské unii a jednak jako prostředek k čerpání evropských dotačních prostředků. Tento přístup se do značné míry projevuje na všech úrovních. K tomu, aby se přijetí principu MSI přeneslo do roviny realizace a skutečného zkvalitnění procesu sociálního začleňování v ČR, je ovšem nutné přijmout sociální začleňování jako politickou prioritu a legitimní cíl.

Ukazuje se nicméně, že sociální začleňování dosud není možné považovat za klíčovou prioritu na žádné úrovni české veřejné politiky. I ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi pak je v ČR nejvíce patrný extrémně nízký důraz na sociální začleňování v lokální a regionální politice. Na centrální úrovni se nízký důraz na tuto oblast projevuje například nízkou ochotou české vlády stanovovat si v této strategii konkrétní, měřitelné a ambiciózní cíle. Jejich formulaci se i přes výzvy evropských orgánů tvůrci NAPSÍ opakovaně vyhýbají, čímž přispívají k nízké legitimitě tohoto dokumentu u ostatních aktérů procesu sociálního začleňování. Stanovování konkrétních cílů je pak také zcela opomíjeno na regionální a lokální úrovni; podobně je tomu také s monitoringem a hodnocením procesu sociálního začleňování.

Přesto jsou zatím snahy o prosazování mainstreamingu sociálního začleňování nejvíce patrné na centrální úrovni. Projevují se například prostřednictvím ustavení mechanismů tvorby a koordinace strategie v této oblasti, zájmem o vyhodnocování plnění NAPSÍ²² a hodnocení obecně²³, informační a konzultační činností. Mainstreamingu sociálního začleňování je věnována také značná pozornost v NAPSÍ ČR 2006–8. Nicméně podobně jako na ostatních úrovních, také na vládní úrovni je agenda sociálního začleňování spojována především s činností MPSV a některých orgánů úřadu vlády; ve většině ostatních resortů se zatím princip sociálního začleňování neprosazuje. Sociální začleňování tak dosud příliš nepro-

niklo do sfér mimo oblasti úzce pojaté sociální politiky a na nižší úroveň veřejné správy. Zpráva O'Kellyho (2007) však ukazuje, že podobný stav vykazují také politiky ostatních evropských zemí, v nichž výzkum probíhal. Uplatnění mainstreamingu sociálního začleňování v politikách mimo tradičně sociální oblast je v těchto zemích relativně nízké, avšak ve všech oblastech vyšší než v ČR. Česká republika zaostává zejména v oblasti bydlení, dopravy, informačních a komunikačních technologií a také v oblasti vzdělávání. Ve srovnání s ostatními zeměmi se v ČR také projevuje výrazně vyšší sklon spojoval otázky sociálního začleňování právě s politikou sociálního zabezpečení a sociální péče.²⁴

Významnými bariérami rozvoje mainstreamingu sociálního začleňování je například nedostatečné využívání legislativy, alokace finančních zdrojů a podpory rozvoje lidských zdrojů v této oblasti. Současné také selhávají koordinační mechanismy, což se projevuje ve všeobecně nízkém povědomí o agendě sociálního začleňování na jednotlivých úrovních veřejné správy. Zatímco princip integrovaného přístupu v rámci otevřené metody koordinace předpokládá soulad a konzistenci přístupů jednotlivých aktérů v různých oblastech, v České republice převládá nízké povědomí pracovníků na jednotlivých úrovních veřejné správy o činnosti ostatních úrovní a dokonce určitá vzájemná skepse. Obecně nelze hovořit ani o partnerství mezi aktéry z řad občanské společnosti a veřejnou správou. Pro funkčnost strategie sociálního začleňování je důležité posílit spolupráci mezi jednotlivými aktéry procesu.

Celkově lze říci, že mainstreaming sociálního začleňování dosud není v ČR příliš rozvinut a jeho uplatnění představuje jednu z výzev současné české veřejné politiky.

¹ Vznik textu byl podpořen grantem Evropské komise VS/2005/0689.

² www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm

³ http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/objectives_en.pdf

⁴ Její výkon zčásti spadá do přenesené působnosti obcí.

⁵ Výzkum probíhal v Bulharsku, ČR, Irsku, Francii, Nizozemsku, Norsku, Portugalsku, Slovenské republice a ve Velké Británii; celkem se ho zúčastnilo 1198 respondentů. Blíže k metodologii viz O'Kelly (2007).

⁶ V ČR se jednalo o Ministerstvo práce a sociálních věcí a Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

⁷ V ČR se jednalo o 8 rozhovorů s respondenty zastupující všechny kategorie respondentů z hlediska jejich pracovního zařazení.

⁸ Jedná se o projekt č. 1J 028/04-DP2 „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“. Blíže k metodologii viz Sociální vyloučení a sociální začleňování v České republice jako veřejné politická agenda, Studie CESES 3/2006, FSVUK, Praha 2006.

⁹ Zajímavé je, že vedle ministerstev zahraničních věcí a obrany při formulaci druhého NAPSÍ chyběl také zástupce Ministerstva kultury - tedy resortu s výrazným inkluzivním potenciálem.

¹⁰ Proces je koordinován MPSV.

¹¹ Plná polovina respondentů z ministerstev uvádí, že vzdělávání v oblasti sociálního začleňování je jim poskytováno pouze ve velmi malé míře.

¹² V rámci SROP (2004–6) bylo formulováno samostatné opatření 3.2 „Podpora sociální integrace v regionech“.

¹³ Více než 40 % respondentů z krajských úřadů uvádí, že vzdělávání není poskytováno vůbec nebo jen ve velmi malé míře.

¹⁴ Pouze 11 % všech respondentů (21 % respondentů z lokální úrovně) uvedlo, že je sociální inkluze na lokální úrovni klíčovou prioritou ve velké míře. Naopak podle téměř 40 % respondentů (21 % z lokální úrovně) není sociální inkluze prioritou vůbec nebo ve velmi malé míře.

¹⁵ Příklady z praxe ukazují, že z pragmatického hlediska mohou být úspěšnější exkluzivní spíše než inkluzivní postupy: nezanedbatelná část voličů, kteří reprezentují majoritu, totiž oceňuje úplné vyloučení některých extrémně marginalizovaných skupin - například jejich vystěhování z dané lokality.

¹⁶ 21,7 % v případě sociálního vyloučení a 26,1 % v případě rovnosti.

¹⁷ Procesu tvorby se tyto organizace mohly zúčastnit i mimo jmenovanou Komisi.

¹⁸ Několikrát byl také vysloven názor o konkurenci mezi NNO a příspěvkovými organizacemi (vedle konkurence mezi NNO navzájem).

¹⁹ Tedy s výjimkou NNO, které se věnují přímo práci s lidmi ohroženými/postiženými sociálním vyloučením.

²⁰ Na lokální úrovni odpověděla plná polovina respondentů, že tyto osoby nekontaktují vůbec nebo ve velmi malé míře; dalších 14 % pak o takovém zapojení nevědělo. Žádný z respondentů pak nehodnotí jejich skutečný vliv na politiku sociálního začleňování jako vysoký.

²¹ Tuto vazbu jednoznačně potvrzuje korelační analýza.

²² Hodnocení plnění NAPSÍ na léta 2004–6 bylo zveřejněno v podobě přílohy k NAPSÍ ČR 2006–8.

²³ Projevem může být také aktivní účast v projektu Hodnocení mainstreamingu sociálního začleňování.

²⁴ V ČR je sociální začleňování do značné míry zohledňováno v politice sociálního zabezpečení a dále s odstupem více než 24 procentních bodů v politice zaměstnanosti. V souboru všech zemí je pořadí oblastí shodné, avšak odstup politiky sociálního zabezpečení je v nich výrazně menší (pouze 6 procentních bodů).

Literatura:

Lisabon: Rada Evropské unie: Presidency conclusions, 2000 [citováno 2007-05-02]. Dostupné z URL <http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm>

CPA: Better Policies, Better Outcomes: Promoting mainstreaming social inclusion. Combat Poverty Agency, Dublin 2004 [citováno 2007-05-01]. Dostupné z URL

<http://www.combatpoverty.ie/publications/BetterPoliciesBetterOutcomes_2006.pdf>

Sirovátka, T. et al.: Sociální začleňování v České republice: evropská a česká agenda? Studie CESES. Praha: CESES FSV UK 2006, 2003, č. 3, s. 55-77, ISSN 1801-1640

Rákoczyová, M.: *Začleňování na pracovní trh jako součást procesu sociálního začleňování v ČR*. Disertační práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity na katedře sociální politiky a sociální práce. Vedoucí práce Tomáš Sirovátka. Brno 2006.

Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2006 - 2008, in: Národní zpráva o strategiích sociální ochrany a sociálního začleňování na léta 2006 - 2008, MPSV, Praha 2006. [citováno 2007-04-10]. Dostupné z URL <http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/nap/czech_cs.pdf>

O'Kelly, K. P. The Evaluation of Mainstreaming Social Inclusion, Combat Poverty Agency, Dublin 2007. [citováno 2007-04-11]. Dostupné z URL <http://www.combatpoverty.ie/publications/TheEvaluationOfMainstreamingSocialInclusionInEurope_2007.pdf>

*Autorka je zaměstnaná ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí a zaměřuje se zejména na otázky sociálního vyloučení, sociálního začleňování, politiku pracovního trhu. V posledních letech se věnuje rovněž tématu integrace přistěhovalců do české společnosti. Je spoluřešitelkou i hlavní řešitelkou řady výzkumných projektů v uvede-
ných oblastech. Tato témata přednáší na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.*

Mění se rodičovství v kontextu podmínek na trhu práce¹

Olga Nešporová

Od druhé poloviny 20. století až do dnešních dnů došlo k významným proměnám jak v uspořádání a funkci rodiny, tak i k s tím souvisejícím změnám v naplňování rodičovství. Jednalo se především o posun od tradiční (patriarchální) k moderní či postmoderní rodině, snížení významu širší rodiny a posílení rodin nukleárních, rodin neúplných, znovusložených i rozšíření soužití bez manželství [viz Možný 2003]. Pokusím se stručně nastínit, jakým způsobem se měnil obsah mateřství a otcovství a předvést, jak je vnímán dnes. Využiji přitom jednak poznatky jiných autorů, jednak data rozsáhlého výzkumu Generations and Gender Survey (GGS). Sběr dat v rámci šetření GGS proběhl v roce 2005 (únor až září). Datový soubor zahrnuje 10 006 respondentů české národnosti ve věku 18–79 let, kteří byli vybráni pravděpodobnostním stratifikovaným výběrem, oporou výběru bylo Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Českou část mezinárodního projektu realizovaly instituce VÚPSV, PíF UK a SC&C.

Rodičovství a výchova dětí

Přístup k rodičovství se v České republice (i dalších postkomunistických zemích) od pádu komunismu (1989) výrazně proměnil. S velkým nárůstem nových možností realizace a současnou nižší ekonomickou stabilitou mladých lidí došlo k odkládání rodičovství do vyššího věku a výrazně poklesla porodnost². Rodičovství (podobně jako manželství) ztratilo na atraktivitě a lidé ho odkládají do vyššího věku, nebo se rozhodnou vůbec ho nerealizovat. Dochází přitom k zvyšování věku rodičů. V roce 2005 činil průměrný věk ženy při prvním porodu 26,6 let [zatímco v roce 1990 to bylo 22,5 let; Zeman 2006: 158], čímž se postupně přibližujeme trendům aktuálně panujícím ve státech západní Evropy, kde věk prvorodiček (s výjimkou Portugalska a Islandu) přesahuje 27 let [Evolution démographique ... 2005: 23, 81]. Lidé zodpovědněji plánují rodičovství a používají kontracepční metody, o čemž svědčí i značný pokles počtu umělých přerušování těhotenství [Demografická příručka 2006: tab. 7.1].

I přes výše uvedené změny v chování mladých lidí je obecně deklarovaný význam dítěte pro smysl života v rámci Evropy stále nejvyšší v postkomunistických zemích východní Evropy, i když je zde zřejmý pokles ocenění dítěte mezi mladou generací [viz Nešporová 2006: 225]. Výchova dětí a rodičovství navíc dnes nemusí být ztotožňovány se soužitím v manželství. Význam rodiny a manželského svazku se snížil především na základě ekonomických změn, a to jak zaměstnáním obou rodičů, tak i přejímáním odpovědnosti finančního zajištění za finančně nesoběstačné členy společnosti státem. Tím se zároveň oslabila ekonomická nutnost obyvatel (zejména žen) vstupovat do manželství a setrvávat v něm. Naopak vzrostl význam manželství a rodiny pro emocionální uspokojení aktérů. V českém prostředí byl v polovině devadesátých let zjištěn velmi vysoký „význam manžel-

ství pro zajištění citových vazeb a poskytování sociálního zázemí“, který výrazně převyšoval jeho význam spojovaný s funkcí poskytování materiálního zázemí a finanční jistoty partnerům [Kuchařová 2003: 193].

I nemanželské děti, které dnes v ČR tvoří téměř třetinu narozených dětí [Zeman 2006: 160], však mohou být vychovávány oběma (biologickými) rodiči, kteří fakticky žijí ve společné domácnosti. Děti narozené mimo manželství se přitom výrazně častěji rodí matkám se základním vzděláním než vysokoškolačkám³. Zejména u lidí z nižších příjmových skupin, a většinou též s nižším vzděláním, může být odmítání vstupu do manželství v ČR do značné míry ovlivněno i prostým ekonomickým kalkulem, kdy matky preferenčně zůstávají formálními samoživitelkami, aby dosáhly na vyšší rodinné dávky [Kuchařová 2003: 193, 200]. Manželství s otcem dítěte pak může být uzavřeno v různé době po narození dítěte. Mimomanželské děti jsou přitom ve 38 % případů druhými nebo dalšími dětmi v pořadí narození [Zeman 2006: 160], což je především u dětí třetích v pořadí způsobeno tím, že se často rodí rozvedeným ženám, které nechtějí, alespoň dočasně, znovu vstupovat do manželství. Jak se tedy vyvíjel symbolický význam mateřství a otcovství a v čem spočívá jeho reálné naplňování?

Mateřství

V devatenáctém století došlo k reálnému i symbolickému oddělení sféry soukromé od sféry veřejné. Toto oddělení znamenalo rovněž výraznější oddělení sfér mateřství a otcovství. Ženy-matky tím posílily na významu a vlivu ve sféře domácí, zatímco muži se uplatňovali především ve sféře veřejné⁴. To se projevilo v sociálních politikách evropských států v první polovině 20. století, kdy ženy byly vnímány primárně jako matky, zatímco muži jako pracovníci, občané, vojáci, nikoliv přímo jako otcové [Williams 1998: 65]. V tomto kontextu bylo

řádné mateřství spojováno s domácí sférou a blahobytem dětí především po stránce materiální a zdravotní. Později začala být, díky vlivu psychologie, vnímána jako důležitá i stránka duševní.

Po druhé světové válce začal být tento koncept „privátního mateřství“ masivněji narušován tím, že se i vdané ženy s dětmi začaly častěji uplatňovat na pracovním trhu. Tento vývoj byl oproti západní Evropě rychlejší v některých komunistických zemích, kde vysoká poptávka po pracovní síle a tlak na všeobecnou zaměstnanost nutily ženy, aby se na pracovním trhu uplatnily. Péče o děti a jejich výchovu se stala do značné míry věcí veřejnou a byla zajišťována státem prostřednictvím husté sítě různých zařízení a organizací. V České republice byla pracovní mobilizace žen propagována jakožto emancipace žen. Její dopad na sféru domácí byl však minimální, k emancipaci v ní příliš nedocházelo. Docilení vysoké účasti žen na pracovním trhu bylo podpořeno výrazným snížením příjmů mužů, takže pro zachování základní životní úrovně bylo nutné, aby pracovali oba manželé.

Péče o děti byla po formální stránce velmi dobře zajištěna. Pro nejmenší děti to byly jesle⁵ a mateřské školy, o starší děti se postarala škola a v době mimo vyučování pak družina nebo zájmové kroužky. V sedmdesátých letech 20. století se zaměstnanost žen včetně matek stala normou. Výhodou tohoto systému bylo, že díky vysoké podpoře zaměstnanosti neměly ženy s dětmi problémy najít pracovní uplatnění. K jejich mateřství bylo přihlíženo, takže pro ně bylo snazší a zcela samozřejmě uvolnit se z práce, pokud to péče o dítě vyžadovala, například při nemoci dítěte. Efektivita práce byla obecně poměrně nízká, společnost měla pro nároky mateřství spočívající v objemu času nezbytně věnovanému péči o děti a domácnost pochopení, takže na matky malých dětí nebyly většinou v zaměstnání kladeny tak vysoké požadavky. Strategie byly takové, že ženy rodily

v poměrně nízkém věku, a později, když byly děti starší, se případně mohly plně věnovat kariéře. Protože o profesním růstu nerozhodovaly pouze odborné schopnosti jedince a jeho pracovní nasazení, ale z velké míry stranická účast a zapojení do různých prokomunistických programů, nebyla péče o děti tolik na překážku budování kariéry. Navíc byl uplatňován princip seniority, takže pracovnímu postupu rodičovství příliš nebránilo. K postupu na kariérním žebříčku docházelo většinou až ve věku, kdy již děti tolik péče nepotřebovaly a často již byly osamostatněné. I přesto bylo ve vedoucích a vrcholných pozicích jen málo žen.

Po pádu komunistického režimu získalo postavení žen s malými dětmi na pracovním trhu nejistější charakter a mateřství se stalo překážkou kariérního růstu žen. Jak již bylo řečeno výše, rodičovství nabylo povahy jedné z možností a ztratilo imperativní charakter, který mělo v předchozím období. Většina matek se vedle rodičovské role snaží zároveň uplatnit na pracovním trhu, kde jsou zejména vůči ženám s malými dětmi používány diskriminační praktiky a zaměstnavatelé jim rozhodně nevycházejí vstříc, aby mohly sladit pracovní a rodinné povinnosti [Kuchařová et al. 2006]. Od matek se již od sedmdesátých let 20. století neočekává, že se budou uplatňovat pouze v domácí sféře, navíc ovšem nároky na

máliní délky rodičovské dovolené. Zhruba polovina matek zůstává doma celodenně pečovat o dítě déle než 37 měsíců⁶.

I přesto, že většina matek začne pracovat ještě předtím, než dítě nastoupí do školy, je značná část společnosti stále přesvědčena o tom, že „předškolní dítě zaměstnané matky strádá“ (graf č. 1). Mezi nejmladší generací rodičů (věková skupina 18–34) je to 39 %, jen o málo konzervativnější je střední generace (43 %), zatímco nejkonzervativnější postoje vykazuje nejstarší generace (věková skupina 55–74), ve které je téměř polovina lidí (49 %) přesvědčena o negativním dopadu zaměstnání na vykonávání mateřských povinností.

Otcovství

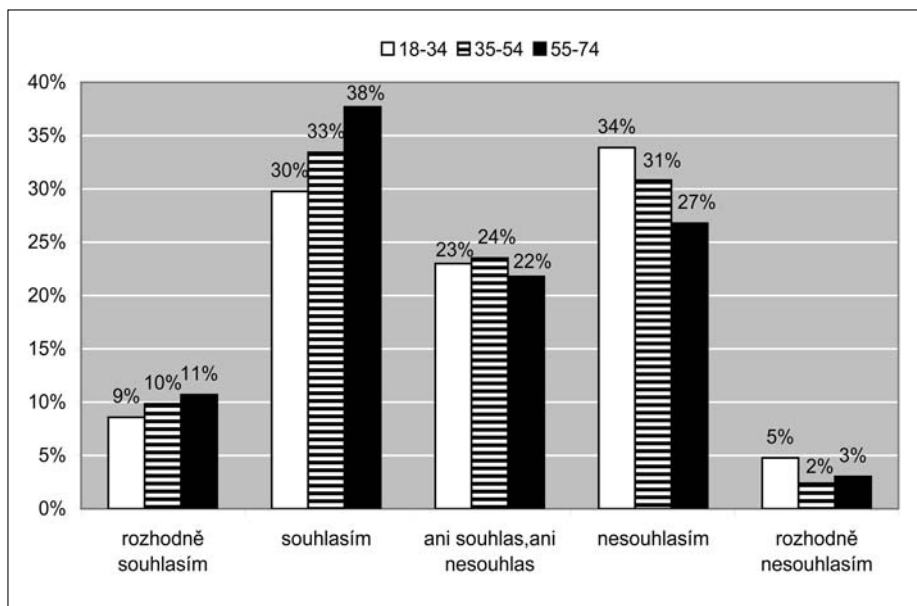
Pojímání otcovství a jeho proměn vždy souviselo s tím, jak bylo vnímáno mateřství. V devatenáctém století se tak oddělením soukromé a veřejné sféry stalo komplementárním k mateřství. Otci byla vydělena hlavně sféra veřejná a otcovství bylo především stavem závislejícím na jiných charakteristikách a aktivitách než těch, které otec vykonával v domácím prostředí. Byla to hlavně funkce chleboďárce, která z něj činila „dobrého otce“, pokud dokázal svou práci či jinými aktivitami vykonávanými vně rodiny zajistit její náležitou životní úro-

ostatními členy rodiny, čímž oslabovalo jejich autoritu. Ústřední role otce/muže chleboďárce byla už dříve v chudších vrstvách vzdálena od ideálu, protože v nich i ženy často musely pracovat. Přesto se na symbolické rovině stále udržovala. Autorita plynoucí z ekonomické převahy však byla významně snížena ve druhé polovině 20. století, kdy ženy masově vstoupily na pracovní trh. K tomu navíc posléze přispěl vzestup rozvodů, nesezdaných soužití i počet samostatně žijících matek, což jsou další významné faktory, které oslabily roli otce založenou na manželství a způsobily posun od vnímání otce jako hlavy rodiny (pater familias) k pojmání otce jako rodinného muže (family man). Navíc vinou snižování významu manželství dochází k tomu, že se diskurs o otcovství dnes více zaměřuje na práva a povinnosti biologických otců [Hobson 2002].

V sociologické literatuře se často hovoří o tzv. krizi otcovství, ke které zmíněné změny na konci 20. století vedly [Sullerová 1998: 46–59]. Důvody, které jsou uváděny jako zdroje této krize, lze podle Trudie Knijn rozdělit do tří základních kategorií [Williams 1998: 68]. Feministické výklady tohoto stavu problematizují moc muže nad zbytkem rodiny a dožadují se větší rovnosti v rozdělení genderových rolí v rodině. Strukturalistický přístup naproti tomu poukazuje na přechod k postindustriální ekonomice jako na zlom, který zbavil mnohé muže jejich centrální otcovské role, a sice role chleboďárce. Třetí výklad je kulturní a spočívá v akcentování změn v životním stylu, které přinesly krizi tradičních otcovských rolí. Lze ovšem říci, že v praxi se všechny tyto kategorie překrývají, a záleží pouze na přístupu autorů, na které z hledisek v souladu s vlastním přístupem kladou důraz.

Britská sociální politička Fiona Williams rozlišuje dvě základní znepokojující skutečnosti, o kterých se v souvislosti s krizí otcovství hovoří [Williams 1998]. První je absence otců v rodinách. Jedná se o absenci způsobenou různými příčinami, především poklesem sňatečnosti a nárůstem mimomanželské plodnosti a zvyšující se rozvodovostí. Druhou je problém „vzdálených otců“, tedy otců, kteří se příliš nepodílejí na chodu domácnosti ani na výchově dětí, protože většinu času tráví mimo domov. Nedostatečná přítomnost a angažovanost otců vyvolává obavy, a to jak obecně ve vztahu k fungování rodiny, tak zejména při výchově dětí. Autoři upozorňují na tento problém často volají po větším zapojení mužů do péče o děti a vyšší míře sdílení rodičovských rolí mezi matkou a otcem. Zejména problematika „vzdálených otců“ se značnou měrou začala řešit i v diskurzech evropských sociálních politik. Krokem namířeným k odstranění tohoto problému přitom je direktivní podpora čerpání rodičovské dovolené muži v podobě zavádění tzv. otcovských kvót (father quota). K tomuto diskutabilnímu postupu, kdy stát výrazně zasahuje do soukromé sféry, se

Graf č. 1: Vnímání negativních dopadů zaměstnanosti matky na život dítěte, rozdělení podle věku

Jedná se o vyjádření míry souhlasu s tvrzením „předškolní dítě zaměstnané matky pravděpodobně strádá“. Odpovědi respondentů kteří mají/měli děti, n = 6 187.

jejich současné uplatnění na trhu práce stále stoupají. Ženy zůstávají raději s malými dětmi doma, a to alespoň do věku tří let, kdy končí rodičovská dovolená. Významná část matek celodenně pečuje doma o dítě i po skončení rodičovské dovolené, často z důvodu navázání a využití mateřské dovolené s dalším dítětem, ovšem nikoli výhradně. Ženy v ČR spíše zůstávají s dítětem doma déle než tři roky, než že by se do zaměstnání vracely před skončením maxi-

veň. Otec zároveň zajišťoval status a prestiž celé rodiny. Od ekonomické převahy se odvíjela i jeho povinnost poskytnout ochranu dětem a své ženě a tato převaha zároveň legitimizovala jeho formální i neformální práva kontroly nad ženou a dětmi. Otec byl patriarchální autoritou, přičemž nespornost otcovství byla zaručována sňatkem.

Dvacáté století přineslo změny otcovství tím, jak postupně odmítalo otcův, jako hlavám rodiny, jejich svrchovaná práva nad

prozatím odhodlalo jen několik evropských států, např. Švédsko, Norsko, Island a Slovensko. Přitom je tento zásah do rozdělení práce a zodpovědnosti mezi partnery považován za jeden z nejméně úspěšných experimentů sociální politiky posledních let (Daly 2004).

Právě za účelem posílení role otce v rodině byly hledány nové možnosti jeho uplatnění a byla redefinována jeho role. V této souvislosti se hovoří o modelu tzv. nového otcovství, jehož náplní je rovnocenný podíl otce na péči o dítě a domácnost v porovnání s podílem matky. Přitom se předpokládá, že se otec zapojuje do péče o děti a jejich výchovy již od jejich raného věku (Blankenhorn 1995; Burgessová 2004; Chorvát 1999). V sociální politice se pracuje s přesvědčením, že je to mimo jiné rovněž institut rodičovské dovolené, který otcům napomáhá plnit aktivní otcovskou roli tím, že si postupně budují vztah k dítěti již od útlého věku⁸. V ČR je však rodičovská dovolená otců využívána stále zcela výjimečně. I když od jejího zavedení v roce 2001 počet mužů na rodičovské dovolené zvolna stoupá, muži stále tvoří méně než dvě procenta osob využívajících rodičovskou dovolenou⁹.

Rozdělení péče o děti mezi rodiče

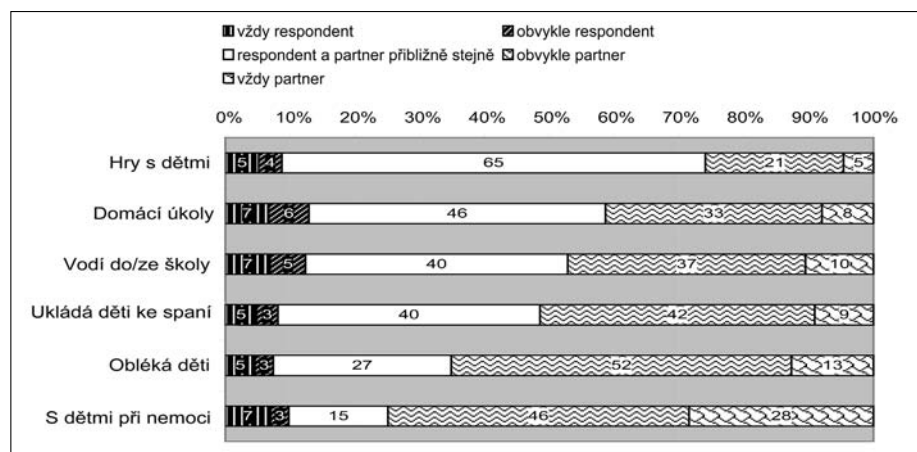
Sladění péče o děti (a domácnost) s uplatněním na pracovním trhu je většinou Čechů na základě vlastní zkušenosti s rodičovstvím považováno za problematickou oblast. I když se odhlédne od toho, kdo z rodičů o děti pečují, vyskytuje se obecné přesvědčení, že pokud jsou oba rodiče příliš zaměstnaní, má to negativní dopad na kvalitu života jejich dětí. Přestože jsou při-

aktuálně pečujícími rodiči) souhlasila s tímto hodnocením většina (67 %) respondentů.

Podle toho, jakým způsobem si rodiče dělí péči o děti a domácnost mezi sebe, lze rozlišit rodinná (případně partnerská) uspořádání na tři základní modely - segregující/konzervativní, kompromisní a egalitářský

a energie v porovnání s tím, které vykonává muž, je zpravidla hůře placené; žena se věnuje větším dílem péči o domácnost a děti. Rodinný model egalitářský je protikladný první zmíněnému a žena a muž mají v rodině tohoto typu rovnocenné role a příležitosti. Oba partneři se podílejí na péči o domácnost a děti pokud možno rovným

Graf č. 3: Výpovědi mužů o rozdělení činností týkajících se péče o děti mezi ně a partnera

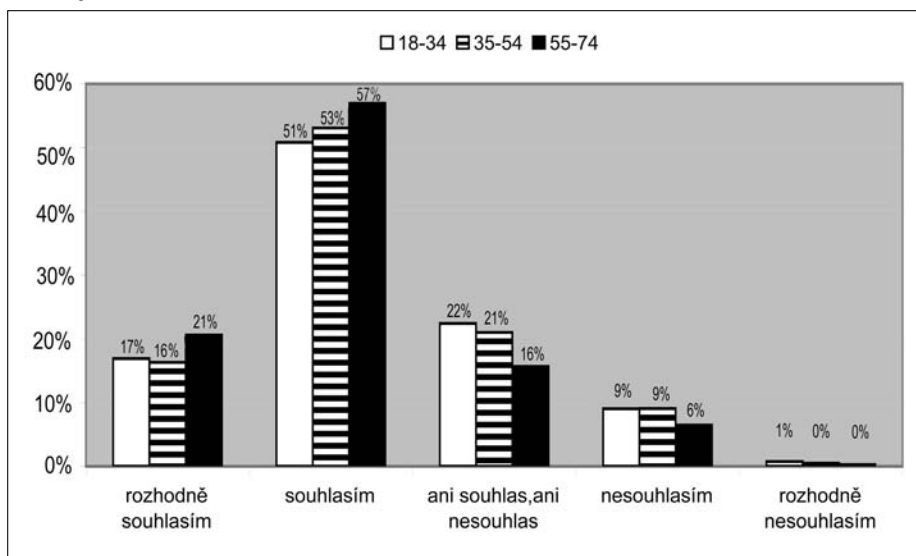
Odpovídali pouze muži žijící ve společné domácnosti s dětmi mladšími 15 let (respondent = muž, partner = žena). Počet odpovídajících na jednotlivé otázky se lišil podle potřeb dítěte na základě jeho věku; n = 477 až 779.

[Hakim 2003]. Toto rozdělení se zakládá na preferencích týkajících se genderových rolí a pracovních orientací obou manželů (případně partnerů). Model segregující podporuje tradiční genderové stereotypy o mužských a ženských rolích a patriarchální uspořádání rodiny. Muži je určena sféra veřejná a je chápán jako hlavní či výsostný živitel rodiny, zatímco žena se stará o sféru domácí - výchovu dětí a chod domácnosti. Žena přitom není zaměstnána a nepracuje

dílem, oba jsou zaměstnaní a přispívají svým výdělkem do rodinného rozpočtu.

Obecná podpora egalitářského modelu však není v ČR příliš velká. Naopak je u nás (i v dalších postkomunistických zemích) v porovnání se západní Evropou výrazně častěji vyjadřována podpora konzervativního modelu. I mezi mladou generací vyjádřilo více než 40 % respondentů souhlas s tvrzením, že „muž má vydělávat peníze a žena se má starat o domácnost a rodinu“¹⁰. Většinu běžných domácích prací vykonávají ženy, a to i přesto, že jsou zároveň zaměstnané¹¹. Model segregace rolí v rodinné sféře tak není pouze deklarován, ale reálně v praxi uplatňován. Muži se u nás ve většině rodin na péči o domácnost a děti podílejí méně než ženy [Sirovátka 2003: 48-51]. Oproti práci v domácnosti však nacházíme rovnoměrnější rozdělení povinností současných rodičů dětí mladších 15 let při péči o děti. Přestože i na tomto poli stále dominují matky, i otcové se dnes na péči o děti podílí. Vybírají si přitom zejména oblasti, které jsou spojené s volnočasovými aktivitami dětí, méně se uplatňují v péči o nemocné děti a spíše výjimečně pečují o nemocné děti. I když jak ženy, tak muži nadhodnocují svůj podíl na vykonávání jednotlivých činností péče o děti, je zřejmé, že se muži nejvýrazněji zapojují při hraní s dětmi (graf č. 3 a č. 4). Podle vlastního přesvědčení mužů tráví téměř ve dvou třetinách domácností oba rodiče hraním s dětmi zhruba stejné množství času (graf č. 3). Ženy sice deklarují, že ony si hrají s dětmi více než jejich partneři, ale přiznávají v této oblasti mužům rovněž významný podíl (graf č. 4). Nezanedbatelná je i pomoc mužů při doprovodu dětí do/ze školy, při vypracovávání domácích úkolů dětí a při

Graf č. 2: Vnímání negativních dopadů vysokého pracovního vytížení rodičů na děti, rozdělení podle věku

Vyjádření míry souhlasu s tvrzením „dítě často trpí tím, že se jejich rodiče příliš věnují svému zaměstnání“. Odpovědi respondentů, kteří mají/měli děti, n = 6 196.

slušníci nejstarší generace o negativních dopadech příliš zaměstnaných rodičů na jejich děti přesvědčeni výrazně nejčastěji (78 %), i mezi nejmladší generací (tedy

vně rodiny. Model kompromisní je specifický tím, že žena vykonává stejně jako muž výdělečnou činnost, ale její zaměstnání je spíše podružné. Vyžaduje méně času

ukládání dětí ke spaní. Nejméně se muži podílí na oblékání malých dětí a dále při hlídání nemocných dětí. Při pečování o nemocné děti jsou role nejstriktněji rozdělené a nejčastěji se zde uplatňují převážně matky, muži pouze ojediněle. Podle vlastních výpovědí jsou muži častěji než ženy doma s nemocnými dětmi v 10 % rodin, ale odpovídaly-li ženy, přiznaly tuto skutečnost pouze ve dvou 2 % rodin a v 7 % případů tvrdily, že se s partnerem rovnocenně střídají. Souvisí to mimo jiné nepochybně též s očekáváním zaměstnavatelů vůči zaměstnaným ženám a mužům¹², s možností obou partnerů uvolnit se ze zaměstnání či podnikání, i s případnými finančními ztrátami způsobenými čerpáním volna na ošetřování člena rodiny. V neposlední řadě je důležité i to, nakolik je dítě na péči otce zvyklé, protože pokud se o něj otec běžně nestará, bude pro oba velmi obtížné trávit společně zatěžkávací období nemoci dítěte a péče matky bude v tomto případě pro dítě patrně vhodnější. Pro muže, kteří si vytvořili k dětem bližší vztah, například během rodičovské dovolené, toto omezení však neplatí a mohou se při rozdělování péče o nemocné děti rozhodovat především na základě potřeb plynoucích z aktuálního pracovního uplatnění obou partnerů.

Z výše uvedených grafů (č. 3 a č. 4) je zřejmé, že jsou to dnes převážně ženy, které zajišťují péči a výchovu dětí. Přestože se muži v rodinách do péče a výchovy dětí nějak zapojují, jejich vztah k dětem se od konce osmdesátých let 20. století výrazně neproměnil. Již tehdy konstatoval Ivo Možný, že v české rodině a privátní sféře připadá většina kompetencí na bedra žen. O chodu domácnosti častěji rozhodují ženy. Ženy se rovněž podílí větším dílem na výchově dětí a vykonávají většinu domácích prací. Vztah mužů/otců k dětem byl (a stále je) vzdálenější než vztah žen/matek k dětem, a to nejen v období raného dětství, kdy se vztah začíná formovat, ale během

celého života včetně období, kdy jsou děti již dospělé [Možný 1990: 107-111]. Proměna společenských norem a vzorců chování je záležitostí pozvolnou a přestože některé aspekty se změnily velmi rychle (např. pokles plodnosti, odkládání rodičovství a zvyšování sňatkového věku, pokles sňatečnosti atd.), jiné vykazují setrvaletější charakter. Nicméně je zřejmé, že větší zapojení otců do péče o děti a domácnost by napomohlo vyrovnání příležitostí mužů a žen, zejména na pracovním trhu, a posílilo oslabenou roli otce v rodině. Péče o děti může být samozřejmě zajišťována i jinými způsoby, například institučně, v této oblasti je však česká společnost (v souvislosti s kojenci a batolaty) poměrně rezervovaná, neboť to byl model uplatňovaný a propagovaný v socialistickém Československu¹³.

S přechodem od všeobecné zaměstnanosti, která byla normou během komunistického režimu, k volnému pracovnímu trhu došlo k výraznému zhoršení možnosti matek malých dětí uplatnit se na trhu práce. I to je považováno za jeden z důvodů poklesu porodnosti, který započal v devadesátých letech 20. století [Rabušic 2001]. Skutečnost, že lidé reflektují konflikt mezi pracovním životem a péčí o malé dítě, je znázorněna v grafu č. 5. Je z něj velmi dobře patrné, že situace je značně odlišná pro potenciální otce a matky dětí. 70 % žen mladších padesáti let se domnívá, že pokud by se jim do tří let narodilo dítě, negativně by to ovlivnilo jejich profesní život. Muži by případnému narození dítěte přičítali negativní vliv na vlastní profesní život ve 40 % případů.

Konflikt mezi profesní dráhou a péčí o děti tedy reflektuje většina žen a značná část mužů. To ovšem samozřejmě vždy neznamená, že by proto na rodičovství zcela rezignovali. Naštěstí pro společnost, jejíž chod je udržován pouze za předpokladu, že se stále reprodukuje. Pokles porodnosti a současná prodlužování střední délky

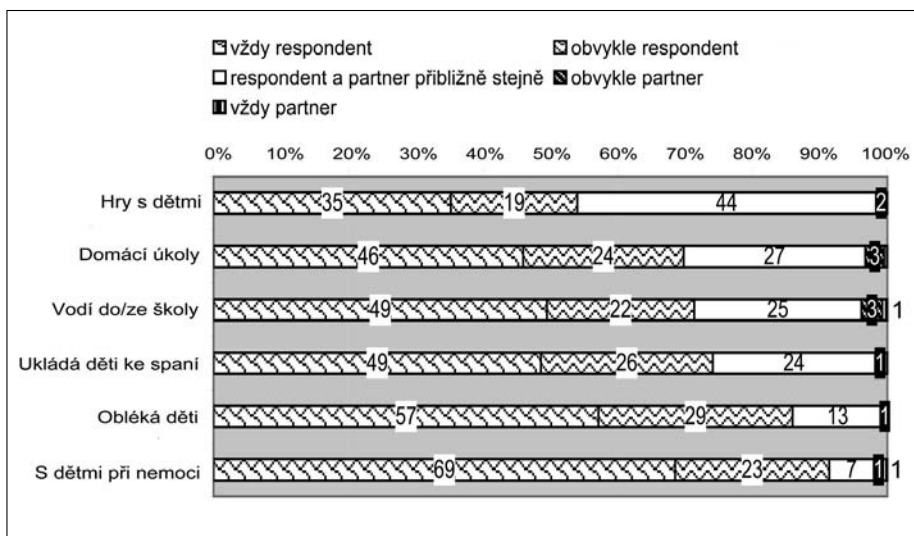
života dnes vzbuzuje značné obavy o ekonomicko-sociální vývoj nejen v ČR, ale v celé Evropě.¹⁴

Zhruba polovina dospělé české populace (52 %) souhlasila s tvrzením: „lidé, kteří nikdy neměli děti, vedou prázdný život“ a převážná většina dospělých (90 %) souhlasila, s výrokem: „sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě“.¹⁵ Je tedy zřejmé, že uskutečnění rodičovství přináší lidem nejen starosti a v určitém období i zhoršené možnosti profesního růstu a uplatnění na pracovním trhu, ale také důležité prožitky, kterých si sami aktéři váží a díky nimž se v životě realizují. Rodičovství je pro ně důležité, vnášší smysl do jejich života a působí jim radost. Toto zjištění odráží poznatek psychologa Erika H. Eriksona, podle něhož prochází život jedince určitými psychosociálními stadii [Erikson 2002: 225-250]. Pro střední dospělost je přitom jedním z klíčových aspektů tzv. generativita, kterou člověk v případě správného vývoje naplňuje. Termínem generativita jsou přitom označovány aktivity péče o druhé, které přispívají k životu dalších generací. Generativita se nemusí nutně projevovat ve vztahu rodiče a dítěte, toto stadium vývoje mohou (a v případě správného duševního vývoje by měli) realizovat i bezdětní, a to například prostřednictvím charitativní činnosti pro blaho širší komunity. Generativita je nicméně nepochybně uplatňována při aktivní péči otce a matky o dítě a pomocí tohoto pojmu lze vysvětlit pozitivní efekt, který má na pečující rodiče. Z hlediska vývojové psychologie péči o dítě dospělý jedinec naplňuje hlavní úkol dospělosti, a sice být potřebný pro druhé, což mu zároveň přináší pocit osobní spokojenosti.¹⁶

Závěr

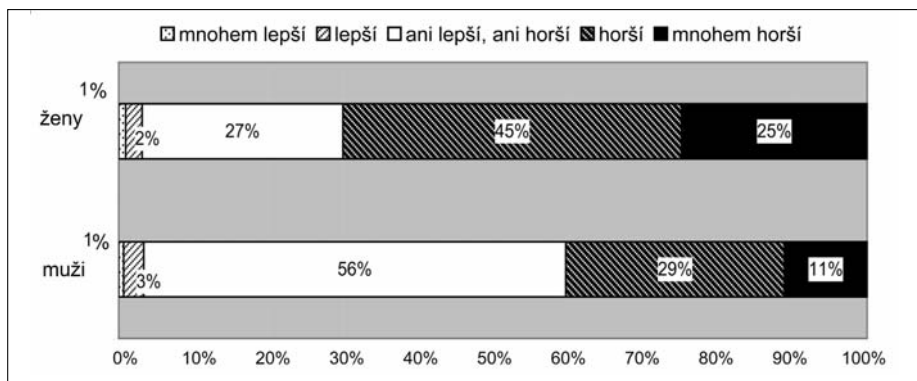
Rodičovství je i dnes stále důležitým institutem, bez něhož si lze jen těžko představit další vývoj společnosti. V jistém smyslu se dnes role rodičů stávají důležitějšími, než tomu bylo v tradiční společnosti, kde se na péči o děti hojněji podíleli i jiní příbuzní či případně nepříbuzní členové žijící v jedné domácnosti. Dnes se význam širší rodiny výrazně snížil, většina rodinných funkcí je plněna toliko v rámci rodiny nukleární, případně stále častěji i jinými formami soužití, ve kterých není uzavíráno manželství. Péče o děti je tak dělena především mezi rodiče a instituce. Institucionální zařízení u nás však přijímají děti většinou až od věku tří let. Do té doby zajišťují péči o děti především rodiče, a to převážně matky. Matky v české společnosti přitom pečují i o starší děti a domácnost výrazně více než otcové, což se promítá do jejich horšího postavení na trhu práce. Větší zapojení otců v péči o děti a domácnost by v případě, že se oba rodiče chtějí uplatnit na pracovním trhu, bylo velmi žádoucí. Posílila by se tím role otce v rodině, která je často poměrně slabá. Na výchově dětí se dále významným způsobem podílí školské instituce, což rodičům umožňuje uplatnit se na trhu práce.

Graf č. 4: Výpovědi žen o rozdělení činností týkajících se péče o děti mezi ně a partnera

Odpovídaly pouze ženy žijící ve společné domácnosti s dětmi mladšími 15 let; (respondent = žena, partner = muž). Počet odpovídajících na jednotlivé otázky se lišil podle potřeb dítěte na základě jeho věku; n = 677 až 1130.

Graf č. 5: Předpokládaný vliv dítěte na profesní život

Odpovědi na otázku: Předpokládáme, že byste měl/a (další) dítě v nejbližších 3 letech. Mohl/a byste uvést, jaký myslíte, že by to mělo vliv na Váš profesní život? Odpovídaly ženy mladší padesáti let a muži s partnerkami mladšími padesáti let. N = 5038.

V žádném případě však tyto instituce rodičovskou péči nenahradí, pouze umožní rodičům (zejména matkám) realizovat se i v jiném než domácím prostředí.

Pro příznivý populační vývoj a podpoření rodičovství je důležité poskytnout více možností pro sladění obou oblastí, tedy pracovní a rodinné. Pokud má společnost fungovat a rozvíjet se, je třeba nastavit pravidla tak, aby bylo pro většinu lidí (včetně žen) možné uplatnit se jak ve sféře rodinné, tak i na pracovním trhu a nemuseli volit pouze jednu z těchto dvou alternativ. Rodičovství by si v české společnosti zasloužilo vyšší ocenění, zejména po stránce symbolické. Prestiž a hodnota rodičovství a domácí práce byla, a stále do značné míry je, poněkud přehlížena vinou převažující orientace na uplatnění vně rodiny a jeho finanční ohodnocení, na rozdíl od práce vykonávané uvnitř rodiny. Tento přístup je však značně jednostranný a bylo by vhodné jej diverzifikovat. Jednou z možností, jak to učinit, je začít si více vážit rodinných funkcí a rodičovské péče a výchovy dětí a oceňovat je alespoň po stránce symbolické. Rozšíření přístupu vstřícného k rodině nejen mezi zaměstnavateli, ale ve společnosti obecně, by jistě ulehčilo od problémů a obohatilo život těm, kteří pečují o další členy rodiny. V případě rodičů pečujících o děti se stačí podívat kolem sebe, kolik překážek musí v běžném životě zbytečně překonávat rodiče malých dětí a kolika věcí se musí vzdát, někdy v podstatě zbytečně, protože fungování společnosti přehlíží a nerespektuje jejich požadavky.¹⁷ Řečeno slovy ekonomů, větší vstřícnost společnosti vůči rodičům s dětmi je investicí, která se v budoucnosti jistě vyplatí. A nemusí se jednat o finančně nákladná opatření, i prosté zvýšení ohleduplnosti a respektování potřeb rodin s dětmi v běžném mezilidském kontaktu by přinesly žádoucí podporu.

¹ V článku byla ve všech grafech použita data z projektu „Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender (Generations and Gender Survey: prospective longitudinal study)“, Národního výzkumu TP-5 „Moderní společnost a její proměny“, financovaného MPSV ČR, registrační číslo 1J 023/04-DP2.

² Míra úhrnné plodnosti v ČR poklesla od roku 1989 z 1,87 do roku 2005 na hodnotu 1,28. Nejnížší úro-

vně (1,13) přitom dosáhla v r. 1999, od kdy se postupně zvyšuje díky realizování odkládaných porodů [Demografická příručka 2006: tab. 6.10].

³ V roce 2005 porodily ženy se základním vzděláním jako svobodné 60 % dětí, zatímco mezi vysokoškolačkami porodily svobodné matky 10 % dětí [Rychtaříková 2007: 7-9].

⁴ Tento posun byl určitým ideálním modelem uplatňovaným od středních vrstev výše, v prostředí nižších společenských vrstev nemohl být naplněn, protože, tam bylo pro obživu rodiny často nutné, aby i ženy pracovaly mimo domácnost.

⁵ Do jeslí byly přijímány děti již od tří měsíců věku, kdy v padesátých a v první polovině šedesátých let končila mateřská dovolená; Možný 1999: 155.

⁶ Vyplývá to z výzkumu E-děti 05. Zhruba 30 % matek nenastoupí po skončení RD zpět do zaměstnání, ale zůstává doma, aby dále pečovaly o dítě, dalších 20 % matek pak zůstává doma déle než do tří let věku dítěte proto, že nastoupí na mateřskou dovolenou s dalším dítětem; Kuchařová et al. 2006, s. 22-33.

⁷ Blankenhorn model nového otcovství sice popisuje, nicméně není jeho stoupencem. Sám prosazuje tradiční rozvržení genderových rolí a konzervativní model rodiny.

⁸ Pozitivní přínos rodičovské dovolené na posílení vztahu mezi otcem a dítětem je nepopíratelný, viz Nešporová 2005.

⁹ Přesné údaje chybí, počty mužů využívajících rodičovskou dovolenou se odhadují z počtu mužů pobírajících rodičovský příspěvek. V roce 2005 jej podle databáze Státní sociální podpory MPSV ČR pobíralo pouze 1,39 % mužů z celkového počtu osob pobírajících rodičovský příspěvek.

¹⁰ Zjištění na základě dat ISSP 2002, viz Nešporová 2006: 222-224.

¹¹ V roce 2005 byl podíl žen z ekonomicky aktivních osob zaměstnaných v národním hospodářství 43,2 %; Statistická ročenka ... 2006: 333.

¹² Zaměstnavatelé stále příliš nepočítají s tím, že muž bude v zaměstnání chybět kvůli péči o děti, zatímco u žen s malými dětmi se to často předpokládá; viz Kuchařová et al. 2006.

¹³ Po roce 1989 došlo k záměrnému zrušení většiny jeslí zajišťujících péči o děti mladší tří let. Viz Kuchařová, Svobodová 2006.

¹⁴ Dokládá to tzv. Zelená kniha o demografických změnách a nové mezigenerační solidaritě, která byla vydána Evropskou komisí v roce 2005.

¹⁵ Údaj vychází z šetření ISSP provedeného v roce 2002, podrobněji viz Chaloupková, Šalamounová 2004: 20-28.

¹⁶ Vztahem mezi generativitou a aktivním otcovstvím se zabýval Chrást 1999.

¹⁷ Např. pouhý pohyb po městě s kočárkem může být pro rodiče vinou terénních nerovností nesnadnou záležitostí, někdy jim vstup zcela zapovězen či znemožněn (např. některé obchody, restaurace, dopravní prostředky atd.).

Literatura:

- Blankenhorn, David. *Fatherless America: Confronting Our Most Urgent Social Problem*. New York: Basic Books, 1995.
- Burgessová, Adrienne. *Návrat otcovství. Jak se stát moderním otcem*. Brno: Jota, 2004.
- Daly, Mary. Rodinná politika v evropských zemích. In: *Perspektivy rodinné politiky v ČR*. Sborník příspěvků z konference. Praha: MPSV ČR, 2004, s. 62-71.
- Demografická příručka 2006. Praha: ČSÚ, 2006.
- Erikson, Erik H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002.
- Evolution démographique récente en Europe 2004. Strasbourg: Conseil de l'Europe, 2005.
- Hakim, Catherine. *Models of the Family in Modern Societies. Ideals and Realities*. Aldershot: Ashgate, 2003.
- Hobson, Barbara (ed.). *Making Man into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Chaloupková, Jana - Petra Šalamounová. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004.
- Chrást, Ivan. *Muž - otec v současné rodině*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 1999.
- Kuchařová, Věra. Některé obsahové změny postojů k manželství a rodičovství. In: Mareš, Petr, Tomáš Potočný (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal, 2003, s. 189-203.
- Kuchařová, Věra et al. *Zaměstnání a péče o malé z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů. Uplatnění nároků na rodičovskou dovolenou a na volno na péči o nemocného člena rodiny v praxi*. Praha: VÚPSV, 2006.
- Kuchařová, Věra - Svobodová, Kamila. *Sítí zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV, 2006.
- Možný, Ivo. *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok, 1990.
- Možný, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON, 1999.
- Možný, Ivo. Modernizace české rodiny a mezigeneračních vztahů v mezinárodním srovnání. In: Mareš, Petr - Potočný, Tomáš (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal, 2003, s. 11-35.
- Nešporová, Olga. *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Rodiny s otci na rodičovské dovolené*. Praha: VÚPSV, 2005.
- Nešporová, Olga. Postoje k rodině, manželství a rodičovství. In: Nešpor, Zdeněk - Večerník, Jiří (eds.). *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období integrace České republiky do Evropské unie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006, s. 215-227.
- Rabušic, Ladislav. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: SLON, 2001.
- Rychtaříková, Jitka. Dvacet let svobodného mateřství v České republice (1986-2005). *Demografie*, 2007, roč. 49, č. 1, s. 1-12.
- Sirovátka, Tomáš. Rodinné chování a rodinná politika v České republice. In: Mareš, Petr, Tomáš Potočný (ed.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal, 2003, s. 37-59.
- Statistická ročenka České republiky. Praha: Český statistický úřad, 2006.
- Sullerotová, Evelyn. *Krize rodiny*. Praha: Karolinum, 1998.
- Williams, Fiona. Troubled Masculinities in Social Policy Discourses. *Fatherhood*. In: Popay, Jennie - Hearn, Jeff - Edwards, Jeanette (eds.). *Men, Gender Divisions and Welfare*. London: Routledge, 1998, s. 63-97.
- Zeman, Kryštof. Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005. *Demografie*, 2006, roč. 48, č. 3, s. 153-165.

Olga Nešporová působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí v týmu zaměřeném na rodinnou politiku. V současnosti dokončuje doktorské studium sociální antropologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Odborně se věnuje především sociologii rodiny, sledování rodinného a pracovního života, posledním fázím životního cyklu, imigrantské problematice a studiu religiozity.

Výměna dobrých zkušeností a další nástroje Evropské strategie zaměstnanosti

Martin Karlík

Evropská strategie zaměstnanosti (ESZ) slaví desáté výročí své existence. Za deset let se podařilo dosáhnout významných úspěchů, přestože jsou k dispozici pouze omezené prostředky, jak ovlivňovat národní politiky zaměstnanosti. Jak se však ukazuje, tyto prostředky - společné stanovování cílů a priorit, hodnocení a srovnávání pokroku v jednotlivých členských státech a v neposlední řadě podpora výměny příkladů dobré praxe - jsou často účinnější než přímé řízení prostřednictvím právně závazných předpisů.

Vývoj Evropské strategie zaměstnanosti

V počátcích evropské integrace nebyla otázkám zaměstnanosti věnována zvláštní pozornost. V podmínkách poválečné obnovy spoléhala Evropa pod heslem „růst řeší vše“ na přirozené působení ekonomického rozvoje na snižování nezaměstnanosti a řešení sociálních problémů. Jediným významným počinem v této oblasti tak bylo zřízení Evropského sociálního fondu před padesáti lety.

V 70. a 80. letech se však situace změnila, hospodářské a sociální problémy vyvolané ropnými krizemi přinesly poznání, že Evropské chybí účinné mechanismy ke zvládnutí hospodářských šoků a k řešení vysoké nezaměstnanosti. Prvním podnětem ke koordinaci národních politik zaměstnanosti byla Bílá kniha „Růst, konkurenceschopnost a zaměstnanost“ (tzv. Delorsova kniha) z roku 1993. Hlavním průlomem však bylo až přijetí Amsterodamské smlouvy (1998), která zařadila zaměstnanost mezi oblasti společného zájmu a vytvořila rámec pro formalizovanou koordinaci národních politik zaměstnanosti. Rámec byl naplněn ještě před vstupem Amsterodamské smlouvy v platnost, členské státy na mimořádném summitu o pracovních místech v Lucemburku (prosinec 1997) schválily víceméně dodnes platnou podobu ESZ.

K dalším významným mezníkům patří rovněž zahájení Lisabonské strategie hospodářských reforem v roce 2000. Kromě užšího propojení politiky zaměstnanosti s hospodářskou politikou a se strukturálními politikami došlo také ke změně orientace ESZ: místo snižování nezaměstnanosti byl důraz přenesen na zvyšování zaměstnanosti. Propojení politiky zaměstnanosti s makroekonomickou a mikroekonomickou politikou bylo dále posíleno v roce 2005 v rámci střednědobého zhodnocení Lisabonské strategie, kdy došlo ke sjednocení koordinačních nástrojů těchto tří oblastí do ucelené Strategie pro růst a pracovní místa.

Otevřená metoda koordinace

Výše zmiňovaný lucemburský summit zavedl do praxe tzv. otevřenou metodu koordinace, která respektuje odpovědnost

jednotlivých členských států za provádění národní politiky zaměstnanosti, ale přispívá k jejich lepší koordinaci na evropské úrovni prostřednictvím řízení podle cílů a podpory výměny dobrých zkušeností.

Hlavními nástroji každoročně se opakujícího cyklu jsou následující dokumenty:

- Hlavní směry zaměstnanosti (Employment Guidelines): společně stanovené klíčové cíle a priority politik zaměstnanosti EU. Od roku 2005 jsou součástí Integrovaných směrů pro růst a pracovní místa (viz výše, sjednocení nástrojů pro koordinaci zaměstnanosti a makroekonomických a mikroekonomických politik).
- Národní akční plány zaměstnanosti: programové dokumenty jednotlivých členských států, kterými převádějí Hlavní směry zaměstnanosti do národních politik, v souladu s konkrétními podmínkami a prioritami daného státu. Od roku 2005 jsou součástí širších Národních programů reform.
- Společná zpráva o zaměstnanosti (Joint Employment Report): analýza a zhodnocení pokroku dosaženého v uplynulém roce jak v Unii jako celku, tak v jednotlivých členských státech. Od roku 2005 je součástí Výroční zprávy o pokroku.
- Doporučení (Recommendations): doplňují Hlavní směry tím, že identifikují konkrétní oblasti, na které by se jednotlivé členské státy měly zaměřit. Jedná se o určitou výzvu, aby se daná země na uvedenou oblast zaměřila a provedla potřebné reformy.

Celý proces je založen na spolupráci členských států a orgánů EU. Výše uvedené dokumenty nejsou právně závazné, EU si nemůže nijak vynutit provedení reform, neboť odpovědnost za politiku zaměstnanosti zůstává v rukou jednotlivých států. Přesto jsou výsledky otevřené metody koordinace velmi dobré a její úspěch inspiroval zavedení podobných koordinačních mechanismů i v dalších oblastech, spadajících pod kompetence členských států, např. v oblasti vzdělávání nebo sociální ochrany.

Výbor pro zaměstnanost

Výbor pro zaměstnanost hraje při rozvoji ESZ významnou úlohu. Je to poradní orgán Rady zřízený na základě Smlouvy o ES,

jehož úlohou je připravovat jednání Rady ministrů v otázkách týkajících se ESZ a jejích nástrojů. Ve výboru jsou zastoupeny všechny členské státy a Evropská komise. Na rozdíl od většiny jiných pracovních skupin, kde jednání řídí zástupce země právě předsedající EU, je předseda Výboru pro zaměstnanost volen ze svých členů na dva roky. Výbor má dva podvýbory: Skupinu pro ukazatele a Ad hoc skupinu, předsedové těchto skupin jsou rovněž voleni a jsou místopředsedy výboru.

Kromě základních dokumentů ESZ (Hlavních směrů zaměstnanosti, Společné zprávy o zaměstnanosti a Doporučení) projednává výbor také aktuální dokumenty Evropské komise (sdělení, pracovní dokumenty, studie) a plány připravovaných aktivit Komise v oblasti zaměstnanosti, tedy především aktivity financované z komunitárního programu PROGRESS. V poslední době se výbor snaží hrát aktivnější úlohu při formulaci ESZ a zřizuje neformální pracovní skupiny připravující stanoviska k nejdůležitějším tématům ESZ (např. aktivní stárnutí a zaměstnanost starších pracovníků).

Úlohou Výboru pro zaměstnanost je předjednat zásadní dokumenty na poli zaměstnanosti předtím, než jsou projednávány v Radě. V této citlivé oblasti jsou diskuse poměrně zdoluhavé, členské státy se v nich snaží ovlivnit vyznění dokumentů připravovaných Evropskou komisí tak, aby to odpovídalo jejich národním prioritám a zájmům.

Výbor má nezanedbatelný význam i pro konvergenci politik zaměstnanosti. Členové pravidelně diskutují o klíčových prioritách ESZ, vytvářejí jakýsi společný slovník a společně chápání hlavních priorit a cílů ESZ, čímž roste povědomí o významu některých oblastí i ve státech, které předtím danou oblast nepovažovaly za prioritní. Příkladem může být například tradiční zdůrazňování rovných příležitostí pro ženy a muže skandinávskými zeměmi a následné postupné prosazování tohoto principu v ostatních státech Evropy.

Nástroje Evropské strategie zaměstnanosti

Klíčovým faktorem úspěchu ESZ je zřejmě „morální nátlak“ vyplývající ze srovná-

ní jednotlivých zemí. Neexistuje sice žádný žebříček členských států, ale z hodnocení Společné zprávy o zaměstnanosti poměrně jasně vyplývá, jak si daný stát stojí ve srovnání s ostatními. A pochopitelně žádný ministr zaměstnanosti nechce být Bruselem (a potažmo svými zahraničními kolegy) kritizován za nedostatečné výsledky. Jednoduchým vodítkem k posouzení úspěšnosti jednotlivých zemí je počet a formulace doporučení vydaných pro danou zemi.

Aby nebylo srovnávání založeno pouze na informacích jednotlivých států o provedených a připravovaných reformách (tedy na Národních programech reform), schvalují členské státy společné ukazatele. V oblasti zaměstnanosti existuje nyní zhruba padesát společných ukazatelů, i když ne všechny jsou sledovány jednotně (tj. statistickým úřadem EUROSTAT), některé pocházejí z národních zdrojů a nejednotnost národních metodik omezuje srovnatelnost údajů. Zlepšovat kvalitu existujících ukazatelů a připravovat nové společné ukazatele je hlavním úkolem Skupiny pro ukazatele Výboru pro zaměstnanost.

V případě některých ukazatelů jsou stanoveny i konkrétní kvantitativní cíle EU. Zde je třeba zmínit především cíle míry zaměstnanosti, schválené na zasedání Evropské rady v Lisabonu v březnu 2000: dosažení celkové míry zaměstnanosti 70 %, míry zaměstnanosti žen 60 % a míry zaměstnanosti starších pracovníků (55–64 let) 50 %. Přehled všech společných cílů je uveden v Hlavních směrech zaměstnanosti.

Velký význam při usměrňování národních politik zaměstnanosti mají samozřejmě také finanční nástroje. Jde především o Evropský sociální fond. Výběr konkrétních projektů spadá sice do kompetence jednotlivých členských států, Evropská komise však vyjednává programové dokumenty, které specifikují, na jaké aktivity budou peníze vynakládány. Komise dbá na to, aby tyto programové dokumenty náležitě odrážely Hlavní směry zaměstnanosti a specifická doporučení vydaná pro danou zemi. Ještě účinněji řídí Komise vynakládání finančních prostředků z tzv. komunitárních programů, v současné době se jedná zejména o program PROGRESS. V tomto případě Komise projekty přímo vybírá a kontroluje jejich provádění. Výběr projektů pak zaměřuje na oblasti, které jinak členské státy obvykle trochu opomíjejí, například na hodnocení výsledků provedených reform nebo efektivitu existujících opatření politiky zaměstnanosti.

Program vzájemného učení

Dalším významným nástrojem ESZ je Program vzájemného učení Evropské strategie zaměstnanosti (Mutual Learning Programme of the European Employment Strategy). Smysl programu je zřejmý již z jeho názvu, poskytuje členským státům platformu pro výměnu příkladů dobré praxe v politice zaměstnanosti.

Přínos programu vzájemného učení spočívá především v tom, že rozvíjí obecné směry a priority ESZ do konkrétních příkladů, tedy působí jako můstek mezi teorií a praxí. Členské státy tak získávají informace o politikách a opatřeních, které fungují v jiných zemích, a mohou se nechat inspirovat k podobným krokům. Pochopitelně nelze mechanicky převádět řešení z jednoho státu do jiného, neboť institucionální prostředí se v jednotlivých zemích značně liší. Otázkám přenositelnosti politik je proto v aktivitách programu věnována značná pozornost.

Je těžké reálně zhodnotit přínos programu pro rozvoj národních politik zaměstnanosti, zejména proto, že politici jen zřídka přiznávají inspiraci zahraničními příklady. Samozřejmě to souvisí i s výše zmíněnou možností přenosu příkladů dobré praxe mezi státy, reformní opatření je nutné přizpůsobit konkrétním podmínkám dané země. V roce 2006 se Evropská komise pokusila zhodnotit účinky programu a oslovila za tímto účelem členy Výboru pro zaměstnanost. Z analýzy vyplynulo, že účastníci aktivit programu jsou s organizační i obsahovou stránkou velmi spokojeni, mezery však vidí v nedostatečné propagaci a v nízkém povědomí širší veřejnosti o těchto aktivitách.

Program sestává ze tří součástí: tematické semináře (Thematic Review), hodnotící semináře (Peer Review) a národní a společné aktivity. Program existuje od druhé poloviny roku 2004, hodnotící semináře však byly pořádány již od roku 1999 pod hlavičkou Programu hodnotících seminářů (Peer Review Programme). K rozšíření o tematické semináře a národní a společné aktivity vedly dva důvody, jednak snaha o lepší propojení programu s politickými diskusemi na evropské úrovni, tedy zejména s prací Výboru pro zaměstnanost, jednak snaha o rozšiřování aktivit programu mezi sociální partnery, regionální a místní orgány, odbornou i laickou veřejnost.

Tematický program odkazuje na čtyři priority ESZ vytyčené v tzv. Kokově zprávě¹, které tvoří rovněž základní osnovu Hlavních směrů zaměstnanosti. Každý semestr se program postupně věnuje jedné z těchto priorit ve dvouletém cyklu; priority jsou však definovány široce a není tedy problém je opakovaně obsahově naplnit:

- 1) Přilákat více lidí do zaměstnání a udržet je v něm, zvýšit nabídku pracovních sil a modernizovat systém sociální ochrany;
- 2) Zlepšit adaptabilitu pracovníků a podniků;
- 3) Zvýšit investice do lidského kapitálu prostřednictvím lepšího vzdělávání a odborného výcviku;
- 4) Lepší řízení.

Tematické semináře

Tematické semináře jsou pořádány každý semestr v Bruselu a zaměřují se na širší politické priority politiky zaměstnanosti EU. Původní myšlenkou bylo, aby tyto semináře

ře uvedly a zastřešily téma celého semestru. Později se však ukázalo, že v takové podobě jsou semináře příliš obecné a diskuse spíše teoretické, bez vazby na praktickou tvorbu politik. Proto Komise postupně přechází ke konkrétnějšímu vymezení témat, úlohou seminářů je nyní především blíže analyzovat aktuální politické priority na evropské úrovni (například „flexicurity“, reforma sociálních dávek apod.) a představit příklady jejich úspěšného fungování v praxi jednotlivých členských států.

Semináře jsou určeny jak členům Výboru pro zaměstnanost a zástupcům národních ministerstev, tak nevládním představitelům, zejména sociálním partnerům. Z každého členského státu² se může zúčastnit až šest zástupců, z nichž alespoň dva by měli zastupovat nevládní organizace. Tematické semináře obvykle přilákají zhruba 120 až 150 účastníků.

Seminář je obvykle rozdělen na dvě tematické části, každá z nich je uvedena jedním nezávislým expertem, rekrutovaným z řad renomovaných odborníků na danou oblast. Tyto obecnější prezentace jsou pak doplněny několika konkrétními příklady úspěšných národních politik. Své stanovisko k problematice prezentují obvykle i Evropská komise, Výbor pro zaměstnanost, Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj, Evropská konfederace odborových svazů, Evropský svaz průmyslových a zaměstnavatelských konfederací a Sociální platforma.

Výhodou tematických seminářů je počet jejich účastníků, zapojení nevládních organizací a možnost seznámit se s existujícími studii a dalšími dokumenty na dané téma, počet účastníků je však zároveň trochu nevýhodou, zejména pokud jde o živost výměny názorů mezi účastníky.

Zatím poslední tematický seminář se uskutečnil 20. září 2007 a jeho tématem bylo „Měření, zlepšování a prosazování účinků celoživotního vzdělávání“. Souhrnné zprávy i jednotlivé prezentace z předchozích seminářů lze nalézt na webových stránkách programu.³

Hodnotící semináře

Hodnotící semináře jsou pořádány třikrát za semestr, vždy ve státě, který prezentuje svůj příklad dobré praxe. Úlohou seminářů je podrobně prozkoumat výhody i nevýhody daného opatření politiky zaměstnanosti a analyzovat možnosti jeho využití v jiných členských státech.

Účastnické země každý půlrok samy navrhuji, jaká opatření jejich národní politiky zaměstnanosti by mohla být považována za příklad dobré praxe. Často ale chybí dostatek návrhů a Evropská komise musí sama oslovit členské státy a požádat je o uspořádání semináře. Pořádání hodnotících seminářů totiž vyžaduje určité personální i finanční náklady pořadatelské země, byť většinu nákladů hradí Evropská komise a v organizačních věcech pomáhá hostitelské zemi smluvní partner Komise pro program vzájemného učení.

Na rozdíl od tematických seminářů se hodnotících seminářů neúčastní všechny členské země, Evropská komise zasílá každý půlrok společnou pozvánku a každá země si vybírá jeden nebo dva semináře ze tří nabízených, podle aktuálnosti tématu pro danou zemi. Počet zemí na jednom semináři je omezen na dvanáct, jednak z organizačních důvodů, ale hlavně ze snahy zachovat potřebný prostor pro diskusi. Kromě pořadatelské jsou ostatní země zastoupeny dvěma účastníky, jedním z národní administrativy, druhým je pak nezávislý expert vybraný a financovaný Komisí.

Semináře začínají představením hodnoceného příkladu dobré praxe, tedy opatření politiky zaměstnanosti hostitelského státu. Následují prezentace účastnických zemí, které jednak popisují vlastní situaci a opatření v dané oblasti, jednak hodnotí možnosti přenesení prezentované dobré praxe do svých národních politik. Někdy bývá součástí programu semináře i návštěva organizace, která je příjemcem daného opatření, a účastníci tak mají možnost přesvědčit se o fungování opatření v praxi.

Výhodou hodnotících seminářů je bezesporu otevřenost a hloubka diskusí a jejich praktické zaměření, neboť v detailech často ztroskotá i dobrá myšlenka. Nutno podotknout, že hodnotící semináře jsou nejen inspirací pro zúčastněné země, ale i pro zemi hostitelskou, která sama často během semináře rozpozná slabé stránky prezentovaného opatření. Nevýhodou je však omezený počet účastníků.

Ve druhém pololetí 2007 se uskuteční následující tři hodnotící semináře:

- 1) Spojené království: Soulad mezi nabídkou a poptávkou na trhu kvalifikací - sektorový přístup;

- 2) Francie: Uznávání neformálního vzdělávání;

- 3) Island: Zvyšování zaměstnanosti starších pracovníků prostřednictvím celoživotního učení.

Souhrnné zprávy i jednotlivé prezentace z minulých seminářů lze opět nalézt na stránkách programu.⁴

Národní a společné aktivity

Jak jsem již výše naznačil, jednou z nevýhod programu je omezený okruh účastníků a nízké povědomí o něm mimo tradiční příjemce (Výbor pro zaměstnanost). Proto Evropská komise zavedla tuto třetí součást programu, která umožňuje spolufinancovat aktivity členských států v oblasti vzájemného učení.

Za tímto účelem Komise publikuje každoročně výzvu k podání návrhů projektů. Cílem výzvy je rozvinout a doplnit aktivity programu vzájemného učení prostřednictvím:

- Rozvoje partnerství a sítí za účelem identifikace a rozšiřování příkladů dobré praxe v nadnárodním kontextu;
- Podpory vzájemného učení o účinných politikách a opatřeních ESZ v rámci členských států a mezi členskými státy;
- Podpory rozšiřování informací o ESZ a jejím provádění.

Roční rozpočet této aktivity je jeden milion eur, vybrané projekty Komise spolufinancuje až do výše 75 %. V posledních letech Komise zavedla požadavek transnationality projektů (zapojení minimálně tří zemí), proto lze hovořit spíše o společných než národních aktivitách. Dalším omezením je povinné zapojení alespoň jednoho veřejného orgánu na odpovídající úrovni, tedy zejména ministerstva zaměstnanosti nebo v případě větších států regionální vlády.

Tím se má docílit toho, aby byly výsledky projektů skutečně využity při tvorbě národních politik zaměstnanosti.

Nové výzvy k podání návrhů projektů a výsledky předchozích výzev publikuje Komise (Generální ředitelství pro zaměstnanost, sociální záležitosti a rovné příležitosti) na svých stránkách.⁵

Závěr

Evropská strategie zaměstnanosti je úspěšným příkladem koordinace politik, které jsou v kompetenci členských států, na úrovni EU prostřednictvím otevřené metody koordinace. Jedním ze základních faktorů úspěchu je bezpochyby podpora výměny dobrých zkušeností mezi členskými státy. Program vzájemného učení o ESZ je užitečným zdrojem informací o politikách ostatních členských států a je doplněn i o finanční podporu národních aktivit.

¹ Zpráva Evropské pracovní skupiny pro zaměstnanost pod vedením Wima Koka pro jarní zasedání Evropské rady „Místa, místa, místa: zvyšování zaměstnanosti v Evropě“, listopad 2003.

² Programu vzájemného učení se účastní i další země, které jsou zapojeny do komunitárního programu PROGRESS, zejména státy ESVO a některé kandidátské země.

³ <http://www.mutual-learning-employment.net/thematicreviews/>

⁴ <http://www.mutual-learning-employment.net/peer-reviews/>

⁵ http://ec.europa.eu/employment_social/emplweb/tenders/index_en.cfm

Autor pracuje na Ministerstvu práce a sociálních věcí, v odboru pro Evropskou unii a mezinárodní spolupráci. Zabývá se především politikou zaměstnanosti EU. V letech 2004–2007 pracoval v Evropské komisi v oddělení Evropské strategie zaměstnanosti.

Projekty podporované EU

Evropské fondy - příležitost nebo hrozba?

Jan Dolínek

Následující příspěvek je shrnutím zkušeností autora s přípravou a realizací projektů uskutečněných s finanční podporou z prostředků Evropské unie. Jeho název je parafrází částí SWOT analýzy, tj. příležitosti a hrozby, protože podle názoru autora dokonale vystihují situaci v čerpání finančních prostředků z evropských zdrojů. Aby svému zamyšlení dal nějakou jednoduchou a srozumitelnou formu, rozhodl se hlavní asociace, které ho v kontextu „sociální práce“ versus „evropské fondy“ napadají, abecedně seřadit.

Adam aneb základní principy

Vždy, když o nějakém projektu uvažuji, vezmu to od základu, tzv. od „od Adama“. Mám na mysli základní principy, které EU nebo česká vláda v souvislosti s danou oblastí podpory stanovují. Každý evropský strukturální fond je nastaven trochu jinak

a každý operační program zase má svá specifika. Principy bývají shrnuty v relativně krátkém textu, který sice může po prvním čtení působit trochu nesrozumitelně, ale pokud si budoucí realizátor projektu udělá čas na jeho opakované čtení, je to z pohledu budoucí vydané energie (při psaní a realizaci projektu) čas strávený velice efektiv-

ně. Základním předpokladem úspěchu při vytváření konkrétního projektu je právě jeho logická a věcná vazba na tyto principy. Na začátku prací na novém projektu si vždy udělám takovou vnitřní „supervizi“ o své motivaci, případně o motivaci organizace, jež na projektu začíná pracovat. Je třeba si definovat, co vlastně projekt řeší a k čemu

má přispět. Někdy může být motivací jen „vytáhnout finance z EU“. S takovým projektem je sice možné s notnou dávkou štěstí uspět, ale je to dosti krátkozraké, protože hodnotitelé už dnes dokážou číst i mezi řádky. Proto vždy zvažují, zda úsilí a čas vynaložené na vytvoření projektu stojí za takový risk, jakým je formálně správný projekt podaný do nesprávně zvoleného evropského fondu či operačního programu.

Byrokracie

Při podávání návrhů jednotlivých projektů je důležité, jak kvalitně pracují příslušné orgány, zejména na krajské úrovni. Z vlastních zkušeností mohu uvést, že většinou jde o úředníky, kteří jsou připraveni pomáhat budoucím realizátorům s jejich projekty, i když určitě existují i opačné příklady. Horší dopady však má fluktuace úředníků, především projektových a finančních manažerů. Není totiž nic horšího než čekat dlouho na odpověď týkající se vašeho projektu jen kvůli nezážitosti či začátečnickví nového manažera, a to zejména tehdy, pokud se na této pozici za dobu realizace projektu (třeba za 18 měsíců) vystřídají 3 lidé.

K rozsahu byrokracie bych rád dodal, že velký podíl na všech úředních komplikacích máme my sami v ČR. Příkladem může být skutečnost, že ČR předložila na období 2007–2013 rekordní počet různých operačních programů, jakého žádná země v historii EU nedosáhla.

Cíle, cílové skupiny

Stanovit správně cíl je rozhodně jednou z nejdůležitějších věcí, a proto by tomu měl každý tvůrce či realizátor projektu věnovat zvláštní pozornost. Měl by tedy o stanoveném cíli kriticky uvažovat a pokud možno i diskutovat s kolegy nebo s primární cílovou skupinou projektu. V tom má sociální práce velkou výhodu, neboť často vychází s principů komunitní práce, při níž se na stanovení cílů různých služeb podílí širší skupina lidí, což by se mělo uplatňovat v jakémkoliv projektovém procesu.

Protože se při stanovení cílů často objevují chyby, považují za vhodné stručně zopakovat základní techniku SMART, s jejíž pomocí je vhodné své cíle formulovat. Správně nastavený cíl musí být: specifický, měřitelný, akceptovatelný, reálný a termínovaný. Pro ilustraci dávám 2 příklady a ponechám na čtenářích, aby rozhodli, který jim připadá hodnější podpory:

- a) přispět ke snížení nezaměstnanosti znevýhodněných žen,
- b) snížit do konce roku 2009 o 5 % nezaměstnanost žen ze sociálně vyloučené lokality našeho města.

Stanovit či spíše správně uchopit a popsat cílovou skupinu je při vytváření projektu rovněž klíčové. Ne všechny cílové skupiny sociální práce mohou získat podporu ze strany evropských fondů, a je proto třeba hledat v první řadě skupiny obyvatel, které odpovídají vyhlášeným prioritám, a současně brát na zřetel skutečnost, že řada uživatelů sociál-

ních služeb splňuje kritéria několika cílových skupin (nezaměstnaný vozičkář závislý na alkoholu). Bude jistě velmi obtížné pomoci takovému člověku s podporou EU vyřešit jeho závislost na alkoholu, ale jistě bude možné takto řešit jeho uplatnění na trhu práce v souvislosti s rovným přístupem k handicapovaným občanům.

Demokracie

Demokratický přístup je obsažen na nejrozličnějších úrovních administrace poskytovaní finančních prostředků z evropských zdrojů, ale z pohledu realizace jednotlivých projektů považují za důležité upozornit, že většinou projekt hodnotí či schvaluje více než jeden člověk (hodnotitel) a že se vždy pracuje s nějakou „rozhodovací většinou“, kterou musíme v projektech přesvědčit. Doporučuji proto nejen při stanovení cíle, ale i při modelování jednotlivých částí projektu vzít v úvahu názor lidí v okolí budoucího realizátora projektu. Diskuse nad částí či celým projektem může být ve vašem týmu stejně živá jako v hodnotící komisi. A pokud členové vašeho týmu nejsou v diskusi přesvědčeni o důležitosti projektu a jeho výstupu, existuje riziko hraničící s jistotou, že ani členové komise hodnotící váš projekt nebudou většinou pro jeho podporu. Projekt samozřejmě nelze vždy upravit do podoby, se kterou jsou spokojeni všichni. Nechat přípravu projektu na jednom nebo dvou lidech je sice provozně snazší, ve výsledku to však může být kontraproduktivní. Draví manažeři nemají demokratické rozhodování moc rádi, avšak kde jinde bychom měli brát lidský rozměr s jeho někdy až destruktivními dopady v potaz, když ne v sociální práci?

Efekt

Každý projekt přináší nějaký efekt. Už třeba jen zjištěním, že tudy cesta nevede. Z mého pohledu jsou „evropské projekty“ velice efektivní, protože v primární rovině přináší efekt dosažením stanoveného cíle a sekundárně řadu zkušeností realizátorům a partnerům, kteří se na realizaci projektu podíleli. Velká část státních dotací, samosprávních či nadačních grantů „skutečný projekt“ stále ještě připomíná jen okrajové či názvem, ale poskytování finančních prostředků z evropských zdrojů má i projektovou strukturu a pro řadu českých realizátorů teprve tato zkušenost znamenala jasný a v budoucnu použitelný posun směrem k projektovému řízení a skutečnému manažerskému přístupu. V sociální oblasti je velkou výhodou, že řada pomáhajících profesí více či méně vědomě pracuje formou projektového cyklu, protože při poskytování sociálních služeb je to také cesta s uživatelem z bodu A do bodu B (od závislosti k samostatnosti, od nerovného k rovnému, od vyloučení k začlenění). Dobrý sociální pracovník neustále přemýšlí o efektu, který jeho zásah do problémové situace uživatele přináší. Pokud se tento styl uvažování podaří od uživatelů nasměrovat i na projekty, je to posun správným směrem.

Finance

Moje asociace u písmene „F“ se v kontextu EU týká peněz už jen proto, že jedno euro je skoro 30 korun. Z pohledu české sociální práce je nutné zmínit i skutečnost, že financování lidských zdrojů není v projektech zdaleka tolik „podhodnocené“ jako v případě platových tříd a příslušného vzdělání u jiných typů dotací či grantů. Lze tedy předpokládat, že práce vynaložená v souvislosti s realizací evropského projektu bude slušně zaplacená, protože realizátor projektu je hodnocen spíše jako manažer než jako pracovník v sociálních službách. I když řízení sociální práce je dnes v řadě organizací už jednoznačně typická manažerská práce, znám několik ředitelů neziskových organizací, kteří stále ještě současně pracují v přímé práci s klienty.

Finanční zajištění projektu lze z jiného pohledu vnímat i jako možný zdroj komplikací, protože ne všechny finanční toky fungují rychle a tak, jak bychom jako realizátoři potřebovali. Někdy musí být celý projekt financován předem z vlastních zdrojů organizace nebo prostřednictvím úvěru a teprve po jeho skončení dojde k předmětné platbě ze strany EU. Pro řadu organizací je tato skutečnost natolik velkou hrozbou, že právě proto o podporu z evropských zdrojů neusilují. Odpovědné instituce jsou si tohoto úskalí dobře vědomy a do budoucna lze očekávat v nastavení finančních toků změny směrem k průběžným platbám.

K financím zcela jistě patří i úvaha o „kofinancování“ realizovaného projektu, protože v některých případech platí povinnost do projektu vložit 10 % až 50 % finančních prostředků z jiných zdrojů (dary, vlastní výdělek, místní dotace a granty). Pro organizace je tedy dobré připravit si možné alternativy sestavení rozpočtu projektu a naplánovat si další prostředky z jiných zdrojů. Jako nejprůhlednější se jeví vytvářet v organizaci průběžně speciální rezervní fond, který v případě potřeby slouží jako vlastní zdroj. Každopádně pokud uvažujete o podpoře ze strany EU v nejbližších letech, je vhodné již nyní při plánování aktuálních rozpočtů vytvářet rezervy a prostor pro budoucí kofinancování.

Garance

Úspěšná realizace projektu s podporou EU je velmi dobrou referencí pro jednotlivce i organizace. Pro budoucí partnery (firemní dárce či sponzory) nebo zástupce státní správy či samosprávy je pozitivní zprávou, že nějaká organizace či jednotlivec dokázali pro veřejně prospěšný záměr získat podporu a finance z tzv. mimorozpočtových zdrojů, a proto se nebojí v této souvislosti hovořit o určité garanci kvality realizátora projektu nebo ještě lépe projektů.

Horizontální témata

Většina projektů a sociálních služeb, které v ČR existují, mají podle mého názoru na tzv. horizontální témata (rovné příležitosti, udržitelný rozvoj, informační společ-

nost, místní iniciativy atd.) pozitivní vliv, řada z nich je na ně přímo zaměřena. Rovněž příležitosti jsou podporovány např. vytvářením pracovních příležitostí v chráněných kavárnách či při zřizování chráněného bydlení. Z povahy financování českých sociálních služeb plyne, že většina projektů musí být financována vícezdrojově (stát, samospráva, dárce, vlastní výdělek atd.), proto lze očekávat, že budou dlouhodobě udržitelné. Prvky informační společnosti lze nalézt například v elektronickém styku s úřady při podávání žádostí o dávky SSP, klienti azylových domů mají přístup k internetu, využívání informačních technologií bývá předmětem rekvalifikačních kurzů, některé projekty pro seniory jsou zaměřeny na posílení jejich počítačové gramotnosti, nevidomí mají díky informačním technologiím širší možnosti v komunikaci s okolím. „Malé, ale důležité“ projekty, které realizují lidé v obecním měřítku, vznikají z místní iniciativy, jsou to typické komunitní aktivity, které přinášejí řadu pozitiv nejen primární cílové skupině (uživatelům sociální služby), ale i ostatním obyvatelům v obci. Pokud například nízkoprahový klub pro děti a mládež zklutivuje pro své klienty místní skatepark, mohou ho využívat i děti a mladí lidé, kteří jinak do nízkoprahového klubu nechodí, apod. Správně nastavený a vytvořený projekt v sociální práci tedy v hodnocení horizontálních témat může „nasbírat“ skutečně velmi mnoho bodů.

Implementace

Při implementaci projektu do chodu organizace se ukáže, zda si realizátoři při jeho navrhování uvědomili všechny souvislosti, specifika a rizika. Začlenit do organizační struktury např. nové pracovníky, pro které není prostor v kanceláři, je problém. Proto považuji za vhodné zopakovat, že před samotným podáním projektu k hodnocení „evropským hodnotitelům“ by si budoucí realizátoři měli představit, že všechny peníze, o které v projektu žádají, mají k dispozici a projekt začínají realizovat. Čím bude jejich představa věrohodnější, tím menší je riziko, že se pozdější implementace někde zadrhne. Vzpomínám si na příklad z poslední doby. Šlo o finance na chráněnou kavárnu - na vybavení a personál. Personál byl pečlivě vybrán, vybavení zakoupeno. Vše podle harmonogramu. Jenže finance na stavbu kavárny, které měly přijít z jiného zdroje, se získat nepodařilo, a tak bylo nutné nejen rozvázat pracovní poměry a vybavení zpět prodat, ale současně vrátit všechny finance EU, neboť projekt kavárny nebyl realizován. Myslím, že o takové poučení z implementace nikdo z nás nestojí.

Jednoduchost

Je možná trochu troulalé či provokativní napsat, že získat podporu z EU je jednoduché nebo že napsat úspěšný projekt do evropských fondů je jednoduché, ale já jsem si empiricky ověřil, že tomu tak je. Opravdu si myslím, že drtivá většina sociál-

ních pracovníků z povahy své práce dokáže vytvořit projekt a uspět s ním. Všechno je otázkou času a trpělivosti přečíst si (někdy i vícekrát) pár stránek a eventuálně se osobně sejit s konkrétním projektovým manažerem, který výběrové řízení administruje.

Jeden z mých kolegů mi kdysi dal krásný příklad: Potřebuješ peníze na svůj projekt? Je to snadné. Vezmi si úvěr u banky. Budeš vyplňovat formuláře, bude to byrokratické a asi tomu nebudeš napoprvé rozumět. Ale hlavně! Půjčené peníze budeš muset bance vrátit. Zatímco EU ti je nepůjčuje, ale do projektu investuje. To přece za trochu úsilí stojí, ne?

Logický rámec

Jednou z typických charakteristik každého projektu je, že má logickou vazbu jednotlivých kroků. Logický rámec je pak jen grafickým nebo tabulkovým znázorněním oněch kroků, které směřují od startu projektu až k jeho cíli. U stanoveného cíle je tedy nutné správně zformulovat potřeby a podmínky, které musí být splněny, aby mohl být projekt realizován. Sociální pracovníci jsou podle mě jednou z ideálních profesí, které dovedou logický rámec sestavit, protože podle něj (aniž by to předem nutně museli vědět nebo pojmenovávat) se svými klienty dlouhodobě pracují.

Stanovit vhodný a reálný cíl práce s uživatelem služby je základním atributem sociální práce v úvodní fázi vztahu pracovníka a klienta. Definování podmínek (např. klient pravidelně dochází na terapii), za kterých bude služba poskytována, je dalším krokem na cestě k cíli. Výstupem projektu je určitý počet sezení či konzultací s klientem a tento výstup přináší pozitivní změny v životě klienta a dosažení cíle, např. stažení žádosti o rozvod v případě manželské krize.

Stejně jako u projektu musí jednotlivé kroky na sebe logicky navazovat. Není možné cíl stanovit až na předposlední konzultaci podle toho, kam předchozích 20 sezení klienta a pracovníka zavedlo. Zároveň není možné usuzovat na úspěch v případě, že klient nesplní základní podmínku a na konzultace nebude pravidelně docházet.

Logický rámec shrnuje jednotlivé fáze projektu a ověřuje jejich logickou vazbu a současně slouží jako zdroj informací k přípravě rozpočtu a harmonogramu projektu.

Monitoring

Existují dva typy monitoringu. Interní (vlastní) a externí (na kontrolu přicházejí pracovníci úřadu, který finanční podporu vyplatil). Obecně platí, že sledovat výstupy je tím snazší, čím lépe jsou nastaveny a popsány. Výstupy se sledují kvalitativně a kvantitativně a je nutné si uvědomit, že pro budoucí kontrolu je nutné pečlivě zaznamenávat všechny proběhnuvší aktivity a činnosti a záznamy (např. prezenční listiny, karty klientů) archivovat, případně pořizovat fotodokumentaci atd.

Správně realizovaný monitoring pomáhá včas odhalit problémy v rozpočtu (pokud máte za sebou polovinu času a vyčerpány již tři čtvrtiny financí, je někde chyba) nebo problémy v harmonogramu (3. fáze projektu začala o několik měsíců později). Větší nou je možné zjištěné nedostatky ještě do konce projektu opravit nebo alespoň zmírnit jejich negativní dopady. Opět bych zde použil paralelu se vztahem sociálního pracovníka a klienta, kdy se v průběhu poskytování sociální služby pracovník také ujišťuje, že klient směřuje k cíli, a pokud tomu tak není, mění aktuálně taktiku poskytování služby, aby se společně stanoveného cíle podařilo dosáhnout.

Nápad

Základem každého projektu je nápad a každý nápad je nutné promyslet, aby jeho realizace přinesla co nejvíce užítu. Stejně tak jsou z evropských prostředků podporovány smysluplné nápady, které dokážou přesvědčit hodnotitele, že jejich realizace nejen naplní stanovené priority EU, ale samozřejmě přinese i zřejmá pozitiva zvolené cílové skupině. Autoři projektů se pohybují v konkurenčním prostředí a svůj dobrý nápad musí chránit, aby někdo jiný nevyužil jejich nápad dříve než oni. V případě podpořených projektů je velmi pozitivní, že se zveřejňují a je možné se inspirovat již realizovanými nápady a jen je přizpůsobit místním poměrům. Není přece vždy nutné objevovat objevené. Pokud prolistujete internetové stránky např. www.strukturalnifondy.cz a naleznete projekt na vzdělávání terénních sociálních pracovníků v Karlovarském kraji, proč byste nemohli obdobný uspořádat pro své kolegy na severní Moravě?

Operační program, opatření

Těmito názvy se označují jednotlivé cílové oblasti a priority evropských strukturálních fondů. Každý operační program vychází z cílů konkrétního strukturálního fondu a je vlastně konkrétní formulací toho, „čeho by za finance EU mělo být dosaženo“. Operační program pak zpravidla bývá rozdělen do několika opatření, která ještě zaměření operačního programu dále rozvádějí nebo zpřesňují. V každém operačním programu a opatření jsou vyčleněny finance na podporu projektů a nepravdělně jsou zveřejňovány tzv. „výzvy“ k předkládání projektů do jednotlivých opatření.

Právě volbu vhodného opatření (operačního programu) považuji z pohledu získání finanční podpory za klíčovou, protože i projekt, který má správnou logickou vazbu, směřuje k dosažení cíle, navíc je finančně efektivní a reálný, nemusí získat v daném opatření podporu.

Nejsnazší cestou k podpoře ze strany EU je proto hledat shodu v zaměření operačních programů a jednotlivých výzev pro předkládání projektů s potřebami připravovaného projektu, resp. cílové skupiny obyvatel (např. uživatelů sociální služby), které má podpora pomoci.

Partnerství

Partnerství jako princip EU, partnerství jako spoluúčast při realizaci projektu, partnerství jako cíl projektu. Partnerství má z pohledu strukturálních fondů mnoho významů. Za nejdůležitější považují partnerství jako spolupráci dvou nebo několika realizátorů (organizací) projektu. Partnerství je ze strany EU podporované a často v rámci hodnocení projektů i bodově zvýhodněné. Na druhou stranu je partnerství náročné z hlediska výběru vhodného a spolehlivého partnera (partner často musí splňovat tatáž kritéria jako hlavní realizátor projektu) a částečně z pohledu vlastní realizace projektu. Stručně řečeno, výhodou je ono známé „více hlav víc ví“ a nevýhodou pravidlo „všichni za jednoho...“, protože za chybu partnera skutečně platí všichni a vyměnit partnera v průběhu realizace projektu je často nemožné.

Z pohledu objemu financí a objemu práce, kterou je nutné v projektu vykonat, je pro menší organizace partnerství často nezbytností, protože bez partnera by třeba neměly možnost o finanční podporu ani usilovat, protože v rámci jednotlivých výzev k předkládání projektů jsou budoucí projekty často vymezovány nejmenší a nejvyšší částkou, o kterou je možné žádat, přičemž někdy jde i o miliony korun. Pro organizaci, která pracuje v projektech ve statisících korun, je tak možné najít partnera a společně o získání finanční podpory usilovat.

Výrazně výhodné je získat jako partnera do projektu úřad samosprávy, a to z mnoha praktických (lokálních) či „politických“ důvodů.

Rozpočet

K rozpočtu považují za důležité zmínit dvě věci. První je nešvar nadhodnocování položek rozpočtu. Často se setkávám nebo diskutuji s lidmi, kteří náklady na své projekty navyšují na 120 % až 200 %, aby poté, co jim hodnotitelé zkrátí rozpočet třeba až o polovinu, měli svých potřebných 100 %. Ze zkušenosti hodnotitele vím, že se to pozná. Z pozice žadatele mám zkušenost, kdy jsem opakovaně dostal přesně tolik peněz, o kolik jsem žádal, právě proto, že vyčíslené náklady byly komisí vyhodnoceny jako důvěryhodné. Podle metody logického rámce skutečně můžete vyjádřit náklady na projekt do poslední koruny, a to tak přehledně, že je při znalosti místních specifik (mzdy, lokální nájem, ceny energií) velmi snadné posoudit, zda je rozpočet efektivní, reálný a věrohodný.

Druhou věcí, kterou chci zdůraznit, je skutečnost, že se při modelování rozpočtu u strukturálních fondů musí někdy počítat s kofinancováním. To v případě, kdy z výzev daného opatření vyplývá, že podpora projektu ze strany EU bude nižší než 100 %. Zpravidla je to mezi 50 a 90 %. V takovém případě je kromě zpracování projektu nutné ještě nalézt další zdroj, který náklady nehraně EU pokryje. Pokud je projekt realizován v místním či regionálním měřítku, může být zdrojem kofinancování rozpočet

obce či kraje, na jehož území je projekt realizován. Realizátor projektu může samozřejmě použít i zdroje vlastní.

Při závěrečné kontrole rozpočtu je nutné věnovat pozornost nejen výši jednotlivých položek (zda nejsou předimenzovány či naopak), ale současně tomu, zda náklady na každou položku souvisí s realizací v projektu popsané činnosti nebo poskytované služby. V opačném případě je taková položka definována jako neodůvodněná a v lepším případě je rozpočet o tuto položku zkrácen, v horším případě je celý projekt jako nedůvěryhodný zamítnut. Rozpočet je tedy nutné kontrolovat nejen z pohledu reálnosti, ale i logiky uváděných nákladů.

Standardy, SWOT analýza

Několik posledních let jsou jedním z hlavních témat v oblasti sociálních služeb standardy kvality. Pokud právě se zavedením standardů nebo s úrovní kvality „zápolíte“, určitě můžete zkusit získat finance na takové systémové změny, které povedou ke zlepšení kvality poskytování služeb. Jeden příklad za všechny. Pokud máte problém splnit kvalifikační požadavky na pracovníky v sociálních službách, právě operační programy Evropského sociálního fondu (ESF) vám mohou pomoci (bližší www.esfcr.cz). Nebojím se napsat, že díky nabídce podpory ze strany ESF není možné, aby se jakýkoliv pracovník v sociálních službách v nejbližších měsících či letech potýkal s vlastní nedostatečnou kvalifikací, protože investice do lidských zdrojů je u ESF jednou z hlavních priorit.

SWOT analýza je velmi známá a používaná analýza slabých a silných stránek, příležitostí a hrozeb, které s projektem, organizací či jednotlivcem souvisí. V poledních letech tato analýza jako „sociologické minimum“ už běžně patří do palety nástrojů projektových manažerů a tvůrců projektů. Hojně se využívá např. při komunitním plánování.

Transparentnost

Již několikrát v minulosti se evropské fondy zasloužily o zvýšení transparentnosti českých organizací, např. tím, že bylo nutné splnit jednu z podmínek pro čerpání prostředků z evropských zdrojů a přejít z jednoduchého účetnictví na podvojně. Stejně tak se povinné vydávání výročních zpráv pro mnohé organizace stalo skutečnou povinností až teprve v kontextu čerpání financí např. v rámci programu Phare. Zástupci některých občanských sdružení se dokonce odvolávali na zákon „o sdružování občanů“, který povinnost zveřejňovat výroční zprávu neukládal a volby účetní osnovy rovněž ponechával na členské základně.

Obecně je však známo, že principiálně jsou evropské projekty velmi dobře monitorované a odolné vůči zneužívání. V českých podmínkách to byl dokonce i jeden z důvodů nízkého počtu realizovaných projektů a v důsledku toho i malého čerpání prostředků z evropských zdrojů. Tento přístup

lze vyjádřit postojem „abychom neudělali někde chybu, raději finance nevyčerpáme.“

Přes všechny výhrady k průběhu financování, na kterém se svým dílem podílí i monitoring a kontrola (někdy doslova každé koruny či eura), je nutné přiznat, že z pohledu transparentnosti projektů i organizací je vliv evropských fondů v této oblasti velmi pozitivní.

Úvěr

Někdy je nutné projekt financovat předsedem z vlastních zdrojů a teprve nakonec při vyúčtování se na účet realizátora přesunou finanční prostředky z EU. Organizace, které nemají možnost uvolnit statisíce či miliony korun z vlastních zdrojů, se musí ucházet o úvěr v bance. Většina velkých komerčních bank již ve svém portfoliu má nabídku předfinancování evropských projektů, ale nutno podotknout, že ne všechny pobočky už nějakou praktickou zkušenost s takovou transakcí mají, a tudíž je někdy získání úvěru pomalejší než třeba ve velkých městech nebo na hlavní pobočce dotyčné banky.

Hlavním předpokladem pro získání úvěru je „ručení“, což některé organizace mohou zajistit s využitím vlastní nemovitosti. Bance je možné doložit rozhodnutí o přidělení dotace ze strany EU, které je pro ni onou zárukou, že půjčené finance získá zpět. Samozřejmě banka i tak riskuje, že realizátor finance špatně použije, a tudíž nedojde k plnění ze strany EU. V případě menší organizace pak ani není reálná možnost získat půjčku v dohledné době zpět. Situace okolo úvěru je tedy další překážkou, kterou zdolávají jen ti opravdu motivovaní a poctiví (v pravém slova smyslu). Je dobře, že určitou míru rizika jsou banky ochotny podstoupit a že díky jejich spolupráci jsou v Česku realizovány desítky či stovky projektů. Pevně doufám, že všichni realizátoři splatí své dluhy vůči bankám řádně a včas, protože to ještě více posílí jejich ochotu financovat další projekty a snad i zjednoduší komplikovaná pravidla a omezit počet povinně předkládaných příloh a dokumentů.

Výstupy

Každá činnost v projektu musí mít svůj výstup. Měřitelný a ověřitelný. Nestačí uvést, že výstupem sociální služby je poskytnutá sociální služba. Časté chyby se realizátoři a tvůrci projektů dopouštějí, když přesně nespecifikují výstupy uváděných činností. Úzce to souvisí s celou oblastí výkaznictví v sociálních službách. Při realizaci projektu více než kdekoli jinde je třeba uvádět počet, dobu trvání, frekvenci a jinak specifikovaná data, aby bylo možné měřit výsledný efekt a současně třeba i porovnávat podobné konkurenční projekty. Je s podivem, že za částku X jsou dvě různé organizace z jednoho města schopny poskytnout Y, resp. Z služeb. Hodnotitelé se pak logicky ptají, proč je jedna o tolik (zažil jsem i desetinásobný rozdíl) dražší než druhá. Dobře popsání výstupy pomohou

i realizátorům při modelování implementace projektu a rozhodování, zda je možné stanoveného cíle za daných podmínek dosáhnout.

Všechny výstupy je třeba během realizace pečlivě sledovat a evidovat, protože výstupy projektu jsou jedním z hlavních témat monitoringu. Grafy, tabulky a konkrétní data jsou dobře využitelné při medializaci výsledků a novináři je rádi využívají.

Závěrečná zpráva

Závěrečná zpráva je konečným výstupem dotačních či grantových řízení. Pokud byl projekt realizován s minimální odchylkou od původního plánu, pokud byly činnosti realizovány podle harmonogramu, výstupy evidovány, rozpočet řádně a bez navýšení proinvestován, píše se závěrečná zpráva skoro sama od sebe. Čím více odchylek od původního plánu, tím více je nutné v závě-

rečné zprávě věnovat prostor zdůvodnění všech změn, které nastaly. Výhodou je, že dnes už např. měsíční posun v harmonogramu projektu není považován za velkou změnu a je nastaveno určité měřítko, od kdy už je změna považována za podstatnou změnu. Bylo by utopické se domnívat, že projekt lze realizovat do detailu přesně podle původního záměru, na druhou stranu by však realizátoři o to měli vždy usilovat.

Závěrečná zpráva je vždy určitým přínosem, protože obsahuje kvalifikovaná data o tom, že projekt byl či nebyl úspěšný, stejně jako např. v sociologickém výzkumu závěrečná zpráva potvrdí nebo vyvrátí původní hypotézu a v obou případech přinese důležitou informaci a zkušenosti.

Nedosažení cíle při zachování všech stanovených projektových parametrů nemusí nutně znamenat neúspěch, a proto je nutné i v závěrečné zprávě takovou skutečnost pravdivě a věcně pojmenovat. Horší situace

nastává, pokud cíle sice dosaženo bylo, ale s dvojnásobným rozpočtem či s ročním zpožděním. Tady pak při psaní závěrečné zprávy doporučuji kontaktovat příslušného projektového manažera a společně s ním se pokusit nalézt řešení, jak projekt řádně ukončit a vyúčtovat.

Všem, kteří se o zpracování projektu teprve rozhodují, bych rád popřál hodně štěstí, protože i to je při výběrovém řízení důležité. A pokud mé stručné abecední asociace na téma projekty podporované z prostředků Evropské unie přispěly k lepší orientaci v této problematice, budu velice rád.

Autor pracuje jako manažer Nadačního fondu Veolia a posledních deset let působil v několika českých neziskových organizacích (JAHODA, NROS, AMANNO aj.), které se zaměřují na oblast sociální práce. Vytvořil a zrealizoval několik projektů v programech Phare a strukturálních fondů EU.

Statistiky a analýzy

Intragegenerační a mezigenerační sdružování seniorů

Martina Hasalíková

Hlubší rozbor intragegeneračních a mezigeneračních forem a způsobů sdružování seniorů přináší informace, které umožňují poznat jejich každodenní život. Praktická znalost jejich sociopreferenčních orientací, tedy forem a způsobů sdružování, umožňuje lépe porozumět jemnému předivu vztahů, kterými jsou vzájemné kontakty realizovány. Seniori navazují vztahy nejen se členy vlastní generace, ale také i k rodinným příslušníkům a dalším důležitým osobám, které je obklopují. Při jejich zkoumání se pracuje s tak fragilními pojmy, jako jsou „důvěra“, „blízkost“ nebo „přátelství“, ale ani to by nemělo být limitujícím faktorem pro existenci dosud tak sporných informací o oblasti sdružování seniorů. Na nedostatek informací z oblasti seniorských sociopreferenčních orientací upozorňují sociologové již od konce šedesátých let minulého století.

Sdružování je pro tento účel chápáno jako manifestace sociopreferenčního, tedy sociálně výběrového chování, kdy si jedinec některé lidi pro sociální interakci vybírá a jiné ne. V tomto směru má velký význam jeho sociabilita, tedy schopnost sdružovat se, vstupovat do vztahů ve společnosti. Zkoumání sociopreferenční orientace seniorů a významu sdružování pro kvalitu jejich života je také naprosto unikátní možností, jak nahlédnout do světa seniorů novým způsobem. K analýze byly využity výsledky již realizovaných výzkumů, které se alespoň nějakým způsobem dotýkají oblasti seniorských sociopreferenčních orientací.

Kvalita života seniorů není ohrožována jen zhoršujícím se zdravotním stavem či starostmi ekonomického charakteru, ale zejména osamělostí. Význam přátelství totiž s postupujícím věkem narůstá. Společné zážitky, chutě a vůně jsou štítem, který brání pocitům osamělosti a odloučenosti. V současné společnosti, zaměřené na vše, co je nové, krásné, dokonalé a „in“, jsou

seniori s nemoderními vráskami a starostmi vnímání jako reprezentanti „toho, co bylo“. Z pohledu panujících „trendů“ jsou seniori věkovou skupinou, která je považována za neatraktivní, a i se svými potřebami a zájmy bývají zatlačováni do pozadí.

Se změnou chápání sociálního státu a přeměnou společnosti dochází postupně i ke ztrátě statusu osob v důchodovém věku. Tomu často bohužel napomáhají nevhodné a mnohdy politicky velmi nekořečně uchopené interpretace demografického vývoje, požímané optikou ukazatelů ekonomické zátěže výdělečně činného obyvatelstva. To způsobuje prohlubování negativního postoje občanů ohlídnutelných touto argumentací.

Je znepokojující, že seniori tento negativní postoj často akceptují, což má v konečném důsledku rozhodující vliv na to, jak negativně poté sami vnímají a hodnotí schopnosti, které mají zachovány. Ztráta odvahy a chuti k aktivnímu životnímu stylu má pak neblahý vliv na jejich psychiku¹.

Intragegenerační vztahy

Možnost sdílení společných témat, vzpomínek a zájmů má na psychické zdraví seniorů naopak vliv pozitivní, v případě intragegeneračního sdružování obohacený ještě o aspekt podobných životních zážitků a zkušeností, které při snaze o navázání kontaktu s příslušníky jiných generací logicky sdíleny být nemohou. Ke sdružování dochází nejčastěji prostřednictvím navázaných přátelských vztahů. V případě intragegeneračního sdružování bývají tyto vztahy většinou navázané dávno před odchodem do důchodu. Za své přátele seniori označují většinou osoby rekrutující se z řad bývalých spolužáků, kolegů ze zaměstnání, sousedů v místě bydliště či na chatě.

Rozhodujícím faktorem rozvíjení těchto vztahů se ukazuje být trávení volného času a výběr takových volnočasových aktivit, se kterými se poji trávení času se stejně zaměřenými osobami, a to zejména v předdůchodovém věku. Přátelské vztahy výrazně

ovlivňuje faktor společného pracoviště. Méně průkazným, ale přesto relevantním se ukázal být faktor prostorové blízkosti. Zejména společné bydliště do jisté míry ovlivňuje četnost pravidelných kontaktů mezi rodinami.

Faktor prostorové blízkosti lze dále podle povahy sociopreferenčních orientací členit na typ vazeb daných charakterem prostředí. Lze předpokládat, že ve venkovském prostředí přetrvává typ sdružování, který je možné charakterizovat zejména větším zájmem o vztahy s osobami v místě bydliště a o lokalitu bydliště jako takovou. Ve velkých městech naopak díky odlišnému životnímu stylu a větším možnostem realizace klesá zájem o místo bydliště a projevuje se nasycenost kontakty, zejména pracovními. Také zde klesá význam tradičního sousedství.²

Hlavní úlohu při sdružování seniorů a vytváření a využívání přátelských vazeb v tomto věku hraje čas. Z výzkumu vyplývá, že ve vyšším věku dochází ke značnému úbytku kontaktů s příbuznými a přáteli, což není potěšující. Řada studií z oblasti lékařské a zdravotní péče, psychologie a sociologie dochází k závěru, že pro kvalitní život a tělesné a duševní zdraví této části populace jsou právě sociální kontakty naprosto klíčové.

Spolu s úbytkem kontaktů dochází u této skupiny také k poklesu frekvence poskytování pomoci příbuzným, přátelům a známým. Není však zcela zřejmé, jestli je to způsobeno tím, že stárnoucí jedinci mají málo kontaktů, anebo tím, že už nemají chuť nebo možnost pomáhat. Ukazuje se také, že nedostatek kontaktů ve vyšším věku je u mužů mnohem markantnější než u žen.

Jedním z možných důvodů může být skutečnost, že muži ve vyšším věku nevykazují stejně vysokou aktivitu při navazování nových kontaktů s cílem nahradit ztrátu způsobenou smrtí partnerky, příbuzného či přítele jako ženy. K tomu přistupuje ještě skutečnost, že muži umírají dříve než ženy a preferují spíše přátelské kontakty s muži.³

Současný český senior (vyjma seniorů ve velkoměstech) prozatím příliš netáhne k rozšiřování stávajících přátelských vazeb a aktivitám směřujícím ke sdružování, což má pravděpodobně úzkou souvislost se čtyřicetiletým násilným přerušením kontinuity občanské společnosti.

K zálibám současného seniora patří zejména sledování televize a četba novin a časopisů. I podle výzkumu uskutečněného Filozofickou fakultou Ostravské univerzity v říjnu 1997⁴ jsou senioři až na výjimky nejdědnějšími konzumenty hromadných sdělovacích prostředků. V souvislosti s tím je důležité položit si otázku, nakolik např. programová skladba televizních stanic, struktura informací ve zpravodajských relacích či „dramata“ z prvních stránek bulvárních deníků vytvářejí a ovlivňují seniorovo povědomí o současném světě.

Podle zjištění Kuchařové v rámci výzkumu „Život ve stáří“⁵ patří dále do výčtu činností seniora setkávání s příbuznými a známými a práce v domácím hospodářství či na chalupě. Dosti frekventovanými jsou

rozmanité koníčky a záliby a také četba knih. Další zjišťované aktivity se vyskytují spíše výjimečně, i proto, že jsou závislé na specifických zálibách a postojích jedinců. Mezi ně lze počítat návštěvy divadel, výstav apod. Svou roli však hrají i ceny vstupenek a obavy z vycházení z domova ve večerních hodinách.⁶

Nabídka služeb pro seniory se postupně rozšiřuje a rozvíjejí se občanská společnost se díky mnoha neziskovým organizacím, specializujícím se na poskytování služeb seniorům, ale i organizací ziskových a státní politice reflektující seniorskou problematiku snaží nároky seniorů pokrývat stále pestřejší nabídkou aktivit - zájmových, volnočasových i vzdělávacích.

Témata, která byla po dlouhá léta tabu, jako například domácí násilí na seniorech či specifické situace, do kterých se může senior dostat, již zpracovávají specializovaná odborná pracoviště, jako jsou linky důvěry pro seniory či senior linky, provozované nejrůznějšími zřizovateli.

Spolu se strukturální proměnou společnosti a jejím stárnutím dojde postupně, s odchodem mladších věkových kohort do důchodu, k proměně seniorské populace. Je důležité mít na paměti, že tato populace není a nikdy nebyla homogenní skupinou. Je vnitřně diferencována nejen věkem, ale i pohlavím, dosaženým vzděláním, zdravotním stavem a v neposlední řadě velkými individuálními rozdíly mezi seniory vůbec.

Nároky na služby budou tedy v souladu s demografickými trendy stárnutí populace stále narůstat. Tento nárůst poptávky však nebude obsahovat jen rovinu kvantitativní způsobenou zvyšujícím se počtem seniorů, ale i rovinu kvalitativní, protože do důchodu budou odcházet lidé stále vzdělanější. Lze tedy zcela oprávněně předpokládat, že starší obyvatelé budou mít větší nároky, a to nejen v oblasti služeb, bydlení a životní úrovně vůbec.

Tyto nároky bude třeba reflektovat i ve sféře celkového kulturního a sociálního vyžití. Odborníci dokonce přicházejí s myšlenkou, že zestárnutí společnosti bude mít na její klima velmi podstatný a možná i zásadní vliv, zejména díky tomu, že senioři vnímají život jinak než mladí lidé. S odchodem do důchodu pro ně přestává být důležitá orientace na výkon. Místo toho pro ně začíná být důležitá hodnota zdraví, zajímá je kvalita sociálních vazeb a také jinak vnímají čas, který se snaží prožít smysluplně. Zájem seniorů se postupně ze sféry veřejné obcí do sféry soukromé, citově se přimykají k rodině svých dětí, soustřeďují se na svůj domov a přemýšlejí nad během času, smyslem svého života a svého konání.⁷

Mezigenerační vztahy

V oblasti mezigeneračních způsobů a forem sdružování jednoznačně převládají vztahy rodinné.

Z výsledků výzkumu „Sociální sítě“ (International Survey Programme - ISSP)

z roku 2001 je zřejmé, že na poskytování pomoci, alespoň toho druhu, která byla zajišťována, se nejvíce podílí rodina. Veřejné a soukromé služby jsou vyhledávány méně často. Totéž platí o přátelích.⁸

Výběrová šetření („Život ve stáří“ 2002 i „Rodina 2001“) přinesla informace o tom, že na jedné straně jsou převážně deklarovány dobré vztahy mezi generacemi a vysoká frekvence vzájemného setkávání (příp. pomoci), na straně druhé je ovšem jednoznačně preferováno oddělené bydlení nukleárních rodin.

Tato šetření navíc ukázala, že společné třígenerační soužití a především soužití manželských párů či jedinců střední generace s některým z jejich rodičů se vyskytuje výjimečně a není většinou pokládáno za žádoucí.

Úzké kontakty mezi generacemi v rodině bez společného bydlení zřejmě umožňuje poměrně malá mobilita českého obyvatelstva. Jejím výsledkem je převážně nevelká vzdálenost bydliště dospělých osob od jejich rodičů, což pravděpodobně tyto úzké kontakty umožňuje. To, jak velká je vzdálenost bydliště seniorů a jejich dospělých dětí, bylo sledováno ve výzkumu „Rodina“. Respondenti deklarované pozitivní hodnocení mezigeneračních vztahů však nemusí zcela odpovídat skutečnému vzájemnému chování členů v širší rodině.⁹

Výstupy mezinárodního srovnávacího výzkumu „Mezigenerační solidarita“ (výzkumná zpráva z mezinárodního srovnávacího projektu „Hodnota dětí a mezigenerační solidarita“, navazujícího na projekt „Value of Children and Intergenerational Relationship In Six Cultures“) ukazují, že míra skutečně poskytované pomoci na úrovni materiální a praktické není příliš vysoká. Velice zajímavé jsou její trajektorie, které se svou náplní u skupin rodičů-seniorů a jejich dětí velice liší. Směrem od rodičů-seniorů, pokud je možné tento ukazatel ve výzkumu sledovat, směřuje pomoc hlavně ve formě peněz či dražších darů. Jedná-li se však o pomoc praktickou (v případě, že v odpovědích respondentů vykazovala vyšší četnost), tak přichází ve směru od dětí k rodičům-seniorům.

Z nabídky možností poskytování pomoci označily všechny generace shodně za nejvíce zátežovou položku týkající se saturování potřeby emocionální podpory (rada, útěcha, podpurný rozhovor). Tato malá skutečná solidarita nemusí znamenat nic jiného, než že se rodiny zatím příliš nedostaly do situace, kdy by jinou formu pomoci někdo potřeboval.

Oproti výsledkům výzkumu „Rodina 2001“ a výsledkům šetření Kuchařové (2002) Možný uvádí, že frekvence společného bydlení dvou či tří generací je vysoká. Navíc z výzkumu vyplynulo, že tři čtvrtiny žen střední generace pomáhají svým starým matkám, což naznačuje, jak silně je nejstarší generace v České republice závislá na pomoci svých dcer, vesměs žen v penzijním věku s vlastními problémy stárnutí a involutione vlastních kapacit.¹⁰

Tato data byla srovnána s odpovídajícím vzorkem populace žen v Turecku a v Německu a bylo zjištěno, že česká populace vykazuje relativně vysokou úroveň mezigenerační solidarity. To vyniklo nejen v následném srovnání s populací německou, což bylo do jisté míry očekávatelné zjištění, protože Německo zastupovalo v tomto výzkumu populaci žijící na vyšší úrovni spotřeby a hmotného blahobytu, stát s vyšší mírou a komfortnější nabídkou solidarity institucionalizované v podobě sociálního státu. Relativně vyšší míra mezigenerační solidarity v české populaci byla překvapivě (což bylo méně očekávatelné zjištění) čtenější i v porovnání s tureckou populací.

Do projektu bylo Turecko zařazeno a následně pro porovnání míry mezigenerační solidarity u nás vybráno jako země chudší, s živějšími tradicemi velké rodiny (i s islámskou podobou uzavřené rodiny) a také s nižší úrovní institucionalizace sociálního státu. Velkým překvapením porovnání míry mezigenerační solidarity v ČR a Turecku bylo zjištění, že česká rodina žije častěji v třígenerační domácnosti než rodina turecká, v dalších dimenzích je dokonce míra solidarity v české rodině srovnatelná anebo větší než v rodině turecké. Otázkou zůstává, jak dlouho potrvá, než se kapacita rodin poskytovat mezigenerační solidaritu vyčerpá. Z demografických předpovědí lze

usuzovat, že českým rodinám síly vydrží ještě tak přibližně deset dvacet let, což bude pro stát, jako poskytovatele institucionalizované solidarity, situace do této doby nevidaná.¹¹

Pro plánování kapacit péče o seniory je důležité zejména zjištění, že reálné možnosti rodin zabezpečit péči o stárnoucí rodiče mají své limity. Rozšíření podílu rodin na péči o seniory by vyžadovalo splnit mnohé předpoklady. Potenciální pečovatelé by například měli mít možnost vyvážit se z profesních povinností, mít odborné znalosti o péči o starého člověka, ale také dost silnou vůli omezit jiné činnosti, případně být schopni zvládat současně jak pomoc svým dětem, tak i rodičům. Pokud má společnost zájem o posilování role rodin v dané oblasti, nemůže se vyhnout finanční a morální motivaci rodin k této pomoci.¹²

- 1 (Vidovičová 2005: 11)
- 2 (Machonin 1969: 412)
- 3 (Řeháková in Hamplová a kol. 2006: 222)
- 4 (Pácl 1998: 339-340 in Rabušic, Vohralíková, 2004)
- 5 (Kuchařová 2002)
- 6 (Kuchařová 2002: 68)
- 7 (Červenková, Kotýnková 2001: 8)
- 8 (Řeháková in Hamplová a kol. 2006: 208)
- 9 (Kuchařová 2002: 64-65)
- 10 (Možný, Přidalová, Bánovcová 2003: 40-41)
- 11 (Možný a kol. Možný a kol. 2004: 68)
- 12 (Kuchařová 2002: 69)

Literatura:

- Hamplová, Dana - Šalamounová, Petra - Šamanová, Gabriela. *Životní cyklus: sociologické a demografické perspektivy*. 1. vyd. Praha: AV ČR. Sociologický ústav, 2006. 305 s. ISBN 80-7330-082-6
- Kotýnková, Magdalena - Červenková, Anna. *Začlenění seniorů v sociální struktuře soudobé společnosti*. 1. vyd. Praha: VÚPSV, 2001. 31 s. ISBN 80-238-7234-6
- Kuchařová, Věra. *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření*. Praha: SOCIOKLUB - VÚPSV, 2002. 89 s.
- Machonin, Pavel (et al.). *Československá společnost: sociologická analýza sociální stratifikace*. 1. vyd. Bratislava: Epocha, 1969. 619 s.
- Možný, Ivo (et al.). *Mezigenerační solidarita: předběžná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu Hodnota dětí a mezigenerační solidarita*. Brno: VÚPSV, 2003. 112 s. ISBN 80-239-1159-7
- Možný, Ivo (et al.). *Mezigenerační solidarita: výzkumná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu Hodnota dětí a mezigenerační solidarita*. Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno, 2004. 138 s. ISBN 80-239-4279-4
- Řeháková, Blanka. *Vzorové přátelství v české společnosti. Sociologický časopis*, 2003, roč. 39, č. 4, s 509 - 528. ISSN 1210-3861
- Vidovičová, Lucie. *Věková diskriminace - ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh*. Praha: VÚPSV - výzkumné centrum Brno, 2005. 54 s.
- Vohralíková, Lenka - Rabušic Ladislav. *Čeští senioři včera, dnes a zítra*. Praha: VÚPSV, Výzkumné centrum Brno, 2004. 90 s. ISBN 80-239-4218-2

Autorka je absolventkou katedry sociální práce FF UK. Problematika seniorů je ústředním zájmem jejího studia. Článek vychází z její diplomové práce.

Poznatky z praxe

Jak se žije seniorům v Českých Budějovicích

Blažena Frcalová

Senioři jsou skupinou obyvatel, která má ve společnosti specifické postavení. Jedná se o skupinu relativně početnou - v Českých Budějovicích tvoří občané ve věku 60 a více let 20 % populace. Svaz důchodců (SD) chtěl za pomoci Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity získat určitou představu o jejich situaci, potřebách a zájmech, a to pro účely činnosti svazu i pro další potřeby.

Vzorek 100 respondentů pro sondu byl vybrán náhodným výběrem z databáze členů svazu, který má přes tisíc členů. Použití této databáze mohlo poněkud ovlivnit výsledky, pokud jde o veřejnou angažovanost a volnočasové aktivity. Údaje byly získány formou polostandardizovaného rozhovoru, který prováděli studenti Jihočeské univerzity. Výsledkem bylo 75 vyplněných záznamových archů, přičemž na některé otázky respondenti odmítli odpovědět. Nejvíce respondentů (22) spadalo do věkové kategorie 66 až 70 let, druhou nejpočetnější (17) byla věková skupina od 61 do 65 let. Pro porovnání: většina z celkového počtu respondentů i členů MO SD České Budějovice je ve věku 61 až 70 let.

Bydlení

Na otázky o bydlení odpověděli všichni s výjimkou velikosti bytu. Bydlení bylo zkoumáno z několika hledisek. Pokud jde o vlastnictví bytu nebo domu, převažuje bydlení ve vlastní nemovitosti - 43 dotázaných. 17 osob bydlí v družstevním bytě, 8 v nájmu, 2 v penzionu a u pěti respondentů jde o jinou formu bydlení.

Většina seniorů bydlí ve starší udržované nemovitosti, třetina v novém (4) nebo rekonstruovaném (21) bytě nebo domě. Čtyři uvádějí, že jimi obývaný byt nebo dům je v zanedbaném stavu. Havarijní stav nebyl uveden. Obývané byty nebo domy jsou dost velké. Největší počet - 31 respon-

dentů bydlí v bytě 3+1 nebo větším, 21 seniorů v bytě 2+1 a 21 jich obývá byt 1+1 nebo jednu místnost. 2 z dotázaných na tuto otázku neodpověděli. Průměrné výdaje na bydlení jsou něco přes 3500 Kč.

Zdraví

Na otázku týkající se zdravotního stavu odpovědělo všech 75 respondentů. 17 jich považuje svůj zdravotní stav za dobrý, 35 uvádí občasné nebo mírné potíže, 23 dotázaných hodnotí svůj zdravotní stav jako špatný. Vážné zdravotní problémy má tedy jen necelá třetina respondentů. Je zřejmé, že většina seniorů je schopná se zapojovat do různých aktivit. Přesto lze předpokládat, že

celkový počet seniorů, jejichž zdravotní stav lze objektivně hodnotit jako špatný a kteří potřebují určitou péči (i když ne celodenní nebo trvalou) činí v Českých Budějovicích několik tisíc osob. Předmětem šetření byla také spokojenost se zdravotní péčí o vlastní osobu. 60 dotazovaných uvedlo, že je plně spokojeno, 14 mělo určité výhrady, 1 byl nespokojený. Souvislost mezi zdravotním stavem a spokojeností s péčí nebyla zjištěna.

Finanční situace

Výši svých příjmů odmítlo sdělit 13 respondentů. Nikdo z ostatních nemá příjem do 5 tisíc korun. 12 osob uvedlo příjmy v rozmezí 5 až 7 tisíc, nejčastější je skupina s příjmem 7 až 9 tisíc korun. 18 respondentů má příjmy vyšší než 9 tisíc. Převážná většina (41 osob) hodnotí svoji finanční situaci jako průměrnou, 27 jako dobrou, 5 špatnou a 1 jako velmi špatnou. Tento respondent má příjem v kategorii 5 až 7 tisíc. Jeden z dotazovaných neodpověděl. Z těch respondentů, kteří hodnotili svoji situaci jako špatnou, 1 příjem neuvedl, 1 má příjem v rozmezí 5 až 7 tisíc a 3 respondenti 7–9 tisíc korun. Z uvedených údajů vyplývá, že i příjmy v rozmezí 5 až 7 tisíc korun nehodnotí jejich příjemci ve většině případů jako špatné. Lze předpokládat, že důvodem je skromnost seniorské populace, která většinu svého života prožila v horších materiálních podmínkách než mladší osoby, u některých respondentů však i pocit, že hmotná nouze je cosi stigmatizujícího.

Sociální kontakty

Na otázku, s kým bydlí, jeden respondent neodpověděl. Většina (40 dotazovaných) bydlí sama. S partnerem bydlí 30 osob, 3 s blízkou osobou, 1 senior s jinou osobou. Polovina dotazovaných bydlí tedy v bytě sama.

Partnera, se kterým nebydlí, uvedli 2 respondenti, 11 na otázku odmítlo odpovědět. 32 dotazovaných partnera nemá.

Všech 75 seniorů uvedlo, že je někdo navštěvuje. Nebyla zjišťována frekvence návštěv, takže je možné, že se mohou někteří senioři cítit osamělí. Řada seniorů si skutečně na osamělost stěžuje. Protože respondenti byli vybíráni ze členů Svazu důchodců, je zde možnost, že jeho prostřednictvím mají více sociálních kontaktů, než je u seniorské populace běžné.

Do společnosti chodí pravidelně 23 respondentů, 28 občas, 15 výjimečně a 9 nechodí vůbec.

Na otázku, jaké vztahy mají se sousedy, odpověděli všichni. Pouze jeden z dotazovaných sousedy nesnáší, 4 si jich nevšímají, 13 se omezuje na pozdrav. Nejvíce respondentů uvedlo, že si se sousedy povídají. 11 respondentů uvádí, že se navštěvují, a v deseti případech si pomáhají. Ve většině případů lze tedy sousedské vztahy považovat za dobré.

Veřejná angažovanost

Pokud jde o působení v politice nebo publikování vlastních názorů, 2 senioři na

otázku neodpověděli. 10 respondentů odpovědělo, že se tímto způsobem veřejně angažují, a naprostá většina (63 dotazovaných) uvedlo, že nikoliv.

Účast ve volbách byla podle očekávání zjištěna jako nadprůměrná - 55 respondentů se zúčastňuje voleb pravidelně, 15 někdy a pouze 5 se zásadně nezúčastňuje. Na úpravě okolí se 30 respondentů podílí pravidelně, 11 výjimečně a 34 se nepodílí. Z těchto 34 někteří uvedli, že jim to zdravotní stav nedovoluje.

Až překvapivě dobré se výsledky ukázaly, pokud jde o třídění odpadu. 43 seniorů třídí důsledně, 23 příležitostně a pouze 9 odpad netřídí vůbec.

Tyto výsledky naznačují, že senioři mají zájem o to, kdo vede město, a o své okolí, i když vysoká účast ve volbách může být u některých z nich motivována i zvykem nebo vědomím určité povinnosti, nikoliv opravdovým zájmem a snahou něco ovlivnit.

Zaměstnání

7 seniorů na otázku neodpovědělo. Je možné, že někteří z nich pracují, ale z různých důvodů nechťejí tuto skutečnost uvést. 6 uvedlo pravidelné zaměstnání, 11 příležitostnou práci. Většina (51 respondentů) nepracuje. 7 z těch, kteří nepracují, by ale mělo o práci zájem. Na základě těchto údajů lze předpokládat, že ve městě České Budějovice jsou stovky seniorů, kteří by o práci, třeba na krátký úvazek nebo nepravidelnou, měli zájem.

Koníčky

Na tuto otázku odpověděli všichni. 18 respondentů nemá žádného koníčka. 57 respondentů uvedlo nejrozličnější aktivity, v některých případech i několik. Nejčastěji uváděným koníčkem, a to v 15 případech jsou ruční práce. U deseti respondentů je to zahrádka, u devíti křížovky nebo sudoku, u osmi turistika, u čtyř kolo a u tří pes. Vaření je uvedeno také třikrát. Z ostatních spíše výjimečných koníčků je to vyřezávání ze dřeva, pořádání přednášek, rybaření a myslivost. Jako koníček se objevily jednou také ženy a hospoda. Obojí u mužů. 2 senioři uvedli jako koníčka Svaz důchodců. Ve větším počtu byla uváděna četba a některé kulturní a sportovní aktivity, což je spíše způsob trávení volného času než opravdový koníček.

Získávání informací

Na dotazy z tohoto okruhu odpověděli všichni. Městské nebo jiné knihovny navštěvuje 25 seniorů, zbývajících 50 ne. Internet používá pouze 7 respondentů, což je poměrně málo. Sledování TV je stoprocentní. Tisk sleduje 71 respondentů, 4 ne. Poslech rozhlasu sledován nebyl, lze předpokládat také vysokou sledovanost.

Sport

Sportu, cvičení a vycházkám se věnuje samostatně 34 seniorů, organizovaně 28 a 13 se podobným aktivitám nevěnuje. Vyšší podíl seniorů, kteří se těmito aktivitám

věnují organizovaně, je ovlivněn značnou účastí v oblíbených vycházkách a v poslední době i cykloturistikou a hraním stolního tenisu, což jsou akce organizované Svazem důchodců.

Spokojenost s vlastní situací

Všichni dotázaní odpověděli na otázku, jak se jim daří. Téměř třetina - 24 respondentů uvedlo, že se jim daří dobře. Patnácti se daří průměrně jako ostatním občanům, 35 uvedlo, že průměrně jako ostatním důchodcům a 1 uvedl, že spíše podprůměrně. Je zde patrná tendence nestěžovat si.

Očekávání - osobní

Nejvíce odpovědí (34 dotazovaných) je optimistických, 33 neočekávají výraznější změnu a pouze 7 seniorů myslí, že se jejich situace zhorší. Jeden respondent neodpověděl.

Očekávání - město České Budějovice

Zde vládne výrazně optimistický duch. 57 respondentů očekává příznivější podmínky v nejbližších letech, 10 zhoršení podmínek, 7 neví a 1 senior neodpověděl.

Co by mělo dělat pro seniory město České Budějovice

Ze 75 respondentů jich 19 projevilo spokojenost nebo názor, že jim nic od města nechybí. 15 respondentů neodpovědělo na tuto otázku vůbec nebo odpovědělo, že neví nebo že je nic nenapadá. Požadavky ostatních se týkaly nejčastěji dopravy a kultury, dále pak bezpečnosti, stravování, možnosti posezení. Na otázku, jaké sociální služby ve městě chybí, 29 respondentů odpovědělo, že domovy pro seniory, 12 požadovalo aktivizační služby pro seniory, 9 podporu samostatného bydlení, 6 pečovatelskou, průvodcovskou a předčitatelskou službu, 5 centra denních služeb a denní a týdenní stacionáře, 3 odlehčovací služby a 2 poradenství.

Četnost názoru, že ve městě chybí domovy pro seniory je tak vysoká, že i při malém vzorku není náhodná. Lze předpokládat, že značný počet seniorů si uvědomuje, že pokud nemají v místě bydliště rodinu schopnou a ochotnou se o ně postarat v případě, že budou ve větší míře odkázáni na péči, je pro ně domov pro seniory nejlepším řešením. Zájem o aktivizační služby nasvědčuje skutečnosti, že senioři mají zájem o vhodné aktivity i ve vyšším věku a že je zde prostor k jejich dalšímu rozšiřování.

Co by měl dělat pro seniory Svaz důchodců

Spokojenost nejrozličnější intenzity projevilo 26 respondentů. 11 na otázku vůbec neodpovědělo, 22 seniorů nic nenapadlo a 4 odpověděli, že nic. Více než polovina celkového počtu dotazovaných tak nevěděla, co by měli od své vlastní organizace chtít. Ostatní dotázaní požadovali více kulturních a vzdělávacích akcí, prosazování zájmů

seniorů, zabezpečení lepší informovanosti o pořádaných akcích apod.

Závěr

Informace získané sondou naznačují, že senioři mají dobrý vztah ke svému městu. Jsou skromní a ve své většině si váží toho, co pro ně město dělá. Jsou poměrně aktivní, i když lze předpokládat, že aktivita členů Svazu důchodců, pokud jde o organizované činnosti, je větší než aktivita ostatních obyvatel města. Tato sociální skupina představuje určitý pracovní potenciál, využitelný pro krátkodobé práce nebo na malý pracovní úvazek. Pracovní zapojení by mohlo mimo jiné zlepšit hmotnou situaci seniorů. Zdá se, že méně je uspokojován zájem o kulturu

a vzdělávání, lépe o sportovní a podobné aktivity. Z toho by bylo možné vycházet v další práci se seniorskou populací. V oblasti sociálních služeb by bylo dobré podporovat aktivizační služby, o které je mezi seniory zájem. Požadavek zvýšení počtu domovů pro seniory je nutné vyhodnotit ve vztahu k neuspokojeným žádostem o umístění.

Pokud jde o činnost Svazu důchodců, vládla mezi respondenty určitá rozpačitost. Z toho vyplývá potřeba informovat více o práci a možnostech této organizace.

Vzhledem k malému počtu respondentů bylo problematické vyhodnocení vzájemných vztahů zjištěných skutečností. Omezili jsme se na vztah spokojenosti respondentů (řekli, že se jim daří dobře) a některých dal-

ších okolností a aktivit. Vztah natolik výrazný, že nemůže být náhodný, je spokojenost - zdravotní stav, spokojenost - chůze do společnosti a spokojenost - zaměstnání. Nebyl zjištěn vztah spokojenost - finanční situace ani vztah spokojenost - bydlení s partnerem.

Pokud by mohl být realizován rozsáhlejší výzkum, bylo by dobré využít jako tazatele kromě studentů také seniory. Seniorská populace by neměla být jenom předmětem výzkumu, ale vypovídat také sama o sobě a o svých zájmech a potřebách a následně je také prosazovat.

Autorka je socioložka a celý život pracovala v sociální oblasti, mj. jako kurátorka či vedoucí odboru sociálních věcí OÚ.

Zajímavosti ze zahraničního tisku

Genetické testování před získáním nové práce?

Na trhu práce se objevuje diskriminační zacházení s uchazeči o práci kvůli zdravotním rizikům předpokládaným na základě genetických testů. Genetické testování bylo v řadě zemí soudně napadeno a vyvolalo širokou debatu o jeho legality.

V roce 2004 byla v Německu mladé učitelce odmítnuta smlouva na dobu neurčitou, protože zdravotní prohlídka indikovala, že její pracovní budoucnost by mohla být negativně ovlivněna výskytem určité nemoci v rodině. Během rutinní zdravotní prohlídky dané ženy, kterou procházejí všichni uchazeči o práci ve státním sektoru v Německu včetně učitelů, lékaři poznamenali, že někteří její příbuzní měli Huntingtonovu nemoc, vzácné degenerativní onemocnění, které způsobuje odumírání určitých nervových buněk v mozku, o němž je známo, že se v rodinách přenáší z generace na generaci. Případ vyvolal obavy, že by zaměstnavatelé mohli využít skutečnosti, že v současné době není otázka genetického testování právně upravena, k diskriminaci zaměstnanců.

Podle předsedy Národní etické rady Spiritose Simitise je právní úprava, která klade akutní onemocnění, jež brání lidem vykonávat práci, na stejnou úroveň jako pouhou predikci toho, v jakém zdravotním stavu může být osoba za 10, 20 či 30 let, nepřijatelná. Podle profesora Simitise zmíněnou učitelku úřady odmítly zaměstnat na základě pouhé predikce a tak přenesly břímě rizika plně na ni. Zaměstnavatel by měl přijmout riziko spojené s některými genetickými onemocněními, pokud je připraven přijmout riziko, že zaměstnanci mohou propadnout alkoholismu či depresi.

Učitelka od té doby uspěla u Správního soudu v Darmstadtu a německá vláda při-

pravila návrh zákona, který doposud nebyl dopracován.

Tento konkrétní příklad byl spolu s jinými uveden v nové zprávě ILO nazvané *Equality at work: Tackling the Challenges*. Zpráva byla publikována v květnu a diskutována na letošní Mezinárodní konferenci práce. Poskytuje globální přehled o pokroku v řešení různých forem diskriminace v posledních čtyřech letech. Letos se však věnuje i nově se objevujícím formám diskriminace, jednou z nichž je genetické testování při přijímání zaměstnanců. Podle její autorky Manuely Tomei může genetické testování snadno vést k nespravedlivému propouštění nebo odmítnutí uchazeče o práci zaměstnat. Činit rozhodnutí o přijetí zaměstnance podle pravděpodobnosti, že by u něj mohla propuknout určitá nemoc, spíše než na základě jeho současné schopnosti vykonávat práci, je diskriminační. Klíčovým aspektem principu nediskriminace a rovnosti v práci je, že všechna rozhodnutí týkající se zaměstnání musí být založena na kompetenci osoby vykonávat práci.

Podle zprávy není německý příklad ojedinělý. V roce 2001 komise USA pro rovné příležitosti v zaměstnání uvedla, že železnice Burlington Northern Santa Fe Railroad tajně podrobila své zaměstnance testování na genetický marker spojený se syndromem karpálního tunelu. Rok předtím rozhodl v Číně hongkongský okresní soud, že tři muži byli poškozeni, protože je vláda odmítla zaměstnat čistě na základě toho, že jejich rodiče byli postiženi schizofrenií.

Zájem o tyto otázky vyvolal přijetí řady legislativních opatření. Několik členských států Evropské unie včetně Francie, Švédska, Finska a Dánska přijalo legislativu zakazující genetickou diskriminaci. Ostatní země včetně Rakouska, Nizozemska, Lucemburska, Řecka a Itálie zakázaly nebo omezily získávání genetických údajů od zaměstnanců bez jejich jednoznačného svolení. Senát Spojených států jednoznačně přijal zákon o zákazu diskriminace na základě genetických informací, který zakazuje využívání genetických informací v oblasti zdravotního pojištění a zaměstnanosti.

Také zaměstnavatelé a odbory přijímají patřičná opatření. IBM je první velkou firmou, která změnila svou politiku s cílem předejít užívání genetických informací při přijímání personálních rozhodnutí a při určování nároku zaměstnance na zdravotní péči nebo benefity. V roce 2002 vyhlásila australská odborová rada v reakci na dotaz australské komise pro reformu práva a australské komise pro etiku zdravotnictví týkající se ochrany lidské genetické informace, že zaměstnavatelům by nemělo být dovoleno získávat genetické informace o žádném zaměstnanci.

Zdroj:

http://www.ilo.org/global/About_the_ILO/Media_and_public_information/Press_releases/lang--en/WCMS_082589/index.htm

Zpracovala Helena Lisá

Konference o plánování sociálních služeb

Dne 27. srpna 2007 byl oficiálně ukončen dvouletý celorepublikový projekt „Zajištění místní a typové dostupnosti sociálních služeb“. Ve spolupráci Ministerstva práce a sociálních věcí ČR a realizátorů stejnojmenné veřejné zakázky ve složení organizací Komunitní plánování, o. p. s., Centrum pro komunitní práci, Domov sv. Anežky, o. p. s. a Katedra antropologie Filosofické fakulty ZČU v Plzni se uskutečnila závěrečná celostátní konference projektu pod názvem „Další podpora plánování sociálních služeb v České republice“. Konference se účastnilo celkem 146 lidí ze všech krajů ČR, zejména z řad zástupců zadavatelů a poskytovatelů sociálních služeb a odborníků, kteří se plánováním sociálních služeb zabývají. Vzhledem k aktuálnosti tematiky přinášíme stručnou informaci o jejím obsahovém zaměření.

Ředitel odboru sociálních služeb Ministerstva práce a sociálních věcí ČR (dále jen ministerstvo) Mgr. Martin Žárský se ve svém úvodním vystoupení věnoval mimo jiné aktuálním prioritám dalšího směřování v celé oblasti sociálních služeb.

Další perspektivy plánování sociálních služeb

V prvním přednáškovém bloku zazněl příspěvek zástupců ministerstva k dalším perspektivám plánování. V rámci další podpory plánování sociálních služeb ze strany ministerstva bude vypracován individuální projekt jako součást Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost. Jeho cílem bude zpřesnit a propracovat některé Metodiky plánování sociálních služeb, jež jsou výstupem výše zmiňované veřejné zakázky. Dále bude třeba vytvořit podmínky a podporovat využívání Vzdělávacího programu pro plánování sociálních služeb na úrovni obcí, to znamená vzdělávat účastníky procesu plánování sociálních služeb v obcích. Co se týče krajských vzdělávacích metodiků plánování sociálních služeb, bude bezesporu nutné připravit pro ně systém dalšího vzdělávání, sdílení informací prostřednictvím interaktivního internetového portálu, možnost konzultací s jinými odborníky a v neposlední řadě vzdělávání dalších krajských vzdělávacích metodiků. V souvislosti s podporou kvality v celé oblasti sociálních služeb lze uvést jako poslední velké téma dopracování kritérií kvality plánování sociálních služeb, jež vznikají jako součást systémového projektu ministerstva (více informací na <http://www.mpsv.cz/cs/3278>), a to ve smyslu sebehodnotícího programu. Tato měřítka, indikátory nesmí být omezením procesu, ale mají upřesňovat a pojmenovávat kritické body, jež v rámci procesu plánování mohou vznikat. Důležité je, že kritéria kvality jsou vytvářena na podkladě Metodik pro plánování rozvoje sociálních služeb, a doufáme, že tak doplní jejich funkci. Pro další období počítáme s dopracováním jednotlivých kritérií, a to zejména do podoby uchopitelného „testu“, tj. vlastního sebehodnocení.

Jednou z neopomenutelných oblastí, jež vyžaduje pozornost, je také krajské plánování sociálních služeb. V této oblasti bude nutná další podpora tvorby plánů rozvoje sociálních služeb pro kraje, jejichž realizace je zákonnou povinností krajů. V současné

době lze konstatovat, že je k dispozici metodika procesů plánování rozvoje sociálních služeb na úrovni obecní, již lze s dílčími rozdíly aplikovat na krajskou úroveň. Rozdíly existují například při zjišťování potřeb uživatelů sociálních služeb. Na krajské úrovni je nutné vzít úvahu krajských charakteristik potřeb. Kraj by se měl zaměřit zejména na potřeby takových cílových skupin, jež obec může těžko identifikovat nebo u nichž není z pohledu zajištění adekvátních sociálních služeb efektivní pro tuto skupinu služby plánovat. A dále takových cílových skupin, jež jsou na okraji společenského zájmu, a nebo takových, jež samy nedovedou či nemají nikoho, kdo by za jejich zájmy „bojoval“. Výhledově bude důležité vypracovat zejména ve spolupráci se zástupci krajů - krajskými koordinátory metodiků výstupů, jež by vedla k matici s obsahem dat a informací o procesu krajského plánování. Ministerstvo počítá s konáním workshopů - expertních skupin, jež by se zabývaly problematikou krajského plánování a sladěním výstupů pro potřeby národního plánu rozvoje sociálních služeb, jehož tvorba je zákonnou povinností ministerstva. Krajský plán by měl obsahovat zejména aplikační rozměr a kvalitu strategie rozvoje sociálních služeb. Ministerstvo pak svým plánem zajistí základ, tj. základní proud v sociální politice země.

Jednou z dalších příležitostí je možnost či spíše potřeba realizovat další kroky navazující na výsledky projektu „Zajištění místní a typové dostupnosti sociálních služeb“, a to čerpáním prostředků z Evropského sociálního fondu. Operační program Lidské zdroje a zaměstnanost bude umožňovat čerpání finančních prostředků pro naplnění cílů obsažených v prioritní ose 3 Sociální integrace a rovné příležitosti. Mezi vybranými specifickými cíli uvádíme tyto: podpora zajištění dostupnosti a kvality sociálních služeb, podpora systémových aktivit v systémech sociálních služeb především ve vztahu k zákonu o sociálních službách. Pro konkrétní uchopení cílů je důležité zmínit popis činností, jež budou podporovány. Mezi ně patří:

- Podpora vzdělávání zadavatelů, poskytovatelů, uživatelů a dalších subjektů v oblasti sociálního začleňování (např. vzdělávání v oblasti procesu plánování dostupnosti sociálních služeb nebo při tvorbě dalších místních/regionálních partnerství);

- Podpora procesů poskytování sociálních služeb včetně podpory partnerství na místní a regionální úrovni (např. podpora zavádění procesů plánování dostupnosti sociálních služeb na místní/regionální úrovni a plánu rozvoje sociálních služeb);
- Systémová podpora sociálních služeb a subjektů působících v sociální oblasti a podpora nástrojů umožňujících aplikaci zákona o sociálních službách a dalších právních norem.

Jak zajistit kvalitu procesu plánování a dostatek informací

Účastníci konference byli seznámeni rovněž s projektem Koordinace vytváření kritérií kvality, který koordinovala pro MPSV firma DC Vision, s. r. o., jejíž zástupce Ing. Libor Witassek popsal průběh projektu a na ukázkou představil jednu z klíčových oblastí, jež definují kvalitu procesu.

V dalším příspěvku byl představen nový webový portál, který má být vstupní internetovou branou k informacím o plánování sociálních služeb. Tento webový portál také vznikl jako součást veřejné zakázky „Zajištění místní a typové dostupnosti sociálních služeb“ a bude provozován minimálně po dobu dalšího půl roku. Autor příspěvku, Mgr. Jan Šesták, představil tento web jako jeden z článků důležitých pro další rozvoj procesů plánování sociálních služeb na úrovni krajů i obcí. V současné chvíli jsou podle autora kromě dosažitelné metodické podpory a pomoci účastníkům plánování nejdůležitější zkušenosti, příklady dobré praxe a informace. Proto se ve spolupráci s MPSV ČR od 20. září spouští inovovaný webový portál o plánování sociálních služeb. Mělo by jít o vstupní bránu ke všem důležitým informacím o plánování sociálních služeb v České republice. Adresa, jež se už dostala do povědomí těch, kteří se plánováním sociálních služeb zabývají, zůstává stejná, a to www.kpss.cz.

Jeden z velmi zajímavých příspěvků byl na téma propojování plánování rozvoje sociálních služeb se standardy kvality sociálních služeb. Leitmotivem celého příspěvku bylo podnitit zájem o celistvý pohled na problematiku kvality sociálních služeb v kontextu místních sítí služeb, které zachovávají hlavní zásady a principy plánování sociálních služeb a sociálních služeb jako takových. Pro reformu sociálních služeb je zásadním tématem propojení kvality, potřebnosti a dostupnosti služeb, jinak řečeno standardů kvality

sociálních služeb a procesů jejich plánování. Platformou, která nabízí vhodné klima pro toto propojení, je podle názoru autorů příspěvek Jindry Koldinské a Josefa Veselky jedině místní síť sociálních služeb.

Mgr. Kateřinou Slabová také prezentovala závěrečné výsledky a zhodnocení projektu.

Tematické zaměření diskusí

V odpolední části konference se uskutečnily moderované diskuse u šesti kulatých stolů nad vybranými tématy, která si účastníci sami zvolili (všechny prezentace z prvního bloku a stručné výstupy ze skupin u kulatých stolů jsou umístěny na webových stránkách www.kpsv.cz).

Diskuse byly zaměřeny na:

- Velikost regionu pro plánování sociálních služeb a plánování sociálních služeb ve venkovských oblastech.
 - Plánování sociálních služeb v městských částech.
 - Udržitelnost procesu plánování v obci po zpracování plánu rozvoje sociálních služeb.
 - Další metodická podpora plánování sociálních služeb.
 - Úloha zadavatele v plánování sociálních služeb.
 - Úloha a postavení vzdělavatelů-metodiků plánování sociálních služeb.
- Sdělením jednoho z realizátorů projektu,

Mgr. Ivana Úlehly, lze zakončit také tento příspěvek, jenž je kromě informací o konferenci také zprávou o plánovaných aktivitách v oblasti plánování rozvoje sociálních služeb z pohledu Ministerstva práce a sociálních věcí. „Naše aktivity při realizaci celostátního projektu Zajištění místní a typové dostupnosti sociálních služeb končí a závěrečná konference byla příležitostí představit odborné veřejnosti výsledky projektu i vizi do budoucna.“

Zdeněk Říha

Komunitní plánování, o. p. s.

Radek Suďa

Odbor sociálních služeb MPSV ČR

Recenze: Systém sociálních služeb potřebuje zásadní změny

Průša, L.: *Ekonomie sociálních služeb. 2. vydání. Praha, ASPI 2007, 180 stran*

Druhé, aktualizované a rozšířené vydání úspěšné publikace reaguje na novou legislativní úpravu v oblasti sociálních služeb.

Transformace systému sociálního zabezpečení od r. 1989 znamenala podstatné změny, které se promítaly zejména v oblasti sociálního pojištění a státní sociální podpory. V oblasti sociálních služeb však zatím tak hluboké změny neproběhly. Zákony č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, a zejména č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, které vstoupily v platnost k 1. 1. 2007, tak významným způsobem otevírají cestu k podstatným změnám i v oblasti sociálních služeb a celé sociální pomoci.

Celá kniha je rozdělena do pěti kapitol. První kapitola je zaměřena na vymezení postavení systému sociálních služeb v celém systému sociální ochrany obyvatelstva a na vlastní teoretické vymezení sociálních služeb.

Předmětem druhé kapitoly je vývoj sociálních služeb od r. 1990. V tomto smyslu jsou charakterizovány nové principy, které byly v této oblasti postupně uplatňovány, zmapována je samotná historie přípravy zákona. Těžištěm této kapitoly je rozbor základních makro- i mikroekonomických charakteristik souvisejících s poskytováním sociálních služeb. Rozbírání je rovněž vybavenost jednotlivých krajů a okresů sociálními službami, především službami sociální péče, neboť statistická data o rozsahu služeb sociální prevence nejsou doposud k dispozici.

Na charakteristiku vybraných stěžejních prvků nového zákona o sociálních službách a některých očekávaných důsledků jeho praktické aplikace je zaměřena třetí kapitola. Autor charakterizuje novou typologii sociálních služeb, základní principy nového systému jejich financování, analyzuje některé dosavadní poznatky, které vyplývají ze studia vybraných doposud zpracovaných plánů rozvoje sociálních služeb, a charakterizuje hlavní principy registrace poskytovatelů sociálních služeb. Věnuje se také otázkám vzdělávání sociálních pracovníků

a charakteristice hlavních principů smlouvy o poskytnutí sociálních služeb. Zaměřuje se rovněž na dvě otázky související s očekávanými důsledky aplikace zákona o sociálních službách, zejména na to, jak se změní struktura klientů ústavů sociální péče v důsledku změny systému jejich financování a zda nový způsob financování sociálních služeb přispěje ke zvýšení jejich propojení se zdravotními službami.

V předposlední kapitole jsou sociální služby charakterizovány jako významný nástroj sociálního začleňování, zejména jejich role v Národním akčním plánu sociálního začleňování ČR na léta 2004–2006 a v Národní zprávě o strategiích sociální ochrany a sociálního začleňování na léta 2006–2008.

Pátá a poslední kapitola se zabývá problematikou mezinárodní komparace sociálních služeb v evropských zemích a charakteristikou některých hlavních vývojových trendů rozvoje sociálních služeb ve vybraných evropských zemích. Pozornost je věnována zejména Německu a Rakousku.

Nový systém sociálních služeb, který funguje od počátku letošního roku, je zatím obtížné vyhodnotit. Je však zřejmé, že odhady výdajů na příspěvek na péči (8,9 mld. Kč v r. 2007) byly velmi podceněny a je možno očekávat nárůst prostředků na tuto dávku v r. 2007 až na 13 mld. Kč. Problémy také způsobuje to, že příjemci tohoto příspěvku nevyužívají prostředky na nákup služeb. V budoucnu by proto příjemci měli dokládat odpovídající způsob využití této dávky, popř. je možné zavést poukázky na služby.

Dosud nedošlo k přesunu péče z ústavů do domácího prostředí (to předpokládal i autor publikace v části 3.2.1.). Tím dojde i k nárůstu dotace poskytovatelům sociálních služeb na cca 7 mld. Kč v r. 2007 (v původním návrhu státního rozpočtu byly vyčleněny pouze 3 mld. Kč).

I přes tyto nedostatky je nutno odmítnout názory, že přijatý zákon č. 108/2006 Sb. je nevyhovující. Jeho působení je nutno samo-

zřejmě objektivně analyzovat a připravit návrhy změn (některé úpravy jsou již zahrnuty v předkládané reformě veřejných financí).

Tematické zaměření této publikace je proto vysoce aktuální a poskytuje široký prostor pro rozpracování. Považuji za chvalyhodné, že autor zvolil střídavý a věcný přístup a problematiku rozebírá od základních souvislostí až po konkrétní otázky vybraných oblastí sociálních služeb, a to se zřejmým úmyslem nalézat řešení.

Autor zde nesporně projevil svoji velkou odbornou erudici a prokázal, že dnes v této oblasti patří k předním expertům na tuto oblast. Dokázal zejména formulovat řešení problémů, souvisejících s reformou veřejné správy a se změnou financování sociálních služeb. Je patrné, že systematicky zpracoval větší množství relevantních podkladů a podařilo se mu sestavit srozumitelný a přesvědčivý materiál s logickou stavbou. Projevila při tom cit pro výběr kvalitních podkladů preferujících odborné pohledy (seznam použité literatury obsahuje více než 70 titulů předních autorů jak českých, tak zahraničních). Rozsáhlá tabulková a grafická příloha (celkem 39 příloh) přináší řadu zajímavých údajů, zejména v krajském a okresním průřezu. Oceňuji i zařazení rejstříku, umožňujícího rychlou orientaci.

Kniha je určena širokému okruhu čtenářů - poskytne jak nezbytné makroekonomické charakteristiky týkající se sociálních služeb, které budou zajímat především představitele jednotlivých krajů a obcí, tak i vybrané údaje, charakterizující náklady na jednotlivé služby a jejich strukturu, které budou zajímat především management příslušných organizací a poskytovatele jednotlivých služeb. Publikace poskytne zajímavé údaje i všem odborníkům, kteří se věnují otázkám regionální politiky, ke studiu ji mohou využít i studenti nejrozličnějších oborů sociální a regionální politiky a ekonomie.

Vojtěch Krebs

Vysoká škola ekonomická v Praze

Veřejné politiky a jejich účinnost - determinanty racionálnosti řízení ve veřejném sektoru

tradiční seminář pořádaný
Ekonomicko-správní fakultou MU

Místo konání: Šlapanice u Brna

Termín konání: 24.-25. 1. 2008

Webová stránka semináře:

<http://bookmarks.econ.muni.cz/slapanice2008>

Příspěvky ze semináře budou publikovány v recenzovaném sborníku anotací + CD s příspěvky.

Kontaktní adresa:

Masarykova univerzita
Ekonomicko-správní fakulta
Lipová 41a, 602 00 Brno
e-mail: slapanice2008@econ.muni.cz,
tel: 549 49 7850 paní Lenka Jílková

Novinky v knižním fondu ČICSO

The Situation of Third Country National Street Children in Four European Cities. Berlin, Edition Parabolis 2007. - 355 s. - ISBN 978-3-88402-364-8.

Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů v 1. čtvrtletí 2007. Praha, ČSÚ 2007. - 19 s.

The evolving world of work in the enlarged EU. Progress and vulnerability. / Eyraud, Francois [EDI] - Vaughan-Whitehead, Daniel [EDI] Geneva, ILO 2007. - 582 s. - ISBN 978-92-2-119547-4.

Informační systém o průměrném výdělku. 1. čtvrtletí 2007. Podnikatelská sféra. Praha, MPSV 2007. - 76 s.

Zákon o zaměstnanosti. Přehled komentovaných novelizací od 1. 10. 2004 do 31. 5. 2007. / Bičáková, Olga
Praha, Linde 2007. - 206 s. - ISBN 978-80-86131-73-3.

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář. / Novotná, Věra - Burdová, Eva
Praha, Linde 2007. - 466 s. - ISBN 978-80-86131-72-6.

Kvalitativní přístup a metody vo vědách o člověku

VII. česko-slovenská konference s mezinárodní účastí na téma:
Kvalitativní výzkum vo verejnom priestore

Místo konání: Bratislava

Termín konání: 21.-22. ledna 2008

Program a aktuální informace o konferenci budou zveřejněny na internetových stránkách katedry psychologie a patopsychologie Pedagogické fakulty UK v Bratislavě.

Příhláška a další informace:

<http://www.adiktologie.cz/articles/cz/102/1053/VII.-cesko-slovenska-konferencia-s-medzinarodnou-ucastou-Kvalitativny-pristup-a-metody-vo-vedach-o-cloveku.html>

Občanské sdružení SKOK zakončilo dvouletý projekt podpořený v rámci programu Transition Facility z prostředků Evropské unie, který byl zaměřen na monitorování situace a ovlivnění konečné podoby zákona o sociálních službách, a to vydáním publikace Od paragrafů k lidem. Přináší podrobný rozbor situace v sociálních službách po přijetí nového zákona. Jednotlivé části analýzy jsou zaměřeny na silné a slabé stránky nové legislativní úpravy z pohledu poskytovatelů a uživatelů s tím, že jsou současně předloženy návrhy na řešení problémových situací.

Při zpracovávání publikace bylo využito několika informačních zdrojů. Jedním z nich byl průzkum mezi poskytovateli sociálních služeb a dotazníkové šetření zaměřené na odbory sociálních služeb na krajských úřadech, obce s rozšířenou působností, Magistrát hlavního města Prahy a Ministerstvo práce a sociálních věcí. Aktuální připomínky k problematice zákona byly shromážděny také na celostátní květnové konferenci SKOK věnované problematice zákona o sociálních službách.

Ukázalo se, že k nejdiskutovanějším problémům patří financování služeb a jejich efektivita. Mezi největší rizika patří nedostatečná administrativní kapacita pracovníků obecních úřadů III. typu a posudkových lékařů k posouzení a kontrole příspěvku, stejně jako neexistence příslušných metodik, kterými by se mohly orgány veřejné správy při posuzování a kontrole řídit. Bylo poukázáno také na nevyvážené dotační řízení, které přispívá k likvidaci některých, zejména terénních druhů služeb. Znovu byla otevřena otázka poukazek či šeků, protože ve většině případů nejsou peníze využívány na nákup služeb. Zcela zásadním krokem do budoucna bude, aby na rozpouštění ústavů navázala zvýšená podpora služeb přímo v terénu, jinak je transformace sociálních služeb nemožná.

Brožura je k dispozici v tištěné podobě. Kontakt: skok@cbox.cz; v elektronické formě je přístupná na internetových stránkách www.skok.biz.

Ze zahraničního tisku

New Labour's Community of Rights: Welfare, Immigration and Asylum. [Komplex práv uplatňovaných novou labouristickou vládou v oblasti sociálního zabezpečení, imigrace a poskytování azylu.] / MORRIS, Lydia
In: Journal of Social Policy. - Roč. 36, č. 1 (2007), s. 39-57. - lit.

Social Report 2006. The National Report on Social Conditions in Sweden. [Sociální zpráva 2006. Národní zpráva o sociálních podmínkách ve Švédsku.] / BITERMAN, Danuta
In: International Journal of Social Welfare. - Roč. 16, č. Suppl.1 (2007), s. 3-239. - lit.
Monotematické číslo: Národní zpráva o sociálních podmínkách ve Švédsku.

The economic consequences of the welfare state. [Ekonomické důsledky sociálního státu.] / MARES, Isabela

In: International Social Security Review. - Roč. 60, č. 2-3 (2007), s. 65-81. - tab., - lit.

Autorka prověřuje teoretický a empirický výzkum o ekonomických důsledcích sociálního státu. Tento přehled ukazuje, že předpoklady negativního vztahu mezi vysokou úrovní sociální ochrany a růstem nevycházejí z faktů.

Social Policy Digest Online. [Výběr z oblasti sociální politiky po síti.] / BENNETT, Fran - JONES, Ken

In: Journal of Social Policy. - Roč. 36, č. 2 (2007), iii.

Informace o změnách v publikování pravidelné rubriky „Výběr zajímavostí z oblasti sociální politiky“, obsah a struktura; možnosti využití.

Industrial Relations as a Source of Solidarity in Times of Welfare State Retrenchment. [Industriální vztahy jako zdroj solidarity v dobách ústupu od sociálního státu.] / TRAMPUSCH, Christine

In: Journal of Social Policy. - Roč. 36, č. 2 (2007), s. 197-215. - tab., - lit.

Restrukturalizace sociálního státu, industriální vztahy a kolektivní vyjednávání.

Social protection in the European Union. [Sociální ochrana v Evropské unii.] / PETRÁŠOVÁ, Alexandra

In: Statistics in focus. - č. 99 (2007), s. 1-11. - obr., tab.

Výdaje na sociální ochranu v zemích EU v r. 2004.

Social security in a globalizing world. [Sociální zabezpečení v globalizujícím se světě.] / KANNAN, K. P.

In: International Social Security Review. - Roč. 60, č. 2-3 (2007), s. 19-37. - tab., - lit.

Zdůvodnění rozšíření konceptu a pokrytí sociálního zabezpečení, zejména v rozvojových zemích

The role of tax-financed social security. [Úloha sociálního zabezpečení financovaného z daní.] / BARRIENTOS, Armando

In: International Social Security Review. - Roč. 60, č. 2-3 (2007), s. 99-117. - tab., - lit.

Článek poskytuje přehodnocení úlohy sociálního zabezpečení financovaného z daní. mezinárodní

Dynamic social security: A framework for directing change and extending coverage. [Dynamické sociální zabezpečení: Rámec pro řízenou změnu a rozšíření pokrytí pojištění.] / McKINNON, Roddy

In: International Social Security Review. - Roč. 60, č. 2-3 (2007), s. 149-168. - lit.

Zamyšlení nad cestou vývoje organizací sociálního zabezpečení, které jsou v kontextu globalizace a stárnutí společnosti vystaveny rostoucímu tlaku na další a rychlejší přizpůsobení.

The transition of women and men from work to retirement. [Přechod žen a mužů z práce do důchodu.] / ROMANS, Fabrice

In: Statistics in focus. - č. 97 (2007), s. 1-7. - obr., tab.

Oficiální a skutečný věk odchodu do důchodu, údaje za rok 2005.

Rodičovská práce nebo rodičovská dovolená?

Konference pořádaná oddělením
Gender & sociologie
Sociologického ústavu Akademie věd
České republiky, v.v.i.

Datum konání: 16. 10. 2007

Místo konání: sídlo Akademie věd,
Národní třída 3, Praha 1

Konference zaměřená na téma rodičovství v rané fázi života dítěte a na jeho genderové zarámování sociální a rodinnou politikou, podmínkami trhu práce, politikou zaměstnanosti, (ne)dostupností institucionální péče o děti a rozdělením práce v rodinách. Cílem konference je otevřít odbornou a veřejnou diskusi nad plánovanými změnami v české rodinné politice, které jsou obsaženy v návrhu reformy veřejných financí.

Kontakty: 222 220 924 nebo e-mail:
jana.hampejsova@soc.cas.cz,
genderteam@soc.cas.cz

Z domácího tisku

Cohesion Policy, Convergence Process and Employment in the European Union. [Politika soudržnosti, proces konvergence a zaměstnanost v Evropské unii.] / GRAMC, Boris
In: Finance a úvěr. - Roč. 57, č. 3-4 (2007), s.126-141.:tab., -lit.

Posuzování efektivnosti strukturálních fondů EU v souvislosti s vývojem ekonomiky, vývojem HDP a v souvislosti s konvergenčními procesy mj. v oblasti zaměstnanosti.

Přehled OSVČ o příjmech a výdajích za rok 2006. / ŽENÍŠKOVÁ, Marta
In: Práce a mzda. - Roč. 55, č. 4 (2007), s. 6-12.
Výklad k uvedené problematice doplněný názornými příklady.

Odchod do starobního důchodu - předčasný, řádný či opožděný? / LANG, Roman
In: PSK - Personální a sociálně právní kartotéka. - Roč. 10, č. 6 (2007), s. 9-13.:tab.

Na příkladech je ukázán vliv předčasnosti nebo opožděnosti odchodu do důchodu na výši dávek důchodového pojištění.

Důchodové nároky úředníků územních samosprávných celků od 1.1.2007. / LANG, Roman

In: PSK - Personální a sociálně právní kartotéka. - Roč. 10, č. 7 (2007), s. 13-15.

Náhradní doba pojištění.

In: Veřejná správa. - Roč. 18, č. 29 (2007), s. 27.
V jakém rozsahu se pro výpočet starobního důchodu započítává náhradní doba pojištění. Devět typů náhradních dob pojištění.

Reforma penzijního připojištění.

/ VOSTATEK, Jaroslav
In: Ekonom. - Roč. 51, č. 29 (2007), s. 40 - 41.
Asociace penzijních fondů zveřejnila své návrhy na reformu systému penzijního připojištění. Současné penzijní fondy se mají změnit v investiční společnosti.

Společnosti GAC a Jiří Kocourek aplikovaná sociologie zpracovaly pro Ministerstvo práce a sociálních věcí kvantitativní a kvalitativní výzkum zaměřený na přístup imigrantek a imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v České republice. Měl odpovědět zejména na to, jak formovat proces příchodu a začleňování imigrantů do společnosti. Výzkum financovaný z prostředků ESF a státního rozpočtu ČR byl ojedinělý zejména svým rozsahem a tím, že se poprvé v ČR zaměřil na genderový aspekt integrace imigrantů a detailně na oblast jejich zaměstnávání a vzdělávání. Byl zaměřen na imigranty ze zemí mimo EU (tzv. třetích zemí), a to jak s dlouhodobým, tak trvalým pobytem na území ČR. Součástí výzkumu

Penzijní třesk na obzoru. / KLIMEŠ, David
In: Respekt. - Roč. 18, č. 29 (2007), s. 8.

Různá hlediska hodnocení penzijních systémů. Důchodová reforma v ČR je nutná, odchodní a plány politiků jsou zatím nejasné. Co by přinesla první etapa reformy, pokud projde parlamentem.

Výše starobního důchodu.

In: Veřejná správa. - Roč. 18, č. 32 (2007), s. 25.
Výpočet výše starobního důchodu.

Ke změnám právní úpravy lékařské posudkové služby od 1.1.2007. / LANGER, Radim
In: Práce a mzda. - Roč. 55, č. 4 (2007), s. 30-35.

I. Posuzování schopnosti občana zvýšit si příjem vlastní prací, v souvislosti s jeho zdravotním stavem.

Povinnosti uchazeče o zaměstnání vůči úřadu práce. / BIČÁKOVÁ, Olga

In: Práce a mzda. - Roč. 55, č. 5 (2007), s. 32-39.

Výklad k výše uvedené problematice.

Královéhradecký kraj.

In: Veřejná správa. - Roč. 18, č. 26 (2007), s. 4.
Dotační politika ve prospěch poskytovatelů sociálních služeb (včetně neziskových organizací) všech typů v Královéhradeckém kraji v roce 2007.

Snoezelen jako terapie nových možností. / TRUSCHKOVÁ, Petra

In: Speciální pedagogika. - Roč. 17, č. 1-2 (2007), s. 88-93.:obr., -lit.

Nová forma terapie „snoezelen“.

Vize reformy sociálních služeb. / ŘEŘIČOVÁ, Daniela

In: Veřejná správa. - Roč. 18, č. 28 (2007), s. 29.
Informace o uspořádání celostátní konference (Právnícká fakulta Praha) s cílem zhodnotit situaci v oblasti sociálních služeb (SS) po přijetí nového zákona o SS.

Projekt na pomoc obětem trestných činů a domácího násilí. / POSPÍŠILOVÁ, Petra
In: Sociální práce/Sociální práca. - č. 2 (2007), s. 154.

Od listopadu 2006 poskytuje Probační a mediační služba v Brně ve spolupráci s Občanskou poradnou Triada specializované poradenství obětem trestných činů a domácího násilí.

Brněnská Modrá linka pomáhá klientům i odborníkům. / HORSKÁ, Bohuslava - PTÁČEK, Ladislav

byly vedle dotazníkového šetření, jehož se účastnilo více než šest set cizinek a cizinců z Vietnamu, Číny, Ukrajiny i Ruska a dvě stě azylantek a azylantů, i hloubkové rozhovory s pracovníky a pracovníci nezávislých organizací, škol, obcí a úřadů práce. Jeho výstupy budou mimo jiné využity pro zefektivnění pomoci z ESF v období 2007-2013 v oblasti integrace imigrantů (imigrantek) do společnosti a na trh práce.

Další informace a výstupy z této analýzy je možno nalézt v publikaci „Přístup imigrantek a imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v ČR“, která je v tištěné podobě k dispozici na MPSV ČR a v elektronické podobě na stránkách www.esfcr.cz a www.cizinci.cz.

In: Sociální práce/Sociální práca. - č. 2 (2007), s. 140.

Gender a poskytování péče starším osobám (3.). / Svobodová, Kamila

In: Právo a rodina. - Roč. 9, č. 4 (2007), Pokrač. 20-24.: -lit.

Pokrač. z minulých čísel. Problematika poskytování péče starším osobám z genderové perspektivy.

Únosy do ciziny - chrání stát dostatečně české děti? / KODRÍKOVÁ, Zuzana

In: Právo a rodina. - Roč. 9, č. 4 (2007), s. 6-8.: -lit.
Také v Unii přetrvává diskriminace. / ZUKAL, Jiří

In: Veřejná správa. - Roč. 18, č. 24 (2007), s. 26-27.:obr., tab.

Výtah ze studie Eurobarometru z ledna 2007, ve které se v červnu a červenci 2006 zjišťovaly názory občanů EU, jakým způsobem vnímají jednotlivé formy diskriminace.

Sociální ekonomika,

sociální podnik a sociální kapitál

Mezinárodní konference pořádaná
Fakultou sociálně ekonomickou
University JEP v Ústí nad Labem
a Českou ekonomickou společností

Termín konání: 1.-2. 11. 2007

Místo konání: Fakulta sociálně ekonomická v Ústí nad Labem

Tematické bloky a zaměření konference:

1. Sociální ekonomika a sociální podnik v teorii a praxi
2. Partnerství veřejného a soukromého sektoru při naplňování veřejných politik
3. Právní prostředí a možnosti rozvoje sociální ekonomiky
4. Rozvoj sociálního kapitálu jako faktoru prosperity a regionálního rozvoje

Jednací jazyk: angličtina, čeština,
slovenština, polština

Kontakt: mazancova@fse.ujep.cz
(huncova@fse.ujep.cz)

Příspěvky a závěry z diskuse budou publikovány v recenzovaném sborníku.

Z výsledků výzkumu

V roce 2006 byla činnost VÚPSV zaměřena na řešení aktuálních otázek transformace sociálního systému v ČR. Jednotlivé výzkumné studie byly soustředěny do ucelených projektů souhrnného charakteru, které bychom vám rádi tímto představili.

Aktuální otázky vývoje systému sociální ochrany obyvatelstva

V rámci projektu byla v roce 2006 pozornost věnována aktuálním otázkám systému sociální ochrany v souvislosti s realizací reformy veřejných financí a se změnami v úrovni, diferenciaci a struktuře příjmů a výdajů populace s důrazem na situaci skupin s nízkými příjmy. V tomto smyslu byla hodnocena česká sociální politika s důrazem na ty vybrané oblasti, které souvisejí s řešením aktuálních problémů vyvo-
laných nejnovějšími sociálními změnami, jak jsou akcentovány v rámci tzv. Lisabonské strategie.

Sociální vyloučení

Součástí výzkumu bylo rovněž studium faktorů a mechanismů sociálního vyloučení (exkluze). Jednalo se o konceptualizaci sociální exkluze a jejího širšího kontextu, jako je zejména sociální soudržnost. Těžiště přitom bylo v sledování problému prostorové sociální exkluze, ať již jde o koncentraci vyloučených osob ve fyzickém prostoru, nebo o atributy prostoru, které mají moc vylučovat obyvatele (špatná dopravní obslužnost, nízká úroveň občanské vybavenosti a veřejných služeb, vysoká kriminalita, devastované životní prostředí a obydlí apod.). Přitom bylo zkoumáno i zasažení jednotlivých skupin populace sociální exkluzí.

Rozboru byl podroben také způsob, jakými mechanismy se kumulují v lokálních podmínkách faktory sociálního vyloučení a jaké je jejich vnímání relevantními lokálními aktéry.

Návazně byla specifikována role jednotlivých částí sociálního systému při eliminaci rizika příjmové chudoby. V tomto směru byla využita data Mikrocenzu 2002. Hodnocení účinku dávek na eliminaci chudoby vychází z porovnání příjmové situace v příjmech „před“ dávkami a situace „po“ dávkách. Pro účely studie byly použity dvě varianty hranic chudoby – v prvním případě se jednalo o určení hranice chudoby prostřednictvím metodiky užívané Eurostatem, v druhém byla hranice chudoby určena podle životního minima.

Vedle analýzy ochranné role sociálního systému byla věnována stejná pozornost i roli pobídkové. V tomto smyslu byl na modelových příkladech domácností analyzován vliv daňových a dávkových nástrojů na příjem rodiny a na vyplývající pracovní pobídky, které byly hodnoceny pomocí konceptu mezních efektivních daňových sazeb (METR). Cílem bylo navrhnout a analyzovat možnosti úprav daňového a dávkového systému, které by řešily problémy vyplývající ze závěrů analýz.

Dosažené poznatky ukazují, že z hlediska modernizace sociálního státu, jež klade důraz na podporu aktivity na trhu práce, na rozvoj lidského kapitálu, na harmonizaci rodiny a práce, na eliminaci sociální exkluze a chudoby, je možné hodnotit současnou českou sociální politiku až na určité oblasti (zejména kompenzace příjmů) jako méně rozvinutou, teprve zachycující modernizační trendy. Tato skutečnost se patrně odráží v rigiditách trhu práce (dlouhodobá nezaměstnanost) a zřejmě i v problémech harmonizace rodinného a pracovního života. V posledních letech však lze zachytit silící reflexi trendů sociální politiky v zemích EU, jakož i diskusi o potřebě řešit problémy související s těmito otázkami i s problematikou sociálního vyloučení. Tento posun se zatím projevil spíše v programových dokumentech a ve vytváření legislativního rámce, jen postupně se projevuje v opatřeních reálné politiky.

Z hlediska analýzy chudoby, sociálního vyloučení a opatření k ochraně proti chudobě a sociálnímu vyloučení je zřejmé, že ve srovnání s dalšími zeměmi EU se naše země řadí mezi státy s nejnižší mírou relativní příjmové chudoby. Nízká míra relativní chudoby je však provázána vyšší mírou materiální deprivace. Deprivaci v oblasti uspokojení základních životních potřeb totiž zažívají v ČR (ale i v dalších méně vyspělých členských zemích EU) ve větší míře také osoby, které nejsou příjmově chudé.

Analýzy úprav daňového a dávkového systému z let 2003 až 2006 ukazují změnu adresnosti a pobídkovosti k práci, identifikují problémové oblasti českého daňového a dávkového systému z pohledu motivace k práci a plyne z nich, nakolik úpravy daňového a dávkového systému ovlivnily změnu pobídkovosti k práci.

Účinnost sociálního systému

Pokud jde o účinnost sociálního systému, potvrzuje se vysoká účinnost dávek ke skupinám s nízkými příjmy a schopnost systému provádět redistribuci v jejich prospěch. To vysvětluje vysokou účinnost systému dávek při eliminaci příjmové chudoby, a to při relativně nízkých nákladech na celý systém. V případě nejvíce ohrožených kategorií populace je však někdy účinnost dávek nižší. Je to patrné například u osob žijících jen z rodičovského příspěvku, u nezaměstnaných, u domácností se třemi a více dětmi, v neúplných rodinách s dětmi. Problémem začíná být především chudoba u dětí. Účinnost při eliminaci chudoby je spolehlivá zejména u důchodových dávek, jež jsou díky jejich konstrukci dobrou ochranou před chudobou i v oblasti nízkých důchodů. V případě dalších dávek je tomu tak už jen tehdy, když je v domácnostech alespoň nějaký - i když nízký - pracovní příjem. Je ale třeba počítat s tím, že pokud bude reformován důchodový systém a omezen jeho silný redistributivní charakter, zvýší se tlaky na systém jiných sociálních dávek a více se projeví slabá místa systému.

Ačkoliv se v evropském srovnání jeví míra ohrožení chudobou a sociálním vyloučením v České republice jako spíše nízká, problém sociální exkluze u nás existuje, a to především v důsledku vysoké míry její koncentrace do skupin, jako je romská populace, dlouhodobě nezaměstnaní, bezdomovci, přistěhovalci, mentálně postižení, a v důsledku její teritoriální koncentrace. I když rozsah sociální exkluze (počet vylučovaných osob) není velký, jsou vylučované osoby často územně koncentrovány a intenzita jejich vyloučení je poměrně vysoká. Mezi životní situace, které obvykle vedou k chudobě a následně k sociálnímu vyloučení, dominují v České republice především ztráta zaměstnání (dlouhodobá nezaměstnanost), ale i ztráta partnera ve stáří, specifitěji pak i (opakované) osamělé mateřství. Vysoké riziko sociální exkluze je charakteristické pro Romy, u nichž je také největší riziko mezigeneračního přenosu chudoby a sociálního vyloučení.

Na trhu práce lze na jedné straně sledovat v evropském srovnání průměrné hodnoty míry zaměstnanosti a nezaměstnanosti, na druhé straně ale také vysoký podíl dlouhodobé nezaměstnanosti a velké regionální rozdíly. Eliminace nepříznivých tendencí na trhu práce bude vyžadovat vedle změn v pobídkách vyplývajících ze sociálního systému i důraznější aktivní opatření, zejména v oblasti pracovní praxe a přípravy včetně celoživotního vzdělávání.

Provedená analýza interakce dávkových a daňových systémů potvrdila, že na nabídkové straně trhu práce existují vzájemné kombinace pracovních příjmů, přímých daní a sociálních dávek, které vytvářejí pastí chudoby a neaktivity. Úroveň pracovních příjmů, při kterých je domácnost vystavena vysokým METR sazbám, se v minulých letech měnila. Dělo se tak v důsledku změny příslušných zákonů a ekonomického růstu v posledních letech. Velký a pozitivní vliv na pracovní pobídky pro domácnosti byl shledán hlavně ve zpomalení tempa růstu částek životního minima vzhledem k růstu pracovních příjmů. Na druhou stranu se opět potvrdil negativní vliv roztržité podoby finančních nástrojů směřujících směrem k dítěti. Mezi další zjištění patřily zejména tyto skutečnosti:

- nahrazení odečitatelné položky na dítě daňovým zvýhodněním z roku 2005 vedlo souběžně ke snížení demotivačního vlivu daňového systému na pracovní úsilí, ale i k vytvoření pastí neaktivity u některých domácností (s příjmem těsně pod hranici životního minima),
- fiskální význam sociálního příplatku neustále klesá, přitom se však významně podílí na vytváření pastí neaktivity.

Lze proto vyslovit názor, že sociální příplatek již měl být opuštěn nebo nahrazen jinou dávkou, která by pobídkovost k práci tolik neovlivňova-

la, případně ji ovlivňovala pozitivně. Analýza potenciálních úprav prokázala, že i relativně drobné úpravy současného daňového a dávkového systému mohou vést k významnému zvýšení jejich pobídkovosti k práci, aniž by to bylo vykoupeno velkým snížením čistých peněžních příjmů domácností nebo zvýšením fiskálních nároků na veřejné rozpočty.

Ve srovnání se zeměmi EU se ukazuje, že současná česká sociální politika je zatím příliš tradičně orientovaná, tedy hledá řešení zejména poskytováním finančních kompenzací. Modernizační trendy spočívající v akcentech na tzv. „nová“ rizika, zejména na podporu aktivity na trhu práce, na rozvoj lidského kapitálu, na harmonizaci rodiny a práce, na eliminaci sociální exkluze a chudoby, sice česká sociální politika zachytila, ale opatření, která by měla být konkrétní odpovědí na narůstající problémy, jsou zatím v počátcích nebo málo důrazná.

Vybrané aspekty reformy sociálního pojištění

Tento projekt v r. 2006 kontinuálně navázal na výzkumnou činnost z předcházejícího období. Výzkum byl zaměřen na analýzu národních zpráv o přiměřených a udržitelných důchodech předložených jednotlivými členskými státy EU v roce 2005 a dalších dokumentů publikovaných v rámci otevřené metody koordinace. V tomto směru navazuje na studie o zahraničních důchodových systémech, které byly realizovány v uplynulých letech.

Současné trendy vývoje důchodových systémů

Analýza vývoje důchodových systémů v jednotlivých členských státech EU se opírá o využití ukazatelů založených na jednotné metodice ISG a je prováděna s ohledem na využitelnost získaných poznatků a zkušeností pro další pokračování reformy důchodového pojištění v naší republice. Při hodnocení dopadů reformy důchodových systémů v evropských zemích je důležitým údajem dokreslujícím hodnocení finanční udržitelnosti systému zejména náhradový poměr stanovený podle jednotné metodiky ISG, který přináší informaci o tom, do jaké míry umožňuje důchodová dávka pojištěnci v jednotlivých členských zemích po odchodu do důchodu zachování předchozího životního standardu. Tento ukazatel byl konstruován s cílem hodnotit dopady reformy v každém členském státě a je třeba ho interpretovat s ohledem na míru reprezentativnosti zvolených „typických případů“ a použití různých obecných předpokladů, jež se stát od státu liší. Přímá komparace současných publikovaných hodnot náhradového poměru získaných při použití jednotné metodiky ISG za jednotlivé státy by byla zavádějící.

Některé členské státy provedly reformy, na jejichž základě bude systém důchodového zabezpečení na budoucí demografický vývoj reagovat automaticky, v jiných členských státech bude zabezpečení finanční udržitelnosti systémů záviset na rozhodnutích budoucích vlád. Obecně lze konstatovat, že reformy, jejichž cílem je zajistit finanční udržitelnost systémů důchodového zabezpečení, často vedou k poklesu náhradového poměru při věku odchodu do důchodu. V přístupu, které jednotlivé členské státy EU volí s cílem předejít tomuto nežádoucímu vývoji, lze identifikovat dvě varianty:

- posilování podnětů vedoucích k prodloužení pracovní kariéry občanů,
- privatizace systému s cílem zvýšit motivaci k přispívání a účasti na systému.

Přístup spočívající v posílení motivace k nepovinnému spoření na stáří je podle zprávy Evropské komise třeba hodnotit i s ohledem na to, jak se projeví ve zlepšení vyhlídek nejohroženějších skupin.

Na základě poznatků získaných z jednotlivých národních zpráv lze konstatovat, že téměř ve všech členských státech EU se vyskytují značné genderové rozdíly v nabytých důchodových právech současných důchodců. Výjimkou je pouze Estonsko, kde se ale v důsledku zavedení nového systému situace v budoucnu změní, a Dánsko. Genderové rozdíly v nabytých důchodových právech pramení především z nerovnosti v odměňování na trhu práce a nelze je plně kompenzovat v systému důchodového pojištění. V některých státech může být příčinou této situace nižší statutární věk odchodu do důchodu pro ženy - Rakousko je např. kritizováno za velice pomalé tempo, jakým se stanovení odchodu do důchodu pro muže a ženy vyrovnává.

Další příčinou těchto genderových rozdílů je častější výskyt přerušené pracovní kariéry a práce na částečný úvazek u žen, který je spojen

s péčí o další osobu. Schémata prvního pilíře důchodového pojištění ve většině členských států EU tuto skutečnost zohledňují, ale ve schématech druhého a třetího pilíře, kde bývá často uplatněn princip zásluhovosti, může být důsledkem nižší důchodová dávka pro ženy, problémem může být i používání rozdílných úmrtnostních tabulek pro ženy a muže. Tyto skutečnosti by vzhledem k rostoucímu významu druhého a třetího pilíře v systémech důchodového pojištění některých států mohly mít negativní vliv na důchodová práva žen.

Důchodové zabezpečení ozbrojených složek

Předmětem zkoumání byla rovněž úloha, systém a organizace důchodového zabezpečení příslušníků silových resortů některých vybraných členů a kandidátů NATO a Evropské unie. V každém členském státě NATO a Evropské unii platí jiné zásady spojené s odchodem příslušníků ozbrojených složek ze služebního poměru. Ve všech zemích NATO a Evropské unie je zachován systém výsluhových náležitostí, zejména důchodový systém hmotných nároků pro příslušníky ozbrojených složek a všude je legislativními normami chráněno to, aby přechod do civilního života proběhl bezkonfliktně a neznamenal sociální úpadek. Zároveň platí realita, že velitelství NATO v Bruselu ani místní regionální velitelství NATO v Evropě a Spojených státech amerických nestanovují svým členům ani budoucím potenciálním kandidátům žádné závazné normy, jak realizovat systém výsluhových náležitostí příslušníků ozbrojených sil. Ten je plně v působnosti politické reprezentace každého státu.

V prostoru NATO a EU (s výjimkou Rakouska) se uplatňují dva základní systémy organizace sociálního zabezpečení příslušníků ozbrojených složek států:

- typicky evropský (úřady sociálního zabezpečení ozbrojených složek dislokované v působnosti ministerstva obrany a úřady sociálního zabezpečení ministerstva vnitra),
- systém v USA (mimo federální ozbrojené složky F.B.I. a C.I.A.).

V Rakousku je systém důchodového zabezpečení zcela odlišný od systémů v členských státech NATO. Hlavní odlišnost spočívá v tom, že příslušníci ozbrojených složek spadají do skupiny úředníků všeobecné správy (stejně jako úředníci v pracovním poměru ke státu).

V ekonomicky nejrozvinutějších státech NATO (USA, Velké Británii a Německu) se programy sociálního zabezpečení značně přibližují stavu zahraničně politické situace. Nové členské státy NATO – Česká republika, Polsko a Slovensko zahájily reformu systému sociálního zabezpečení koncem 90. let, Maďarsko až v roce 2003. Od tohoto období se realizovaly pouze minimální změny. Systém je zcela stejný, pouze se upravují výše náležitostí.

Důchodové připojištění v ČR

Významnou součástí důchodových systémů ve vyspělých zemích jsou dobrovolné formy spoření na stáří, které mají mj. přispět k řešení dopadů demografického stárnutí populace na systém důchodového pojištění. Vzhledem k tomu, že dnešní systém důchodového pojištění v České republice je z dlouhodobého hlediska těžko udržitelný, bude v budoucnu pravděpodobně krajně obtížné zabránit poklesu poměru průměrného starobního důchodu k průměrné mzdě. Lze očekávat, že pokud jde o generace, které jsou dnes v produktivním věku, bude problémem zachování životního standardu každého jedince po odchodu do důchodu záviset na individuální zodpovědnosti ve větší míře, než je tomu v současnosti.

V současnosti existuje na finančním trhu České republiky 11 aktivních penzijních fondů. Cílem výzkumu bylo provést srovnání penzijních fondů v České republice a nikoli určit, který penzijní fond je nejlepší, to vzhledem k různým požadavkům klientů ani nelze. Bylo provedeno vyhodnocení a podán přehled ukazatelů a jednotlivých penzijních plánů a výhod, které jsou součástí nabídky penzijních fondů. Lze konstatovat, že v současné době sice spoří podstatná část ekonomicky aktivního obyvatelstva, ale obecně pojištěnci začínají spořit ve vyšším věku a přispívají relativně nízkými částkami. Výpočty ukázaly, že s tímto přístupem si pojištěnci na stáří podstatné částky nenaspoří. Provozní náklady vztahované k velikosti aktiv a počtu účastníků jsou nižší u větších penzijních fondů, tyto fondy poskytují i podstatně bohatší nabídku nadstandardních služeb. Byly provedeny modelové výpočty, díky nimž lze získat přehled o možnostech spoření v rámci penzijního připojištění se státním příspěvkem, shrnuty byly i potenciální nevýhody penzijního připojištění. Výzkum se zaměřil na to, aby výstupem projektu byla zpráva použitelná i jako manuál při výběru nebo změně penzijního fondu.

Postavení úplných nákladů práce v reprodukci ekonomických a sociálních vztahů v ČR

V návaznosti na výstupy první etapy projektu se výzkum v roce 2006 orientoval na:

- pokračování monitoringu úplných nákladů práce (dále jen „ÚNP“) v ČR včetně mezinárodního srovnání,
- analýzu základních faktorů a jejich vzájemného vztahu při utváření nákladů práce,
- ocenění a flexibilitu různých forem výdělečné činnosti,
- úroveň a strukturu mezd a náhrad zaměstnancům ve vybraných zemích jako odraz sociálně ekonomických souvislostí v národních systémech utváření nákladů práce.

Sledování nákladů práce vychází ze závěrů 52. jednání Rady hospodářské a sociální dohody v dubnu 2005. Součástí prací je soustavné monitorování pohybu nákladů práce jako jednoho z významných faktorů konkurenceschopnosti českých podniků.

Monitoring nákladů práce

Monitoring shromažďuje na jednom místě v mezinárodní komparaci všechna dostupná data o nákladech práce, jejich struktuře a zdanění, vazbách na sociální a zdravotní systém a o efektivnosti využití práce. Předmětem ročního sledování jsou:

- úplné náklady práce v ČR a v zemích EU, a to celkový objem a struktura,
- pohyb zdanění práce v ČR a v zemích EU,
- pojistné v proporcích s financováním sociálního a zdravotního systému v ČR,
- efektivnost využití práce ve formě jednotkových nákladů práce (dále jen „JNP“) v kombinaci úrovněvých a konjunkturálních ukazatelů v ČR a v zemích EU.

Za ČR monitoring čerpá seriózní informace o ÚNP ze statistických šetření Českého statistického úřadu (dále jen „ČSÚ“). Propočty JNP, které provádí VÚPSV, se opírají o výstupy soustavy národních účtů. Metodika používaná ČSÚ se přibližuje standardům v EU, resp. Eurostatu, neumožňuje však analýzu struktury ÚNP. Potřebné údaje o financování sociálního a zdravotního systému poskytují státní závěrečné účty zpracovávající Ministerstvem financí (dále jen „MF“).

Dostupné mezinárodní zdroje umožňují v rámci zemí Evropské unie při hrubé metodické srovnatelnosti za průmysl a služby sledovat:

- úroveň a pohyb ÚNP z dat ČSÚ a Eurostatu,
- pohyb jednotkových nákladů práce v národní cenové hladině a v rámci EU v paritě kupní síly (PPS) z údajů Eurostatu,
- vývoj zdanění práce na straně zaměstnavatele a zaměstnance na základě údajů ČSÚ a OECD.

Zdánilivá neaktuálnost publikovaných údajů vyplývá z ročního zpoždění ČSÚ a Eurostatu při zpracování šetření o nákladech práce. Ve stejném termínu Eurostat v rámci Evropského srovnávacího programu zveřejňuje předběžné výstupy z národních účtů (HDP, parita kupní síly), které slouží pro propočty JNP. Definitivní data jsou k dispozici až o rok později. Poslední vyladování ukazatelů probíhá ještě v lednu následujícího roku.

Výzkumný tým se snažil ve spolupráci s Fakultou veřejných financí VŠE zmapovat finanční efektivnost sociálních a zdravotních systémů ve vybraných zemích EU a vazby na zdanění práce (pojištění, přerozdělení přímých a nepřímých daní). Rozdíly v modelech a ve financování v jednotlivých státech však neumožnily mezinárodní porovnání. Monitoring se proto omezuje pouze na ČR.

Faktory ovlivňující náklady práce

V roce 2006 proběhla první fáze analýzy determinace faktorů působících na dynamiku a úroveň jednotkových nákladů práce a jejich vzájemných vztahů a rešerše zahraničních publikací zabývajících se teoretickou i empirickou stránkou zkoumání vztahů rozšířené verze Phillipsovy křivky, která dává do vzájemné interakce veličiny, jakými jsou vybrané cenové indexy. Nejčastějším zástupcem jsou index spotřebitelských cen (CPI), index cen výrobců (PPI), index růstu nominálních mezd nebo deflátor (HDP), vybraný index směnného kurzu a indikátor cyklické pozice ekonomiky buď ve formě ukazatele mezery produktu před potenciálem, nebo rozdílu mezi skutečnou a přirozenou mírou nezaměstnanosti (tzv. NAIRU).

Následujícím krokem byla empirická verifikace dat vybraných časových řad za Českou republiku pomocí relevantních ekonometrických technik, které svým charakterem umožňují plně pochytit vzájemné vztahy mezi danými veličinami z pohledu konvergující ekonomiky. Uvedený přístup umožní další použití pro ostatní nové členské či přistupující země Evropské unie v roce 2007.

Formy výdělečné činnosti

V závislosti na formě výdělečné činnosti vystupuje na trhu cena práce ve dvojí úrovni závislosti na nákladech práce:

- osob v pracovněprávním vztahu (zaměstnanců),
- osob samostatně výdělečně činných (sebezaměstnaných).

Ekonomickou aktivitu samozaměstnaných charakterizuje nižší zdanění ve srovnání s korporacemi. Výhody vyplývají z konstrukce daňového základu a vyměřovacích základů pro sociální a zdravotní pojištění. Důsledkem je nižší cena práce samozaměstnaného ve srovnání se zaměstnancem. V mnoha zemích západní Evropy (i v Polsku) stát navíc dotuje sociální zabezpečení zemědělců. Některé státy tak postupují i v případě řemeslníků (SRN, Kypr). Modelový propočet jednotkových daňových nákladů ukazuje, že zátěž samozaměstnaného je ve srovnání s korporacemi o 1/4 až o 1/3 nižší. Výjimkou jsou pouze Česká republika a Slovensko, kde se relace za rok 2004 blížila 1/2, a Dánsko, kde naopak rozdíl nedosahuje ani 10 % (tato skutečnost je způsobena vysokým podílem nepřímých daní na HDP a na financování sociálního a zdravotního systému).

Z tohoto pohledu hospodářská politika stabilizuje sociální strukturu společnosti, řeší problémy zaměstnanosti, zvyšuje flexibilitu národních trhů práce na straně nabídky. Tím se vytváří prostor pro rychlejší růst produktivity korporací, které mohou vyčlenit neefektivní činnosti. Na druhé straně probíhají přerozdělovací procesy uvnitř veřejných rozpočtů ve prospěch samozaměstnaných.

V českých podmínkách je daňové zatížení u nízkých příjmů OSVČ vyšší než zatížení mezd. U příjmů na úrovni průměrné a vyšší mzdy je zatížení mezd zaměstnanců vyšší. Vezmeme-li v úvahu hledisko zaměstnavatele, který k minimalizaci úplných nákladů práce využije tzv. „zaměstnání podnikatelů“, pak nákup práce od OSVČ je výhodný, neboť zaměstnavatel šetří nemzdové náklady práce, které je povinen odvést z mezd zaměstnanců.

Úroveň a struktura mezd a náhrad zaměstnancům

Pozornost byla věnována vývoji pohybu nákladů práce, nominálních a reálných mezd v ČR a ve vybraných státech EU v období 2002 až 2005, a to především z hlediska pohybu a struktury nákladových a výdělkových veličin a z hlediska postavení národohospodářské pozice ČR ve vztahu k vybraným státům. Hodnoceny přitom byly faktory tohoto pohybu (hrubé mzdy, kurz měny, příspěvky do sociálních fondů placené zaměstnavateli a zaměstnanci, daně z příjmů) na makroekonomické úrovni. Získané poznatky jsou příspěvkem k diskusi o pozici nákladů práce a úrovně nominálních mezd a jejich kupní síly v ČR vůči EU v procesu ekonomické integrace. Rámcově oceňuje možnosti a rizika dalšího vývoje.

Z modelových propočtů dopadů daňových reforem na příjmy domácností na příkladu původní české koncepce snižování daňové zátěže příjmů fyzických osob v souladu se záměry z roku 1993 a slovenského konceptu rovné daně² vyplynulo, že slovenské prostředí může být atraktivní pro zaměstnance s vysokými příjmy. Pro naprostou většinu zaměstnanců však rozdíly nejsou relevantní. Objektivní komparace konceptů reforem daní z příjmů fyzických osob a jejich dopadu na čistý příjem však není možná bez projekce navazujících systémů, např. nepřímých daní nebo sociálního a zdravotního zabezpečení (vč. dávkového systému, který koriguje zejména u domácností s nízkými příjmy reformní dopady).

Vyrovňování cenové hladiny v ČR se zeměmi EU-15 bylo v uplynulých letech nerovnoměrné. Česká cenová hladina se v roce 2005 pohybovala na zhruba 56 % úrovně zemí EU-15. Při klesající míře inflace se těžiště cenové konvergence přesouvalo na apreciaci české měny (za období let 2000–2005 byla průměrná míra inflace v ČR ve srovnání se starými zeměmi Unie vyšší pouze o 0,3 procentního bodu, zhodnocení koruny přesáhlo 19 %).

Česká cenová hladina spolu se slovenskou, litevskou a lotyšskou je stále nejnižší v rámci EU-25. Tato proporce koresponduje s nízkou hladinou hrubých výdělků. V nominálním vyjádření (po přepočtu směn-

ným kurzem) se průměrné hrubé výdělky v průmyslu a ve službách v ČR pohybují kolem 1/5 německé a rakouské úrovně. Stále vysoké podhodnocení koruny, které se projevuje v její vyšší kupní síle, však paritní hrubé výdělky zvedá na zhruba 1/3 německé a více než 2/5 rakouské úrovně³. Obdobně jako v ostatních méně vyspělých zemích EU je v ČR zdanění hrubého výdělku na straně zaměstnance nižší. Paritní čisté výdělky v ČR se tak rovnaly v roce 2005 zhruba 44 % německé a rakouské hladiny při zhruba 60 % úrovni produktivity práce při přepočtu PPS. Tato úroveň čistého výdělku již minimalizuje migrační potenciál české pracovní síly.

Zhodnocování české koruny výrazně zvyšuje tempo růstu výdělku a nákladů práce po přepočtu na Euro. Při příznivém konjunkturálním vývoji na evropských trzích, který by měl vytvořit dostatečný prostor pro zachování proporcí pohybu výdělku a produktivity, by se neměly v nejbližších letech výrazně zvyšovat jednotkové náklady práce. České firmy by tak zatím neměly v zahraničí ztrácet konkurenční výhodu levné práce. Na druhé straně tlak na udržení relativně nízké výdělkové hladiny komplikuje změnu struktury nákladů práce, resp. snížení daňového zatížení práce na straně zaměstnavatelů.

Aktuální otázky rodinné politiky s ohledem na specifika různých fází rodinného cyklu

Výzkumná činnost v rámci projektu navazovala na zaměření aktivit v předchozích letech s tím, že pozornost byla věnována rovněž otázkám, které byly formulovány v „Národní koncepci rodinné politiky“. Základní ideou bylo zmapovat životní podmínky těch typů rodin, které se častěji nacházejí v obtížných životních situacích, porovnat různé formy finanční a nefinanční podpory rodin, zmapovat služby péče o děti předškolního věku a zkoumat souvislosti aktuálních demografických trendů, jako je nárůst bezdětnosti a demografické stárnutí.

Vývoj porodnosti

Mezi nejvýraznější změny reprodukčního chování obyvatelstva České republiky po roce 1989 patří hluboký pokles úrovně plodnosti, zvyšování průměrného věku matky při porodu a výrazný nárůst podílu dětí rozených mimo manželství. Kvůli poklesu průměrného počtu dětí v rodině a narůstající bezdětnosti se zájem některých odborníků upírá na možnost podpory vicedětných rodin jako jednoho z nástrojů zmírnění populačního úbytku a stárnutí populace. Od počátku 90. let, v době poklesu porodnosti, zůstává podíl dětí vyššího pořadí narozených v manželství téměř konstantní. Podíl dětí vyššího pořadí narozených mimo manželství se ovšem snížil (navzdory celkovému nárůstu mimomanželských dětí). Podíl dětí třetího a vyššího pořadí ze všech živě narozených dětí tedy v současnosti představuje zhruba 14 %. Ze všech rodinných domácností s dětmi představují rodiny se třemi a více dětmi 9 %.

Rodiny s více dětmi vykazují určitá specifika z hlediska životní úrovně, ekonomické aktivity (zejména žen), postavení v zaměstnání, nejvyššího ukončeného vzdělání i náboženského vyznání. Vicedětné rodiny patří ke skupinám obecně více ohroženým chudobou nebo sociálním vyloučením. Při zkoumání jejich životních podmínek a potřeb je nicméně nutno zohlednit jejich heterogenitu.

Podíl neúplných rodin mezi domácnostmi trvale roste a v roce 2001 (data SLDB 2001) tvořil 13,5 %. Přibližně ve dvou třetinách domácností osamělých rodičů se závislými dětmi (z 88 % žen) žije jedno dítě a ve více než čtvrtině dvě děti. Neúplné rodiny jsou značně heterogenním typem z hlediska reálné formy soužití členů nukleární a širší rodiny i partnerského soužití, a tím i z hlediska životní úrovně a schopnosti zvládat potenciálně nepříznivou životní situaci, zejména v zájmu zabezpečení potřeb a vývoje dětí. Významnými diferenciacními faktory, nikoliv však univerzálními, jsou vzdělání a rodinný stav. Matky z neúplných rodin většinou čelí problémům plynoucím jak z absence partnera a druhého rodiče jejich dětí, tak z celkového postavení ženy na trhu práce a ženy ve společnosti. Systém sociální ochrany ČR nevytváří na rozdíl od mnoha jiných zemí zvláštní nástroje explicitně koncipované pro neúplné rodiny (výjimkou je délka mateřské dovolené a délka nároku na podporu při ošetřování člena rodiny), ale spíše stanoví podmínky, které jsou někdy pro tyto rodiny snáze splnitelné (např. u sociálního příplatku). Redukce chudoby prostřednictvím sociálních dávek má však např. nižší efekt než u úplných rodin.

Příjmy v neúplných rodinách jsou ve srovnání s úplnými rodinami nižší, přesto se v „průměrné“ neúplné rodině náklady na děti od úplných adekvátně neliší. Osamělé matky řeší horší příjmovou úroveň vyšší ekonomickou aktivitou oproti ženám z úplných rodin (při nutnosti vyrovnat se s obtížnějším postavením na trhu práce), omezováním jiných nákladů než na děti a využíváním pomoci širší rodiny. Mezi ženami z neúplných rodin je ale také více nezaměstnaných. Z toho plyne vyšší subjektivní i objektivní závislost na sociálních příjmech. Materiální situace je nejhorší v rodinách svobodných matek, relativně nejlépe jsou na tom ženy rozvedené.

Dalším předmětem výzkumu byl jeden z významných faktorů souběžného demografického vývoje - bezdětnost. V české populaci není bezdětnost masovým jevem, některé skupiny žen se však vyznačují její vyšší úrovní. Diferenciacními faktory jsou především věk a rodinný stav. Ženy, které se narodily na přelomu 19. a 20. století, se vyznačovaly vyšší konečnou bezdětností než kohorty následující (konečná bezdětnost padesátiletých se v roce 1950 vyšplhala až přes 20 %, v roce 2001 se hodnota trvalé bezdětnosti zastavila na velmi nízké, čtyřprocentní úrovni). V mladších věkových skupinách, které ještě v době SLDB 2001 neukončily reprodukci, se odráží změna časování prvního porodu, takže křivka podílu bezdětných předčila situaci z roku 1950 a od doby sledování vývoje plodnosti nemá nárůst podílů bezdětných do třiceti let obdoby.

Na strukturu bezdětných podle rodinného stavu působí mimo jiné snížení úrovně sňatečnosti, odkládání sňatku do vyššího věku a uplatňování jiných typů partnerského soužití. Podíl bezdětných mezi roky 1950 a 2001 klesl nejvíce u rozvedených žen. Úroveň konečné bezdětnosti kohort narozených na přelomu 60. a 70. let, kterých se především týkaly další změny reprodukčního chování, je v současné době možné zatím pouze odhadovat. Vzhledem k hlubokým změnám úrovně plodnosti zaznamenaným v ČR od první poloviny 90. let je nicméně další nárůst bezdětnosti velmi pravděpodobný.

Porovnáván byl rovněž význam přímé a nepřímé finanční podpory a nabídky služeb pro rodiny s dětmi. Podpora rodin s dětmi nabývá několika podob. Za nejvýznamnější lze považovat podporu finanční, realizovanou jednak přímo prostřednictvím sociálních dávek a jednak nepřímo prostřednictvím daňových opatření. Zatímco přímá finanční podpora je zacílena na řešení konkrétních sociálních situací v životě (téměř všech) rodin (při splnění daných podmínek), daňová opatření působí v tomto směru omezeně, neboť je mohou využívat pouze plátcí daně, tedy výdělečně činné osoby. Rodiny samozvítělů zvýhodňuje pouze jediná z dávek státní sociální podpory – sociální příplatek. Naopak úplné rodiny, resp. manželské páry s dětmi, mají jistou výhodu v daňové oblasti, neboť mohou uplatnit přímý odpočet z daně na manželku a využít společného zdanění manželů (což je prospěšné zvláště v rodině, kde má jeden z manželů velmi nízké nebo dokonce žádné pracovní příjmy).

Aktuální šetření potvrzují velký důraz kladený rodiči ze všech typů rodin na finanční podporu rodin s dětmi, a to zejména sociálními dávkami a zpřístupněním bydlení. Plyne to i z alternativního porovnání vyšších finančních dávek s rozšířením sociálních služeb. Úplné i neúplné rodiny s malými i školními dětmi dávají ve většině případů přednost sociálním dávkám před nabídkou služeb péče o děti. Pokud však dáme do souvislosti finanční podporu rodiny se zlepšením podmínek pro uplatnění žen s malými dětmi na trhu práce, preference peněžní subvence pro rodiny s dětmi se vytrácí, neboť oběma opatřeními je přikládán téměř rovnocenný význam. Po přímé finanční podpoře než po zajištění různých služeb volají častěji takové rodiny s dětmi, které se z hlediska svých příjmů a majetku cítí spíše hůře zajištěny.

Jedním z důležitých nástrojů umožňujících skloubit rodinám s malými dětmi rodinný a pracovní život je institucionální zabezpečení služeb pro malé děti, tedy fungující a všem sociálním vrstvám dostupná síť předškolních zařízení pro děti. Pozornost byla věnována tomu, jaké je územní rozložení jeslí a mateřských škol v České republice, jakou mají tato zařízení kapacitu a jaký je vztah nabídky a poptávky po těchto službách.

Počet jeslí od počátku devadesátých let velmi výrazně klesal, navíc jsou soustředěny ve větších městech. Tento trend odráží pokles počtu narozených dětí i preference matek věnovat se dětem celodenně nejméně do tří let jejich věku. Nabídka je však nedostatečná z hlediska plnění sociálních funkcí těchto zařízení. Bývají nedostupná pro ty nejpotřebnější – pro mnohé rodiny sociálně oslabené.

Také počet mateřských škol v průběhu 90. let klesal, a to v letech 1990–2006 o více než 30 %. Zatímco donedávna šlo o reakci na demografický vývoj v ČR od první poloviny 90. let, v současnosti se začíná

projevovat nepřipravenost sítě mateřských škol na změny v porodnosti. Návštěvnost mateřských škol je však trvale vysoká. Cenová dostupnost je převážně uspokojivá, problémem se může stát pro příjmově slabší rodiny. Z různých zdrojů jsou zjišťovány poplatky za služby a stravování v mateřských školách ve velmi širokém rozmezí v závislosti na zřizovateli, rozsahu služeb, míře dotací, ale také např. na velikosti obce (nejdražší jsou ve velkých městech). Nedostatečnost sítě předškolních zařízení zatím není kompenzována zařízeními jiného typu. Netradiční formy denní péče o děti předškolního věku jsou využívány v nepatrné míře. Důvodem je malá rozvinutost tohoto druhu služeb i malá tradice, která je mj. příčinou i jisté nedůvěry.

Nestátní sektor a podpora rodiny

Z hlediska podpory rodin byla podrobena analýze rovněž činnost nestátní sféry. Nevládní organizace hrají důležitou roli a získávají výhradní postavení hlavně tam, kde přestávají být rodiny soběstačné, uplatňují se však i v podpoře fungujících rodin. Jejich výhoda oproti státní sféře spočívá především v tom, že mají bližší vztah k praxi, a to zejména na lokální úrovni. Jsou mnohem flexibilnější a vykazují hlubokou znalost potřeb svých klientů. Pro dokonalejší vzhled do zkoumané problematiky byla ve výzkumu využita kombinace kvantitativních a kvalitativních metod. Pomocí prvních byly analyzovány oblasti, ve kterých neziskové organizace nabízejí rodinám své služby. Vybrané typy služeb (služby pro rodiče a nejmenší děti, péče o zdravotně postižené, podpora pěstounských rodin, nízkoprahová centra pro mládež, péče o seniory a pomoc cizincům) byly dále podrobněji studovány na příkladech konkrétních neziskových organizací a z toho formulovány obecnější problémy, se kterými se musí neziskové organizace vypořádávat. Pro zlepšení součinnosti státu s třetím sektorem by bylo vhodné zkvalitnit především vzájemnou komunikaci mezi těmito dvěma sektory. Nestátní neziskové organizace by ze strany státu uvítaly včasné financování a možnost předfinancování podporovaných projektů. Jasně vymezení pravidel pro jejich činnost a stanovení standardů kvality poskytovaných služeb by poskytlo pevný rámec činnosti organizací a zároveň by usnadnilo kontrolu aktivit třetího sektoru státem. Bylo by vhodné přehodnotit možnost poskytování daňových úlev neziskovým organizacím. Možným řešením nedostatečného zájmu o činnosti nestátních neziskových organizací ze strany některých místních samospráv by mohlo být i zavedení direktivního nařízení povinnosti obcí podporovat organizace poskytující sociální služby, případně podporující fungující rodinu.

Age-mainstreaming

Jako inovativní strategie managementu stárnoucích společnosti a veřejné politiky byl rovněž zkoumán koncept „age-mainstreamingu“. Z mnoha doporučujících i právně závazných dokumentů OSN, WHO, OECD i Evropské komise vyplývá pro ČR objektivní potřeba rozvinout metodický přístup k tvorbě veřejných politik senzitivních k demografickým změnám. Age-mainstreaming se ukazuje být vhodnou metodou nejen pro zvyšování povědomí o demografických souvislostech veřejné politiky, ale také efektivní formou komunitní spolupráce a účinným prostředkem zvyšování inkluze věkových skupin.

Základy age mainstreamingu leží na šesti základních bodech:

- informovanost (sběr dat a analýza),
- zvyšování povědomí o tématu na různých úrovních,
- tvorba a sledování indikátorů,
- zohlednění demografických procesů v sociálních rozpočtech,
- evaluace politik a jejich inkluzivní úprava,
- koordinační a kooperativní aktivity.

Tyto body se však ukazují jako neúčelné, nejsou-li provázeny dostatečnou (politickou) vůlí jednotlivců a skupin, snahou o změnu a vytrvalostí. Tyto relativně subjektivně determinované předpoklady tvoří nutnou, a jak se ukazuje, často i dostatečnou podmínku pro tvorbu společnosti přátelské každému věku.

Politika zaměstnanosti v novém tisíciletí

Práce navazovaly na cyklus, v němž byla postupně věnována pozornost rozboru politiky zaměstnanosti v jednotlivých členských zemích EU v závislosti na jejich předsednictví. Tentokrát byla pozornost soustředěna na politiku zaměstnanosti ve Finsku a její srovnání s politikou zaměstnanosti v naší republice. Navzdory odlišným sociálně politickým a ekonomickým podmínkám v obou zemích může finský přístup pro nás sloužit jako zajímavá inspirace.

Finsku se v průběhu několika desetiletí minulého století podařilo zásadně zreformovat svoji ekonomiku. Z převážně zemědělské společnosti s poměrně rozvinutým dřevozpracujícím průmyslem se proměnila v ekonomiku založenou na znalostech a vzdělání, která pomohla dostat Finsko mezi nejbohatší země světa. Tento obrat způsobil v průběhu 5–6 let poměrně velký pokles míry nezaměstnanosti.

Finsko patří k těm zemím EU, kterým se daří plnit kritéria stanovená Lisabonskou strategií v oblasti zaměstnanosti – má vysokou míru ekonomické aktivity, vysokou míru zaměstnanosti žen i osob starších 50 let. Důraz na vysokou zaměstnanost je základem sociálního a ekonomického systému Finska. Z hlediska zaměstnanosti žen patří Finsko k zemím s nejvyšší mírou účasti žen na ekonomickém životě společnosti. Ženy pracují především na celý úvazek, proto zde nejsou částečné úvazky tak časté jako v jiných evropských zemích. I přes výše uvedené skutečnosti zůstává hlavním problémem finského trhu práce nadprůměrná míra nezaměstnanosti (9–10 %).

Na rozdíl od České republiky vynakládá Finsko na politiku zaměstnanosti poměrně značný objem prostředků (3 % z HDP – výdaje na tuto oblast v ČR naopak patří k těm nejnižším, činí 0,45 % HDP). Politika se soustřeďuje zejména na tzv. aktivaci nezaměstnaných, zvýšení podílu jejich zapojení do různých programů aktivní politiky zaměstnanosti (snaha o nárůst z 25 % na 30 %). V ČR se v současné době míra aktivační pohybuje okolo 15 % a cílem je zvýšit ji na 20 %. Tato úspěšnost finské politiky zaměstnanosti se odráží i v krátkém trvání nezaměstnanosti (na rozdíl od nás, kde je více než polovina nezaměstnaných bez práce déle než 1 rok).

Finsko uskutečnilo zásadní reformy svého důchodového systému i reformu institucí politiky zaměstnanosti ve snaze podpořit řešení situace obtížně zaměstnatelných občanů a těch, kteří jsou z různých důvodů ekonomicky neaktivní. Byl zaveden i program částečných důchodů, díky kterému se podařilo zvýšit reálný věk odchodu do důchodu a podpořit ekonomickou aktivitu lidí v předdůchodovém i důchodovém věku.

Flexibilita trhu práce

Vedle analytického srovnání politik zaměstnanosti zemí EU a České republiky byla pozornost věnována i hledání rovnováhy mezi flexibilitou trhu práce a ochranou pracovníků v ČR. Východiskem se stal dánský model pracovního trhu, tzv. model flexicurity a možnosti jeho implementace v podmínkách ČR. Práce se soustředily na studium a teoretické uchopení problematiky flexibility a ochrany trhu práce. Vedle definování hlavních pojmů, relací mezi nimi a z nich vycházejících teoretických modelů fungování trhu práce byla problematika flexibility a ochrany trhu práce zasazena do širšího kontextu, rámce, který vysvětluje význam této problematiky a potřebu nového sociálně politického pojetí regulace trhu práce.

V rámci toho byly identifikovány hlavní sociální, demografické a ekonomické trendy, které mají výrazný vliv na vývoj trhů práce, ekonomiku a život ve společnosti. Jedná se o proces ekonomické globalizace jdoucí ruku v ruce s rychlým technologickým vývojem. Oba vývojové trendy mají značné dopady na fungování trhu práce. Dělbá práce se přesouvá směrem od ekonomicky vyspělých zemí k zemím rozvojovým, dochází k rychlým změnám na regionálních (národních) trzích práce, využívá se množství forem organizace práce a zaměstnávání a stoupá význam znalostí a informací v ekonomice. Pro některé je tak globalizace zdrojem bohatství a růstu příležitostí, pro jiné znamená rostoucí riziko nezaměstnanosti, chudoby a případného sociálního vyloučení. Nůžky sociální a ekonomické nerovnosti se v jejím průběhu stále více rozevírají.

Navíc se ekonomika stává stále více soukromou sférou, nezávislou na státní moci, a tedy i kontrole, což výrazně mění a limituje manévrovací možnosti vlád v otázkách sociální a ekonomické ochrany (nejen) nezaměstnaných. V mnoha zemích se mluví o krizi veřejných rozpočtů způsobené faktem, že dané sociální systémy byly vytvořeny pro jiné socioekonomické podmínky, než jaké panují v současnosti. K tomuto

faktu se navíc přidává probíhající proces demografického stárnutí, feminizace trhu práce, rostoucí individualizace společnosti, rozmanitost forem partnerského života ve společnosti.

Flexibilita a variabilita forem se tak ukazuje být všudypřítomným prvkem spojeným nejen s vývojem současného trhu práce, ale i s životem ve vyspělých společnostech západního typu obecně. Se znalostí výše zmiňovaných vývojových trendů je v těchto zemích (Českou republiku nevyjímaje) nutné realizovat odborné analýzy zjišťující schopnost adaptace současných sociálních systémů ochrany pracovníků na nové podmínky. Podle řady odborných studií se jako nejperspektivnější, ačkoliv finančně velmi nákladný, jeví, s ohledem na dlouhodobější českou politickou praxi, skandinávský typ sociálního státu. Ten je schopen jak adaptace na nové podmínky probíhající v ekonomice a společnosti, tak i adaptace ve smyslu poskytování sociální ochrany, byť odlišnou formou, v případě ztráty pracovního místa.

Flexicurity model

A právě ze skandinávské praxe sociálního státu vychází dánský model fungování trhu práce. Stojí na třech základních pilířích – jednak na existenci flexibilního trhu práce z hlediska ochrany zaměstnání (v tomto smyslu to znamená na deregulovaném procesu propouštění a najímání zaměstnanců), dále na relativně šetrném systému sociální ochrany nezaměstnaných, jejichž nárok na tuto ochranu je však podmíněn aktivní účastí na vzdělávacích opatřeních aktivní politiky zaměstnanosti, která je tím třetím pilířem systému. Jedná se o relativně nový způsob poskytování veřejné podpory v rámci fungování pružného trhu práce.

Na podobném principu vycházejícím z potřeby adaptace sociálních systémů na změny na trhu práce a společnosti jsou postaveny i další teoretické koncepty, jako např. Giddensova teorie třetí cesty nebo Schmidtova teorie tranzitivních trhů práce. A. Giddens ve své teorii propaguje myšlenku veřejné podpory trhu práce pomocí nově pojatého sociálního systému, ve kterém má být kladen důraz na zaměstnatelnost a tedy na vzdělávací prvky společnosti (systém celoživotního vzdělávání), na ekonomické pobídky, flexibilitu pracovní síly a skloubení rodinného a pracovního života. O to samé v podstatě usiluje i Schmidt. Rozdíl mezi nimi spočívá v určení, kdo má mít v této nové politice hlavní zodpovědnost. Schmidt se domnívá, že je nutné, aby hlavní břemeno leželo na státu a jeho institucích, naproti tomu Giddens klade důraz na individuální zodpovědnost s pouhou podporou státu.

Největší pozornosti na úrovni Evropské unie se v současnosti těší právě zmíněný dánský flexicurity model. Evropská komise dokonce v současné době v souvislosti se zájmem rozšířit aplikaci tohoto modelu mezi členskými zeměmi Evropské unie pracuje na vydání „zelené knihy“ týkající se modernizace pracovního práva. A jelikož i Česká republika je členem Evropské unie a výše zmíněné procesy se dějí i zde, je namístě se zamyslet nad potenciálními možnostmi a případnými dopady aplikace modelu flexicurity v podmínkách České republiky. Jsou totiž známy i výzkumné studie, které nezpochybňují úspěch tohoto pracovního modelu v zemích, jako je Dánsko a Švédsko, případně ještě Rakousko, o jeho implementaci v jiných sociálně politických podmínkách však mají vážné pochyby⁴.

Z počátečního průzkumu povědomí o existenci a principech fungování flexicurity modelu mezi českými vládními představiteli, sociálními partnery a médií plyne, že je na velmi nízké úrovni. Někteří média jeho existenci zaznamenala krátkými sloupky, stejně jako se ojediněle objevuje v diskusích představitelů v podstatě pouze levicových stran. Žádný hlubší zájem o jeho podrobnější analýzu a případné debaty o míře jeho implementovatelnosti na český trh práce dosud nejsou známy. A právě z toho důvodu usiluje druhá fáze projektu o analýzu současných podmínek na trhu práce z hlediska nastavení flexibilních a ochranných prvků. Jejím výstupem by měla být SWOT analýza této situace, která pak, spolu s dalšími podmínkami typickými pro Českou republiku, bude tvořit základ zvažování případné aplikace modelu flexicurity u nás. Přitom budou zjišťována úskalí této implementace a potenciální pozitivní i negativní důsledky spojené s tímto reformním procesem. Operními body při tomto procesu se stanou také výsledky získané v rámci expertních hloubkových rozhovorů s hlavními aktéry trhu práce v České republice.

Efektivita programů AZP

V rámci projektu byla dále hodnocena efektivita programů aktivní politiky zaměstnanosti. Hodnocení vychází z analýzy individuálních dat o nezaměstnaných za celou republiku a je zpracováno ve dvou fázích:

- v první fázi šlo o prosté sledování dopadů programů na odliv nezaměstnaných z registrů v krátkém a střednědobém horizontu,
- ve druhé fázi, z níž je připravována pilotní zpráva, jde o pokus o odhad čistých efektů.

Na základě dosavadních analýz lze říci, že programy APZ významně snižují pravděpodobnost rizika setrvání v nezaměstnanosti. Zatímco v krátkodobém horizontu jsou účinné zejména programy tvorby míst, v případě rekvalifikací se efekt projevuje spíše postupným odlivem z registru a kulminuje až po jednom roce po programu, v některých případech i později. Výsledky naznačily, že opatření APZ více zvyšují šance na odchod z nezaměstnanosti u lidí dlouhodobě nezaměstnaných a lidí se zdravotním postižením, u nekvalifikovaných a starších nezaměstnaných. Bude však třeba provést další zpřesnění odhadu čistých efektů. Vyplyvající doporučení se orientují na zvyšování rozsahu opatření APZ, zlepšování jejich cílenosti k ohroženým skupinám nezaměstnaných, zkvalitňování programů a jejich větší provázanosti, prohloubení individualizace jejich aplikace (s tím souvisí i další zlepšení personálních kapacit služeb zaměstnanosti).

Sociální ekonomika

Nově byla do aktivit řešených v rámci tohoto projektu zařazena problematika sociální ekonomiky. Evropská unie věnuje tomuto fenoménu značnou pozornost, a i když tento termín formálně ve svých oficiálních dokumentech nepoužívá, rozvoj sociální ekonomiky podporuje a implementuje ji do svých politik. Rozborem základních dokumentů týkajících se sociální ekonomiky bylo zjištěno, že hodnoty, které subjekty sociální ekonomiky vyznávají, utvářejí příznivé podmínky pro pracovní uplatnění osob, které mají dlouhodobé obtíže se získáváním a udržením pracovního místa. Jedná se o osoby sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené. V oblasti zaměstnanosti se takto označují osoby, které jsou dlouhodobě nezaměstnané, přičemž příčiny dlouhodobé nezaměstnanosti mohou být různé – nízké vzdělání nebo absence vzdělání, věk, zdravotní postižení, péče o dítě nebo dlouhodobě těžce zdravotně postiženého člena rodiny, příslušnost k odlišnému sociokulturnímu prostředí, sociálně znevýhodňující prostředí. Proto bude těmto otázkám věnována pozornost i v příštím období, a to zejména z pohledu podmínek jejího fungování v naší zemi.

Vybrané sociálně ekonomické aspekty transformace sociálních služeb

V rámci projektu byla pozornost věnována:

- rozboru sociálně zdravotních služeb poskytovaných klientům na ošetřovatelských odděleních domovů důchodců a v léčebnách pro dlouhodobě nemocné ze zřetelem k jejich sociální situaci a zdravotnímu stavu,
- optimalizaci struktury forem sociálních a zdravotních služeb na regionální úrovni,
- otázkách přiměřenosti sociálních služeb aktuálním potřebám,
- problematice implementačního deficitu programů sociálních služeb,
- problematice působení standardů kvality sociálních služeb v období před jejich uzákoněním.

Sociálně zdravotní služby

Při analýze sociálně zdravotních služeb poskytovaných klientům na ošetřovatelských odděleních domovů důchodců a v léčebnách pro dlouhodobě nemocné bylo zjišťováno, nakolik jsou nejen sociální situace, ale i zdravotní stav osob umístěných na těchto lůžkách obdobné. V tomto smyslu bylo provedeno šetření v 16 léčebnách pro dlouhodobě nemocné a v 16 domovech důchodců, které ukázalo, že struktura klientů v obou typech zařízení je obdobná.

Přesné informace o srovnání nákladů na ošetřovatelské a běžné lůžko v domově důchodců (DD) nebyli schopni naši respondenti poskytnout. Nicméně vyjádřili názor, že ošetřovatelská lůžka jsou dražší a pracovně náročnější než běžná lůžka. Zdravotní pojišťovny však tuto péči i nadále nehradí, ačkoli obyvatelé domovů důchodců nepřestávají být pojištěnci zdravotních pojišťoven.

Jak ukazují i další odborné studie⁵ na příkladech z terénu, není zdravotní péče na ošetřovatelských lůžkách v domovech důchodců na potřebné úrovni. Již před 15 lety bylo konstatováno⁶, že „z domovů

důchodců se postupně stávaly ošetrovací ústavy, kam přicházelo stále více lidí ve vysokém stupni nesoběstačnosti". Tento stav se dodnes prakticky nezměnil a ani v současné době např. v § 49 odst. 2 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, není zdravotní péče zahrnuta mezi služby, které jsou poskytovány v domovech pro seniory.

Ani ve zdravotnictví není situace ideální. Ačkoli denní náklady na 1 lůžko jsou v léčebnách pro dlouhodobě nemocné proti domovům důchodců zhruba dvojnásobné (okolo 1000 Kč na lůžko a den v LDN proti cca 500 Kč v domovech důchodců), pro zájem o zřizování většího počtu lůžek ošetrovatelské následné péče to zdaleka nestačí a následná péče je jak po kvantitativní, tak kvalitativní stránce nedostatečná⁷.

Studie zaměřená na koncipování optimálního modelu sociálních a zdravotních služeb na regionální úrovni ukázala, že ve vybavení jednotlivých regionů těmito službami existují určité rozdíly objektivního charakteru, které vyplývají mj. z dlouhodobé absence koncepce rozvoje sociálních služeb. Proto při hodnocení vybavenosti jednotlivých regionů nelze uplatňovat stejná hlediska, jinak je potřebné hodnotit vybavenost zemědělských oblastí a městských aglomerací, jinak je třeba hodnotit vybavenost Prahy a ostatních velkých měst a přilehlých aglomerací, jinak je nutno přistoupit k hodnocení vybavenosti např. horských a podhorských oblastí. Na druhou stranu je ovšem zřejmé, že ve vybavenosti jednotlivých okresů se odrážela celková pozornost a zájem, s nímž příslušné dřívější okresní úřady přistupovaly k zabezpečení potřeb občanů v této oblasti. Z tohoto pohledu má proto pouhé porovnání číselných hodnot bez znalosti těchto širších souvislostí pouze informativní charakter a je nutno ho chápat jen jako jedno z východisek pro analýzu optimální struktury forem sociální péče v jednotlivých regionech.

Komunitní plánování

Významné místo při koncipování tohoto modelu patří poznatkům získaným v rámci komunitního plánování sociálních služeb. Podle schváleného zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, je tento plán výsledkem procesu aktivního zjišťování potřeb ve stanoveném území a hledání způsobu jejich uspokojování s využitím dostupných zdrojů.

V celém procesu přípravy plánu sociálních služeb jsou však poněkud do pozadí zatlačeny tři velmi významné okruhy:

- provedení analýzy sociálně demografického vývoje obce (města) a jejího spádového území (popř. kraje) se zaměřením na vývoj těch věkových skupin, které jsou stěžejními příjemci sociálních služeb,
 - porovnání zjištěných potřeb jednotlivých skupin klientů sociálních služeb s doporučenými hodnotami vybavenosti jednotlivých skupin obyvatelstva a s aktuálními trendy vývoje sociálních služeb,
 - vazby sociálních služeb na související odvětví, zejména na zdravotní péči, bytovou politiku a dopravní obslužnost jednotlivých regionů.
- Lze se domnívat, že bez promítnutí těchto vazeb do komunitních plánů rozvoje sociálních služeb nebude řada navržených cílů a směrů rozvoje postavena na reálném základě.

Monitorovány byly také procesy, jimiž jsou přijímány a aplikovány nástroje politiky sociálních služeb v rozdílných typech organizací poskytujících tyto služby. Při realizaci tohoto cíle byla pozornost zaměřena na uplatnění standardů kvality sociálních služeb jako nástroje politiky sociálních služeb samosprávních subjektů v období před jejich uzákoněním.

Výsledky výzkumu ukázaly, že na způsob implementace standardů kvality sociálních služeb a míry, v níž se je podaří reálně promítnout do kultury poskytování konkrétních poskytovatelů, působí:

- představy politické elity obce o funkci standardů kvality v rámci vlastní politiky sociálních služeb obce;
- povaha vztahu mezi účastníky procesu tvorby a implementace obecní politiky sociálních služeb z hlediska direktivnosti nebo participativnosti interakcí;
- zájmy a cíle, které účastníci s využitím standardů kvality v rámci obecní politiky sociálních služeb spojují.

Ve druhé fázi byla nastolena otázka, jak se místní politika osobních sociálních služeb promítá do kultury poskytování osobních sociálních služeb konkrétní poskytovatelské organizace působící na území této obce. Výsledky studie poukazují na ambivalentní význam podpory zavádění standardů kvality ze strany obce. Na jedné straně byla tato podpora impulzem zájmu poskytovatelské organizace o zahájení zavádění Standardů kvality ještě před jejich uzákoněním. Na straně druhé, nejasnost v otázce, zda a jakým způsobem se bude plnění Standardů kvality hodnotit, a v tom, jakou roli bude mít jejich plnění v procesu financování konkrétních služeb a organizací, vedla poskytovatele sociálních služeb ke snaze zavést Standardy kvality rychle a s důrazem na

splnění těch formálních náležitostí, jejichž plnění se snadno kontroluje. Snaha o skutečné sladění dosavadního způsobu poskytování služby se Standardy kvality podnětána nebyla.

Uvedené poznatky vedly k formulaci dvou přístupů k zavádění Standardů kvality v organizacích. První z nich lze označit jako „formální“. Typické pro něj je zaměření na zpracování písemných podkladů a metodických materiálů za účelem uspokojení předpokládaných administrativních očekávání ze strany vnější kontroly. Alternativní přístup k aplikaci Standardů kvality byl označen jako „na službu orientovaný“. Typické pro něj je, že metodiky jsou primárně vytvářeny proto, aby se staly nástroji naplnění Standardů kvality v praxi a vodítkem pro práci s klienty, nikoliv proto, aby sloužily jako nástroje zajištění úspěchu při kontrole.

Z analýzy výzkumného šetření zaměřeného na přiměřenost sociálních služeb aktuálním potřebám vyplynula značná setrvačnost postupů realizovaných v oblasti sociálních služeb, kdy pozornost byla věnována službám s ustálenou tradicí a velmi málo pozornosti bylo věnováno sociálním službám zaměřeným na řešení problémů, s nimiž má ČR zkušenosti až po roce 1989. Služby v této oblasti doposud nejsou řazeny mezi standardní způsob řešení situace osob v nepříznivé sociální situaci a zatím se dostatečně nezavedly. Příznačná je přitom skutečnost, že aktivity orgánů státní správy a samosprávy se zřetelně koncentrují na sociální služby s ustálenou tradicí.

Výše uvedená skutečnost je patrná nejen v případě samotných sociálních služeb, ale promítá se také do situace cílových skupin - jako uspokojivou lze hodnotit situaci seniorů, v relaci k ostatním marginalizovaným skupinám se v dobré situaci ocitají ještě rodiče s dětmi na mateřské dovolené a osoby se zdravotním handicapem. S rostoucím stupněm marginalizace výrazně klesá i počet respondentů uvádějících pozitivní hodnocení své situace. Jedním z nejvíce varovných zjištění je srovnání významu problémů s neplacením nájemného (častý nebo klíčový problém v 50,5 % validních případů) s přiměřeností opatření realizovaných za účelem jejich řešení (v dostatečné míře řešen ve 24,8 % validních případů). Ve světle tohoto srovnání je zřejmé, že situaci osob bez přístřeší a osob žijících ve znevýhodňujícím sociálním prostředí rozhodně nelze s odkazem na to, že se jedná o „osoby společensky nepřizpůsobené“, považovat za přijatelný stav.

Na poskytování sociálních služeb s nízkým rozsahem poskytování, nízkou mírou přiměřenosti potřebám a nižší přiměřeností finančních prostředků se aktivněji podílely neziskové organizace. Toto zjištění poukazuje na značnou provázanost mezi systémovými předpoklady a prioritami obecní politiky v oblasti sociálních služeb. Změny systémových předpokladů realizace sociálních služeb jsou pouze jedním předpokladem úspěšné transformace sociálních služeb, druhým klíčovým momentem je nastavení priorit v oblasti sociálních služeb v obecní politice, především podle kritéria potřebnosti realizace jednotlivých typů sociálních služeb.

Analýza implementačního deficitu programů sociálních služeb byla zaměřena na rozbor podmínek řízení komplexních intervenčních programů s relativně vysokou plánovanou „přidanou hodnotou“. Byla prokázána těsná souvislost mezi implementačním deficitem plánovaných cílů a organizačním uspořádáním komplexních programů, zejména způsobem spolupráce mezi relativně nezávislými partnery z různých sektorů. Ukázalo se, že plnění vládních cílů podstatně podmiňuje relativně nezávislá činnost obecních samospráv, vládní program integrace naráží na nezáměr samospráv převzít větší díl odpovědnosti za řízení sociálních intervencí v postižených lokalitách.

Dalším problémem implementace uvedených programů je malá koherence a adekvátnost řešení problémů sociálně vyloučených klientů vzhledem k cílům národního plánu sociálního začleňování. Ukázalo se, že tyto deficity způsobuje absence koordinační funkce územní samosprávy při budování partnerství mezi veřejným a soukromým sektorem služeb a státní politikou sociální inkluze v dané oblasti. Mezi další faktory patří nedostatek kompetentního personálu terénní sociální práce, neboť sociální pracovníci pro sociálně vyloučené lokality jsou vzácným lidským zdrojem.

Mezinárodní migrace osob v ČR a její sociální a ekonomické souvislosti

Jedním z cílů projektu bylo vypracování analýzy dlouhodobých trendů v zahraničních pracovních migracích, přičemž důraz byl kladen na období po vstupu ČR do EU. Zvláštní pozornost byla věnována pracovním migracím občanů zemí EU/EHP a střední a východní Evropy. Byly shromážděny dostupné údaje o demografické skladbě cizinců, o jejich zastoupení v jednotlivých odvětvích a oborech národního hospodářství a o jejich postavení v zaměstnání. Ukazuje se, že trh práce ČR je schopen absorbovat stále větší počet cizinců, přestože se podle zjištění ČSÚ v rámci VŠPS zvýšila zaměstnanost a snížila nezaměstnanost obyvatelstva. Český trh práce je nadále atraktivní zejména pro občany Slovenska a Polska, i když participace občanů dalších členských zemí na trhu práce ČR mírně roste. Pracovní migrace z členských zemí EU ale prozatím nestačí saturovat domácí poptávku po pracovní síle v určitých odvětvích a profesích.

Nejrozšířenější formou ekonomické aktivity cizinců je zaměstnání, ale ve srovnání se zaměstnaným obyvatelstvem ČR cizinci častěji podnikají. Podíl podnikajících cizinců se ale oproti minulým letům snížil, což svědčí mimo jiné nejen o liberálnějších podmínkách vstupu cizinců na trh práce, ale i o přísnějším rozlišování mezi svobodným podnikáním a závislým zaměstnáním. Lépe je postupováno proti skrytému zaměstnávání cizinců. Spektrum zemí, jejichž občané jsou evidováni na trhu práce v naší zemi, je stále velmi široké (zhruba 185 zemí). Polovinu zaměstnanců z řad cizinců představují občané Slovenska, čtvrtinu občané Ukrajiny a necelou desetinu (8 %) občané Polska.

Více než třetinu (35 %) cizinců pracujících na základě živnostenského oprávnění představují Vietnamci a necelou třetinu (32 %) Ukrajinci. Cizince doprovázejí stále častěji jejich rodiny. Usídlení a integrace legálně pobývajících cizinců je vládou podporována. Roste počet cizinců studujících na českých vysokých školách, kteří budou moci po ukončení studia pracovat v ČR.

Výběrové pracovní migrace jsou cílem migrační politiky vlády České republiky. Prozatím je výběrový systém stále velmi pomalý a nákladný. Trh práce potřebuje nejen vysoce kvalifikovanou pracovní sílu, ale i kvalifikované řemeslníky, dělníky a pomocné pracovníky v průmyslu i zemědělství. Pracovní migrace reagující na aktuální potřeby trhu práce mají stále své opodstatnění. Moderní trhy práce vyžadují flexibilní pracovní sílu, kterou lze získávat z domácích i zahraničních zdrojů. Česká republika usiluje o integraci cizinců ve všech sférách sociálního života, tedy i na trhu práce. Vláda usnadňuje kvalifikovaným cizincům, o něž má zájem, vyhledání pracovního místa prostřednictvím internetu. Portál MPSV propojuje nabídku pracovních míst ze strany českých podnikatelů s poptávkou ze strany cizinců.

Při analýze pracovní migrace českých občanů do zahraničí byl sledován skutečný migrační pohyb. Její těžiště tvoří tři základní roviny poznatků:

- zhodnocení informačních zdrojů o skutečné pracovní migraci českých občanů do zahraničí (zejména zemí EU),
- monitoring zkušeností států s otevřeným trhem práce pro české občany,
- aktuální stanoviska a změny postojů zemí, které vyhlásily přechodné omezení volného pohybu pro občany z nových členských států, s důrazem na Německo a Rakousko.

Souhrnně lze konstatovat, že údaje o reálné migraci českých občanů do zahraničí jsou značně omezené, neboť v ČR, podobně jako v ostatních zemích původu migranta, neexistuje registrační povinnost při odjezdu do zahraničí. Při legální pracovní migraci jsou čeští občané registrováni pouze v cílové migrační zemi (obdobně jako ČR vede statistiky cizinců na svém území). Problémem je skutečnost, že národní statistiky v jednotlivých zemích EU nejsou jednotné a čeští migranti netvoří v těchto státech národnostně početnou skupinu a v důsledku toho jsou zpravidla zahrnuti pod kolonku „ostatní“.

Byly proto využity dostupné statistiky EUROSTATU, kde však byla hlavním problémem aktuálnost dat. Údaje z roku 2004 ještě neprezentují skutečný migrační pohyb českých občanů, neboť vstup ČR do EU se datuje k 1. 5. 2004. Z tohoto pohledu nejaktuálnější a nejrealnější údaje o skutečném počtu občanů ČR pracujících v zahraničí poskytují statistiky povinné registrace cizinců z nových členských zemí ve státech EU s otevřeným trhem práce (především Velké Británii). Za podstatný infor-

mační zdroj byla považována zpráva vydaná Evropskou komisí o volném pohybu pracovníků od rozšíření EU v roce 2004.

Zaměřená studie nebylo pouze empirické. Smyslem bylo postihnout i teoretické aspekty sledovaného problému, její součástí je celkové zhodnocení v Evropě používaných metodologických přístupů k zjištění rozsahu migračního potenciálu. Studie shrnuje existující metodologické přístupy a analyzuje je z hlediska jejich hlavních pozitivních i negativních (problémových) aspektů. Konkrétně se jedná o:

- ekonometrické modely,
- výpočty migračního potenciálu na základě plausibility,
- sociometrické postupy.

Přístup k pracovní aktivitě cizinců v ČR

Uskutečněna byla také analýza přístupu české strany ke stanovení rozsahu pracovní migrace českých občanů v zahraničí. Jedná se o charakteristiku metodologických postupů používaných ve VÚPSV (především sociologické průzkumy potenciální zahraniční pracovní migrace) a ČSÚ (zjišťování reálné migrace českých občanů v zahraničí na základě platební bilance ČR).

Monitoring zkušeností států s otevřeným trhem práce zahrnuje závěrečné zhodnocení dvouletého působení přechodných opatření k omezení volného pohybu a změny postojů jednotlivých členských států (EU-15) k otevření trhu práce pro občany z nových členských států po 1. 5. 2006 (revizi přechodných opatření). Součástí studie, bude i monitoring postoje k této politicky citlivé otázce v Rakousku a Německu.

Problematické migrací bylo v posledních letech v ČR věnováno mnoho pozornosti, přičemž bylo studováno především postavení imigrantů na trhu práce a dále integrační procesy cizinců do majoritní společnosti. Poněkud stranou však doposud zůstávala zkoumaná problematika zdůrazňující pohled na rodiny přistěhovalců, která vytváří širší interpretační rámec pro mnohé oblasti v procesu adaptace a integrace cizinců do české společnosti. Přitom je zřejmé, že důležitou roli hraje nejen ta část rodiny, která přichází s cizincem do hostující země, ale i ta, kterou za sebou zanechává ve své původní zemi. Proto byla v rámci projektu věnována pozornost i podmínkám, ve kterých žijí přistěhovalci a jejich rodiny na území ČR, a problematice slučování rodin.

Pilotní studie o podmínkách rodin přistěhovalců otevírá tuto doposud v ČR nedostatečně studovanou oblast, přičemž se zaměřuje na dvě základní roviny:

- představuje základní současné teoretické koncepce migračních procesů a typy imigračních a integračních politik evropských vlád a nastiňuje vhodnou orientaci dalšího výzkumu a studia v problematice rodin přistěhovalců,
- věnuje se konkrétním podmínkám a legislativě platné pro cizince v ČR (v tomto směru byly popsány životní podmínky přistěhovalců v ČR, které podle zjištění výzkumu zásadním způsobem ovlivňuje pozice cizince na trhu práce, od níž se odvíjí životní úroveň nejen imigranta samotného, ale i dalších členů jeho rodiny).

Pozornost byla dále věnována legislativnímu rámci slučování rodin i reálným možnostem jeho naplňování. Nechybí ani deskripce mechanismů a možností zajištění sociálního zabezpečení pro cizince (státní sociální podpora, nemocenské pojištění, důchodové pojištění, sociální péče).

¹ úplné náklady práce v zemědělství se systémem státní pomoci a dotací v kontextu hospodářské a sociální politiky zemí ES představují specifickou oblast

² aplikace českých daňových systémů z roku 2005 a 2006 a slovenské rovné daně z roku 2006 na příjmy domácností v ČR roce 2005

³ propočty za rok 2005 podle předběžných údajů Evropského srovnávacího programu viz např. Algan, Y., Cahuc, P. - Civic Attitudes and the Design of Labor Market Institutions: Which Countries Can Implement the Danish Flexicurity Model? IZA, Bonn 2006

⁵ např. B. Misconiová, I. Merhautová, L. Průša - Podmínky poskytování ošetrovatelské péče v rezidenčních zařízeních vč. návrhu propojení systémů zdravotní a sociální péče, Praha, VÚPSV 2003 nebo P. Fiala - Ukázka čísel kolem nákladů na "následnou" péči, in: Zdravotnické noviny č. 47/1997

⁶ viz H. Kasalová - Chronické a aktuální problémy ústavní péče o staré občany. Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce, Praha 1990

⁷ viz P. Fiala - Pacienti určení k likvidaci (Odvrácená tvář našeho zdravotnictví), in: Tempus medicorum č. 7-8/2006

Are the social services in the Czech Republic following the current European trends? - p. 2

The current European trends in social services show transformation of institutional care into in-house care. The study objective is to analyze whether our country follows these trends. The answer from this question may be obtained from results of the analysis of social services equipment level completed for several regions. We have to respect a lot of objective characteristics explicitly determining differences such as urbanization rate, demographics, municipalities size, scenery character, sociological changes in the society, etc. We have to take into consideration the absence of long-term concept of social services development.

On the basis of this analysis, it is possible to claim that the current European trends are exercised in our country only in limited scope. This is very alarming information for municipalities and regions preparing plans of social services development for the coming period.

Keywords: social services, European trends, plan of social services development

Support of economic activities of elder population in Austria - p. 4

Demographic structure of most EU countries is characterized by population aging. One of the ways how to solve the related economic problems is the gradual increase of retirement age. This leads to increasing employment of even elder people. As far as Austria and Czech Republic have considerable demographic similarities and habits, the problems of elderly working force can be addressed similarly.

In addition to legislation, state authorities and national programs, the support of working elder population in Austria also includes various activities of independent bodies such as trade unions, employers, research institutes, etc. The support of economic activities of elder citizens in Austrian companies in particular, may be inspiring for employers in the Czech Republic.

Keywords: elder employee, economic activities, elder population, working conditions, retirement age, labor market

Mainstreaming Social Inclusion in the Czech Republic: Challenge to Czech Public Policy - p. 9

The article provides an evaluation of mainstreaming social inclusion (MSI) into the public policy in the Czech Republic. It is based on a survey of 126 respondents from all levels of the public administration and from various NGOs, which was followed up by 8 qualitative interviews. The research was conducted as a part of the international study 'Mainstreaming Social Inclusion' funded by the European Commission. The article shows that social inclusion is mainstreamed into the Czech public policy to a low extent only. In the Czech Republic, social inclusion is generally perceived as being related to governmental policies. While at the central level MSI is given political priority as a consequence of commitments to the EU agenda (top-down influence), at the regional and local levels it has only low priority. At the lower levels of public administration, the principle of social inclusion is mainly incorporated into public policies in order to access additional funding from the European structural funds. This bottom-up influence is more important here than the national strategy declared by the national government. In addition, the MSI across the spectrum of public policies is also low as social inclusion issues are reflected almost exclusively by a narrow-defined social policy, mainly by the policy of social security and social care, and to a certain extent also by employment policies. In other policy areas, social inclusion is largely omitted. Important barriers to the

development of MSI in the Czech Republic are, among others, inadequate use of legislative and financial tools, insufficient support of human resource development, underdevelopment of coordinating mechanisms and a prevailing low legitimacy of the agenda of social inclusion.

Keywords: social inclusion, mainstreaming social inclusion, public policy

Changing parenthood in the context of labour market conditions - p. 13

There have been significant changes in family arrangement and family functions as well as shifts in parenthood since the middle of the 20th century. The paper deals with changes of motherhood and fatherhood in Czech, and marginally also European, society. The main accent is laid on shifts in family roles and identities of individual family members in Czech society in connection with position of parents on the labour market. Not only formal institutes helping parents to fulfill their parental responsibilities - maternity leave, parental leave, career's leave - are observed, but also informal conditions regarding gender roles and dividing childcare responsibilities between mothers and fathers. Special attention has been paid to the concept of so called new fatherhood and active participation of men in childcare and sharing of household tasks. Theoretical resources are supported by evidence based on the data from quantitative research Generations and Gender Survey conducted in 2005.

Keywords: motherhood, fatherhood, childcare, family responsibilities, reconciling work and family responsibilities, Czech Republic, labour market.

Generational and intergenerational forms and ways of partnering among elderly people - p. 24

The profound analysis of generational and intergenerational forms and ways of partnering among elderly people offers a view into their daily life. Practical knowledge of their socio-preferential orientations - especially the ways and forms of partnering - enables to understand better the texture of relationships these contacts are undertaken through. Seniors establish relationships not only with the members of their own generation but also with family members and other persons. For this purpose, partnering is understood as a manifestation of a social selective behaviour. The relationships in case of generational ways and forms of partnering have been mostly established a long time before retirement. Partnering is formed through the established friendships. Seniors indicate as their friends mostly classmates, colleagues from work and neighbours.

The determining factor in establishing these relationships appears to be the way of free time spending and selecting of such activities that can be shared with others, especially during the pre-retirement time. A certain role is fulfilled by the spatial proximity and the neighbourly relations - either at the place of residence or at the place of recreation.

The prevailing role within the area of intergenerational ways and forms of partnering has definitively family relations. As adult children live usually not far from their parents, intensive contacts are possible. Planning capacities for senior care requires to take into account limited capacities of families to provide care for their ageing parents. To promote family care financial and moral motivation of families need to be strengthened.

Keywords: ageing of population, elderly people, generational, intergenerational, partnering, relationship, social mobility, social selective behaviour, socio-preferential behaviour, solidarity, spatial proximity, ways and forms of partnering.

VÝZKUMNÝ ÚSTAV PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ RESEARCH INSTITUTE FOR LABOUR AND SOCIAL AFFAIRS

Hlavní náplní ústavu je aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni formulovaný podle aktuálních potřeb orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů. Ústav vykonává konzultantskou činnost pro uživatele výsledků výzkumů a organizuje semináře a konference. Výzkumné projekty se každý rok připravují ve spolupráci se zainteresovanými subjekty s ohledem na kontinuitu vývoje vědy a výzkumu v předmětných oblastech. Mezi hlavní výzkumné zájmy ústavu patří:

- trh práce a zaměstnanost,
- sociální dialog a pracovní vztahy,
- sociální ochrana,
- rodinná politika,
- příjmová a mzdová politika,
- rovné příležitosti,
- teorie sociální politiky.

Významnou činností ústavu je poskytování komplexních knihovnických a informačních služeb z oblasti práce a sociálních věcí, které zajišťuje České informační centrum sociální ochrany VÚPSV (ČICSO). V rámci činnosti centra je kontinuálně budován a zpracováván fond domácích a zahraničních informačních pramenů z uvedené oblasti, ale i z příbuzných oborů a průřezových vědních disciplín.

The RILSA's main role is applied research on labour and social affairs at regional, national and international levels, formulated in accordance with the current needs of the state administration, and in some cases the non-profit sector and private clients. The Institute provides consultancy for the users of research results and organizes seminars and conferences. Research projects are prepared each year in collaboration with interested parties, with regard to the continuity of science and research in the areas in question. The Institute's main research interests include:

- labour market and employment,
- social dialogue and labour relations,
- social security,
- family policy,
- wages and income policy,
- equal opportunities,
- social policy theory.

An important activity of the Institute, essential for carrying out its research objectives, is the provision of comprehensive library and information services in the field of labour and social affairs. This is done by RILSA's Czech Information Centre for Social Protection (CICSP).

Kontakt:

Palackého nám. 4, Prague 2, 128 01, Czech Republic, tel. +420 224 922 381, fax +420 224 972 873, <http://www.vupsv.cz>

FÓRUM sociální politiky

